

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

**Η ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΡΕΜΠΡΕΝΙΤΣΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΤΗΝ ΠΡΩΗΝ
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΑΡΙΝΑ ΔΑΛΙΑΝΗ

ΑΘΗΝΑ, 2017

Εξεταστική επιτροπή

Επιβλέπουσα καθηγήτρια

Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Μαρίνα Δαλιάνη, 2017

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

*στη Ναταλία,
που είναι διαρκής πηγή έμπνευσης*

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AC	Appeals Chamber (Εφετείο)
MICT	Μηχανισμός για τα Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια
RS	Rerublika Srpska
Res.	Resolution (Απόφαση/Ψήφισμα)
TC	Trial Chamber (Τμήμα Πρώτου Βαθμού)
TRC	Επιτροπές Αλήθειας και Επανασυμφιλίωσης
ΓΓ/ΗΕ	Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών
ΓΣ/ΗΕ	Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών
ΔΠΔΓ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία
ΔΠΔΡ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Ρουάντα
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
οπ.π.	όπως παραπάνω
ΣΑ/ΗΕ	Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών
ΣοΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	8
ABSTRACT.....	9
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	10
Από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας στις Συνθήκες του Dayton.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	20
Δικάζοντας την ιστορία: Αποτίμηση της προσπάθειας της διεθνούς δικαιοσύνης να θεμελιώσει μια συνεκτική αφήγηση και ερμηνεία των γεγονότων που συνθέτουν τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα	20
I. Η καταγραφή και ο νομικός χαρακτηρισμός των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης της Σρεμπρένιτσα από τους διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς	20
Α. Η υπόθεση της Σρεμπρένιτσα ενώπιον της διεθνούς δικαιοσύνης: Διερεύνηση και καταγραφή των γεγονότων	22
1. Η ίδρυση του ΔΠΔΓ και η ενεργοποίηση του ΔΔ για την αποτροπή του επικείμενου κινδύνου γενοκτονίας στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη	22
1.1. Η ίδρυση του ΔΠΔΓ (1993).....	22
1.2. Η πρώτη προσφυγή της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (1993).....	24
2. Η εντολή ενδελεχούς διερεύνησης των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα υπό τη σκιά της αποτυχίας αποτροπής τους.....	27
2.1 Το περιεχόμενο της εντολής προς τους διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς	27
2.2. Οι διαφορετικές στοχεύσεις ΔΠΔΓ και ΔΔ: Η επίδραση της ταυτότητας των διαδίκων στην οριοθέτηση της εντολής του δικαστηρίου.....	28
3. Η καταγραφή της αλληλουχίας των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα στη νομολογία των διεθνών δικαστηρίων	30
3.1. Η κυριαρχική αποτύπωση των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα στη νομολογία του ΔΠΔΓ και η αποδεικτική τους τεκμηρίωση	30
3.2. Η υιοθέτηση του αφηγήματος του ΔΠΔΓ για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα από το ΔΔ, το ΕΔΔΑ και τα υβριδικά δικαστήρια της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης	40

B. Ο νομικός χαρακτηρισμός της σφαγής της Σρεμπρένιτσα από τα διεθνή δικαστήρια: Οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής του εγκλήματος της γενοκτονίας.....	42
1. Η οριοθέτηση του εγκλήματος της γενοκτονίας στη νομολογία του ΔΠΔΓ για τη Σρεμπρένιτσα	43
1.1. Η υπαγωγή των γεγονότων στην αντικειμενική και την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος της γενοκτονίας.....	43
1.2 Η διαδρομή από την εθνοκάθαρση στη γενοκτονία: Αλλαγή σχεδίου ή διαφορετικός ορισμός της προστατευόμενης ομάδας;	48
1.3 Η έκταση της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα: Το ζήτημα της ένταξης της αναγκαστικής μεταφοράς πληθυσμού στο πεδίο εφαρμογής του εγκλήματος	51
2. Η διαλεκτική σχέση του ΔΔ με το ΔΠΔΓ	56
3. Η διεύρυνση της έννοιας της «πράξης καταστροφής» στη νομολογία του ΕΔΔΑ	58
II. Η αποτίμηση της συμβολής της διεθνούς δικαιοσύνης στην καταγραφή και ερμηνεία των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα.....	59
A. Η κυριαρχική θέση της διεθνούς δικαιοσύνης στην καταγραφή των γεγονότων: Επέκταση των ορίων της δικαστικής έρευνας και έλλειψη εναλλακτικών μηχανισμών διερεύνησης	60
1. Η επανεκτίμηση της διαχρονικά αμφιλεγόμενης σχέσης μεταξύ δικαστή και ιστορικού	60
2. Η έλλειψη εναλλακτικών καταγραφών των γεγονότων: Η δυσχέρεια θεμελίωσης επιτροπών αλήθειας και συμφιλίωσης και ο ενισχυμένος ρόλος της δικαιοσύνης στην αποτύπωση των γεγονότων	66
B. Η ανάδειξη του κυριαρχικού ρόλου της διεθνούς δικαιοσύνης στη διερεύνηση των γεγονότων και η επικύρωση της δικαστικής αλήθειας για τη Σρεμπρένιτσα από τη διεθνή κοινότητα	71
1. Οι έρευνες του ΟΗΕ για τα γεγονότα	71
2. Οι εκθέσεις των ευρωπαϊκών κρατών για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα.....	75
2.1 Οι έρευνες της Γαλλίας.....	75
2.2 Οι έρευνες της Ολλανδίας.....	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ - Αναζητώντας τους υπαίτιους: Η έγερση και ο καταλογισμός διεθνούς ευθύνης για τη γενοκτονία	84
I. Άτομα, κράτη και διεθνείς οργανισμοί ενώπιον της δικαιοσύνης: Παράλληλες διαδικασίες αντιμετώπισης της ατιμωρησίας	84
A. Η έγερση και ο καταλογισμός ατομικής ποινικής ευθύνης για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα	85

1. Ο προσδιορισμός των υπαιτίων και ο καταμερισμός της ποινικής ευθύνης στη νομολογία του ΔΠΔΓ	85
1.1 Ο προσδιορισμός των υπαιτίων των υπό έρευνα εγκλημάτων	85
1.2 Ο καταμερισμός της ευθύνης στις διαφορετικές βαθμίδες στη στρατιωτικής και πολιτικής ιεραρχίας της Republika Srpska και της Σερβίας	89
1.2.1 Η αναζήτηση ευθυνών στην στρατιωτική και πολιτική ιεραρχία της RS	89
1.2.2 Η διερεύνηση της σερβικής εμπλοκής στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα	96
2. Οι διώξεις ενώπιον του υβριδικού Δικαστηρίου Εγκλημάτων Πολέμου της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης για τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα	103
B. Η διερεύνηση της κρατικής ευθύνης για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα	109
1. Η αποδοχή της δυνατότητας καταλογισμού κρατικής ευθύνης για την τέλεση γενοκτονίας	109
2. Ο καταλογισμός της κρατικής ευθύνης στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα	114
II. Η απόδοση διεθνούς ευθύνης για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα υπό το φως της μεταβατικής δικαιοσύνης: Απόδοση δικαιοσύνης ή εμπέδωση της ατιμωρησίας;	119
A. Η ποιότητα της απονομής δικαιοσύνης στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα μέσα από τα μάτια των πρωταγωνιστών της	119
1. Το δικαίωμα δίκαιης δίκης των κατηγορουμένων ενώπιον του ΔΠΔΓ	119
2. Η θέση των θυμάτων έναντι της διαδικασίας απονομής διεθνούς δικαιοσύνης: Οι ειρηνευτικές δυνάμεις στο στόχαστρο	124
B. Η δικαστική κρίση για τη Σρεμπρένιτσα ενώπιον των εμπλεκομένων κοινωνιών και της διεθνούς κοινότητας	128
1. Οι θέσεις της διεθνούς δικαιοσύνης για τις ευθύνες της γενοκτονίας ενώπιον των εμπλεκομένων κοινωνιών	128
2. Η Σρεμπρένιτσα ενώπιον της διεθνούς κοινότητας: Από την επικύρωση των θέσεων της δικαιοσύνης, στο αποτυχημένο ψήφισμα του ΣΑ/ΗΕ για τη Σρεμπρένιτσα	134
Συμπεράσματα	138
Βιβλιογραφία	143
Αρθρογραφία	144
Κείμενα τεκμηρίωσης	147

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Περισσότερα από είκοσι χρόνια έχουν παρέλθει από τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα και εξακολουθεί να υφίσταται διαμάχη σχετικά με τα νομικά ζητήματα που προκύπτουν από τη φοβερή εκείνη σφαγή. Η διεθνής ποινική δικαιοσύνη δεν έχει σταματήσει να εκδικάζει υποθέσεις σχετικές με τη σφαγή στη Σρεμπρένιτσα, σε όλους τους βαθμούς, σε μία διαρκή προσπάθεια να γίνει κάτοχος της αλήθειας, ως *sine qua non* συστατικού της μεταβατικής δικαιοσύνης.

Μέχρι σήμερα δεν φαίνεται να γίνεται αποδεκτή μία κοινή εκδοχή των γεγονότων από τον τοπικό πληθυσμό – μία κατάσταση που γεννά πλήθος θεμελιωδών ερωτημάτων: τι έχει μάθει η διεθνής κοινότητα τελικά μετά από όλες αυτές τις δίκες; Πόσο πιο σοφή έχει γίνει άραγε και η ίδια η διεθνής δικαιοσύνη μετά τη λεπτομερέστατη έρευνα εκείνου του φρικτού εγκλήματος;

Μέσα από την ανάλυσή μου και τη συγκριτική μελέτη της αντίστοιχης νομολογίας, η οποία εκτείνεται τόσο οριζόντια (μέσα από τους διάφορους δικαιοδοτικούς μηχανισμούς), όσο και κάθετα (σε ένα βάθος χρόνου), προσπάθησα να εξερευνήσω την *ad hoc* συνεισφορά της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης στην επίτευξη των στόχων της μεταβατικής δικαιοσύνης, τη διαχείριση του παρελθόντος και, εν τέλει, τις προσπάθειες ειρήνευσης σε αυτήν την ταραγμένη γωνιά της Ευρώπης.

Λέξεις-κλειδιά: ΔΠΔΓ, Σρεμπρένιτσα, γενοκτονία, μεταβατική δικαιοσύνη

ABSTRACT

More than twenty years have passed by after the genocide in Srebrenica and still there is an ongoing dispute about the legal issues that arise from that horrible massacre. The international criminal justice has never ceased to litigate cases from Srebrenica in all instances in a constant effort to grasp the truth as a sine qua non component of transitional justice.

No common version seems to be accepted by the local population; a situation that gives rise to a couple of fundamental questions: what has the international community learned about Srebrenica after all these trials? How wiser has international justice become after all this thorough investigation of that horrible crime?

Through my analysis and the comparative study of the correspondent jurisprudence about the case, extended horizontally (among many different judicial mechanisms) and vertically (during a long period of time), I've tried to explore the ad hoc contribution of the international criminal courts to the fulfillment of the targets of transitional justice, the management of the past and, after all, to the peacemaking efforts in this turbulent corner of Europe.

Keywords: ICTY, Srebrenica, genocide, transitional justice

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας στις Συνθήκες του Dayton¹

- 1990: Για πρώτη φορά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο διεξάγονται πολυκομματικές εκλογές στη Βοσνία–Ερζεγοβίνη, στις οποίες επικρατούν τα εθνοκεντρικά κόμματα. Το αποτελούμενο κυρίως από Βοσνίους Μουσουλμάνους Stranka Demokratske Akcije (SDA,) κερδίζει 86 έδρες στο Κοινοβούλιο, το σερβικό Srpska Demokratska Stranka (SDS) 72 έδρες και το κροατικό Hrvatska Demokratska Zajednica (HDZ) 44 έδρες. Τα πολιτικά κόμματα συμφωνούν να μοιραστούν την εξουσία σύμφωνα με τις εθνικές γραμμές, οπότε ο Πρόεδρος της Προεδρίας είναι Βόσνιος Μουσουλμάνος, ο Πρόεδρος του Κοινοβουλίου Σέρβος και ο Πρωθυπουργός, Κροάτης.
- Ιούνιος 1991: Η Σλοβενία και η Κροατία ανακηρύσσουν την ανεξαρτησία τους. Αμέσως, ο Γιουγκοσλαβικός Λαϊκός Στρατός (JNA) εμπλέκεται σε ένοπλες συγκρούσεις στη Σλοβενία, ενώ πόλεμος ξεσπάει στην Κροατία. Ιδρύεται η «Δημοκρατία της Σερβικής Krajina» σε περιοχές που ελέγχονται από τον Γιουγκοσλαβικό Λαϊκό Στρατό
- Φθινόπωρο 1991: Στις 25.09.1991 το ΣΑ/ΗΕ επιβάλλει, με την απόφαση 713, εμπάργκο όπλων σε όλη την πρώην Γιουγκοσλαβία. Την ίδια περίοδο, η Βοσνία–Ερζεγοβίνη οργανώνει δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της. Ο Γιουγκοσλαβικός Λαϊκός Στρατός (JNA) αποσύρεται από την Κροατία προς τη Βοσνία.
- Οκτώβριος 1991: Ιδρύεται το σερβοβοσνιακό κοινοβούλιο από το SDS και ανακηρύσσεται ανώτατο νομοθετικό όργανο των Σέρβων στη Βοσνία.
- Ιανουάριος 1992: Το σερβοβοσνιακό κοινοβούλιο ανακοινώνει την ίδρυση της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, στο εξής Republika Srpska (RS).
- Φεβρουάριος 1992: Το σερβοβοσνιακό κοινοβούλιο ωθεί τους Σέρβους να μποϊκοτάρουν το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης που προγραμματίζεται για την 29.02.-01.03.1992. Εν τέλει στο δημοψήφισμα συμμετέχει ποσοστό

¹ *War in Bosnia, Key dates and events in the Bosnia war, Balkan Transitional Justice*, (2011), διαθέσιμο σε <http://www.balkaninsight.com/en/article/timeline-war-in-bosnia>, Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books, p. xvi-xvii

67% του πληθυσμού της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, με το 99,43% να ψηφίζει υπέρ της ανεξαρτησίας.

- 05.03.1992: Ανακηρύσσεται η ανεξαρτησία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Η πολιτική ηγεσία των ΣερβοΒοσνίων ξεκινάει διαμαρτυρίες. Το Σύνταγμα της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (RS) αναφέρει στο άρθρο 2, ότι τα εδάφη της αποτελούνται από «σερβικές αυτόνομες περιοχές, δήμους και άλλες σερβικές οντότητες, συμπεριλαμβανομένων των περιοχών στις οποίες διαπράχθηκε γενοκτονία κατά του σερβικού πληθυσμού κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου».

- Απρίλιος 1992: Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα ως ανεξάρτητο κράτος. Ξεκινάει η πολιορκία του Σεράγεβο, που επρόκειτο να διαρκέσει 44 μήνες. Γέφυρες που συνδέουν τη Βοσνία με την Κροατία στο Brcko και στο Bosanski Samac καταστρέφονται.

- 07.04.1992: Το Σερβικό Δημοκρατικό Κόμμα (SDS) ανακοινώνει την απόσχιση της Republika Srpska από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Οι ΗΠΑ αναγνωρίζουν την ανεξαρτησία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

- Απρίλιος-Μάιος 1992: Ο Γιουγκοσλαβικός Λαϊκός Στρατός (JNA) εξαπολύει εκτεταμένη επίθεση στην ανατολική και δυτική Βοσνία. Διεξάγεται το πρώτο μαζικό κύμα «εθνοκάθαρσης» σε βάρος των Βοσνίων Μουσουλμάνων και των Κροατών σε αυτές τις περιοχές.

- 09.05.1992: Βόσνιοι Μουσουλμάνοι μαχητές ενωμένοι υπό τον Naser Orić ανακαταλαμβάνουν την πόλη Σρεμπρένιτσα, στην Ανατολική Βοσνία.

- Μάιος 1992: Ο πολιτικός ηγέτης των ΣερβοΒοσνίων Radovan Karadzic ανακοινώνει τους «έξι στρατηγικούς στόχους» των Σέρβων στη Βοσνία: τη δημιουργία συνόρων που να χωρίζουν το σερβικό λαό από τις άλλες εθνικές κοινότητες, τη δημιουργία διαδρόμου μεταξύ Semberija και Krajina, τη δημιουργία διαδρόμου προς την κοιλάδα του ποταμού Drina, δημιουργία συνόρου στους ποταμούς Una και Neretva, τη διάσπαση της πόλης του Σεράγεβο σε σερβικό και μουσουλμανικό τμήμα και τη διασφάλιση της πρόσβασης στη θάλασσα για τη Republika Srpska. Το σερβοβοσνιακό κοινοβούλιο ψηφίζει τη δημιουργία του στρατού της Republika Srpska, του VRS, και διορίζει ως διοικητή τον Ratko Mladic. Ξεκινάει η σύγκρουση στην ανατολική και βόρεια Βοσνία και κυρίως στους δήμους Foca, Gorazde, Prijedor, Bijeljina,

Visegrad. Ο Γιουγκοσλαβικός Λαϊκός Στρατός (JNA) ανακοινώνει τη μερική απόσυρσή του από τη Βοσνία.

- Καλοκαίρι 1992: Τα διεθνή ΜΜΕ αναφέρονται σε «εθνοκάθαρση», στρατόπεδα θανάτου και μαζικούς βιασμούς. Τον Ιούνιο, η κυβέρνηση του Σεράγεβο ανακοινώνει κατάσταση πολέμου. Ξεκινούν οι βομβαρδισμοί του Σεράγεβο. Οι ΣερβοΒόσνιοι καταλαμβάνουν το 70% του εδάφους. Μεγάλα τμήματα της Βοσνίας «εκκαθαρίζονται» από όλους τους μη Σέρβους.

- Ιανουάριος 1993: Ο Cyrus Vance από τις ΗΠΑ και ο David Owen από το ΗΒ, προωθούν ένα σχέδιο ειρήνης. Υπό την πίεση του σέρβου ηγέτη Slobodan Milosevic, ο Πρόεδρος της RS, Karadzic υπογράφει το σχέδιο, όμως αόφτου το σερβοβοσνιακό κοινοβούλιο το καταψηφίζει, αποσύρει τη συγκατάθεσή του για την υιοθέτησή του.

- Φεβρουάριος 1993: Το ΣΑ/ΗΕ αποφασίζει να ιδρύσει, ως εξαναγκαστικό μέτρο του Κεφαλαίου VII του Χάρτη ΗΕ, το ad hoc Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY) για να δικάσει «πρόσωπα υπεύθυνα για σοβαρές παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας από το 1991».

- Μάρτιος 1993: Ο VRS εξαπολύει επίθεση κατά του θύλακα της Σρεμπρένιτσα και απειλεί να καταλάβει την πόλη

- 11-12.03.1993: Ο Στρατηγός Philippe Morillon, διοικητής της UNPROFOR στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, μεταβαίνει στη Σρεμπρένιτσα και ανακοινώνει ότι η πόλη είναι ζώνη υπό την προστασία των ΗΕ.

- 16.04.1993: Το ΣΑ/ΗΕ ανακηρύσσει το θύλακα της Σρεμπρένιτσα ως «ασφαλή περιοχή των ΗΕ»

- 06.05.1993: το ΣΑ/ΗΕ δημιουργεί πέντε νέες ασφαλείς περιοχές στο Sarajevo, την Tuzla και στους βοσνιακούς θύλακες Bihać, Goražde και Žepa.

- Ιούλιος-Αύγουστος 1993: Παρουσιάζεται το σχέδιο ειρήνευσης Owen-Stoltenberg, με το οποίο προτείνεται ο χωρισμός της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε τρεις εθνικές δημοκρατίες. Ο βόσνιος ηγέτης Alija Izetbegovic το απορρίπτει.

- 20.08.1993: 18.03.1994: Υπογράφεται συμφωνία στην Ουάσιγκτον, για τη λήξη των συγκρούσεων μεταξύ Κροατών και Βοσνίων και δημιουργείται η Ομοσπονδία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, που αποτελείται από οκτώ εθνικά, βοσνιακά και κροατικά καντόνια.

- 05.07.1994: ο VRS επιτίθεται κατά του θύλακα του Goražde, και η επίθεση σταματάει με τελεσίγραφο του NATO.
- 05.07.1994: Παρουσιάζεται το σχέδιο ειρήνευσης του Contact Group, σύμφωνα με το οποίο προτείνεται η Βοσνία-Ερζεγοβίνη να χωριστεί μεταξύ της Ομοσπονδίας (51% του εδάφους) και της Republika Srpska (49% του εδάφους).
- Ιανουάριος–Απρίλιος 1995: Κατάπαυση του πυρός.
- 25.05.1995: 71 άνθρωποι δολοφονούνται από βομβαρδισμό των Σέρβων στην ασφαλή περιοχή της Tuzla.
- 26.05.1995: Το NATO πραγματοποιεί αεροπορικούς βομβαρδισμούς κατά σερβικών θέσεων στη Βοσνία. Ο VRS ανταποδίδει, συλλαμβάνοντας ως ομήρους 400 κυανόκρανους της UNPROFOR.
- Η επίθεση των Βοσνίων για τον τερματισμό της πολιορκίας του Σεράγεβο αποτυγχάνει. Η Γαλλία και το ΗΒ δημιουργούν την Rapid Reaction Force (RRF).
- 18.06.1995: Οι τελευταίοι κυανόκρανοι όμηροι αφήνονται ελεύθεροι.
- 06.07.1995: ο VRS ξεκινάει την επίθεση κατά του θύλακα της Σρεμπρένιτσα.
- 11.07.1995: ο VRS καταλαμβάνει τη Σρεμπρένιτσα.
- 13-18.07.1995: ο VRS πραγματοποιεί την εκκένωση της πόλης από γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένους, που μεταφέρονται σε περιοχές που ελέγχονται από τους Βοσνίους Μουσουλμάνους και την προχωρά στη μαζική εκτέλεση των μουσουλμάνων ανδρών και αγοριών.
- 14.07.1995: ο VRS επιτίθεται στην Žepa.
- 25.07.1995: ο VRS καταλαμβάνει την Žepa.
- 29.08.1995: Το NATO πραγματοποιεί αεροπορικούς βομβαρδισμούς κατά σερβικών θέσεων μετά από θανατηφόρους βομβαρδισμούς στην αγορά του Σεράγεβο.
- 20.09.1995: Το NATO σταματάει τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς σε σερβικές θέσεις.
- 01.11.1995: Ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις ξεκινούν στην αμερικανική αεροπορική βάση του Dayton, στο Οχάιο των ΗΠΑ.
- 16.11.1995: Η εισαγγελία του ΔΠΑΓ συντάσσει κατηγορητήρια κατά των Radovan Karadžić και Ratko Mladić για το αδίκημα της γενοκτονίας.

- 21.11.1995: Οι συμφωνίες ειρήνης προβλέπουν τη διάσπαση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην Ομοσπονδία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (51% του εδάφους) και στη Republika Srpska (49% του εδάφους). Η Σρεμπρένιτσα και η Ζέρα παραμένουν στη Republika Srpska.
- 14.12.1995: Οι συνθήκες ειρήνης του Dayton υπογράφονται επίσημα στο Παρίσι της Γαλλίας.
- 28.06.2001: Ο Πρόεδρος της Σερβίας Slobodan Milosevic μεταφέρεται στη Χάγη προκειμένου να δικαστεί ενώπιον του ΔΠΔΓ. Στις 11.03.2006 πεθαίνει, ενώ η εις βάρος του ποινική διαδικασία είναι εκκρεμής.
- 22.07.2008: Ο πρόεδρος της RS κατά την επίδικη περίοδο, Radovan Karadžić, συλλαμβάνεται στο Βελιγράδι και μεταφέρεται στη Χάγη για να δικαστεί ενώπιον του ΔΠΔΓ.
- 26.05.2011: Ο στρατιωτικός ηγέτης των ΣερβοΒοσνίων , Ratko Mladic, συλλαμβάνεται στη Σερβία και μεταφέρεται στη Χάγη προκειμένου να δικαστεί ενώπιον του ΔΠΔΓ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις 11.07.1995, η πόλη Σρεμπρένιτσα, θύλακας των Βοσνίων Μουσουλμάνων στην σερβοκρατούμενη ανατολική Βοσνία, ενώ είχε ήδη από το έτος 1993 ανακηρυχθεί ασφαλής περιοχής από τα ΗΕ, κατελήφθη από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις υπό το στρατηγό Ratko Mladic. Ακολούθησε ο χωρισμός του ανδρικού πληθυσμού στρατεύσιμης ηλικίας από τον πληθυσμό των γυναικών, των παιδιών και των ηλικιωμένων, η μαζική σφαγή των ανδρών και η αναγκαστική μεταφορά του υπολοίπου πληθυσμού, με λεωφορεία σε περιοχές ελεγχόμενες από τους Βοσνίους Μουσουλμάνους.

Η σφαγή της Σρεμπρένιτσα έγινε συνώνυμο των αντιφάσεων, των σφαλμάτων και των εγκλημάτων που στιγματίσαν την ειρηνευτική διαδικασία στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Ο αφανισμός του μουσουλμανικού πληθυσμού μιας πόλης υπό διεθνή προστασία, υπήρξε χωρίς αμφιβολία εμβληματική για την μεταψυχροπολεμική Ευρώπη, έγινε «η πιο μαύρη σελίδα στην ιστορία της», σύμφωνα με τα ΗΕ².

Η αλληλουχία των γεγονότων που οδήγησαν στην κατάληψη της πόλης από τους Σερβοβόσνιους και τη μαζική εκτέλεση του ανδρικού μουσουλμανικού πληθυσμού της, έγινε το αντικείμενο πολυάριθμων ερευνών από κράτη, διεθνείς οργανισμούς και διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς, που κλήθηκαν, στα πλαίσια της μεταβατικής δικαιοσύνης, να ικανοποιήσουν το δικαίωμα των θυμάτων στην αλήθεια, αλλά και να αναζητήσουν τις ποινικές, πολιτικές και ηθικές ευθύνες γι' αυτό το πρωτοφανούς βιαιότητας, επεισόδιο του βοσνιακού πολέμου 1992-1995.

Η έννοια της μεταβατικής δικαιοσύνης, όπως με τον πιο περιεκτικό τρόπο περιγράφεται από τον ΓΓ/ΗΕ Kofi Annan σε έκθεσή του προς το ΣΑ/ΗΕ το έτος 2004,

συγκροτείται από το πλήρες εύρος των διεργασιών και μηχανισμών που συνδέονται με τις προσπάθειες μιας κοινωνίας να συμφιλιωθεί με την κληρονομιά παραβιάσεων μεγάλης κλίμακας του

² UN/SG Report of the Secretary General pursuant to the General Assembly Resolution 53/35, The Fall of Srebrenica, 15.11.1999, A-54-549, διαθέσιμο σε

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/54/549

παρελθόντος, προκειμένου να εξασφαλιστεί η απόδοση ευθυνών στους υπευθύνους, η απονομή δικαιοσύνης και η επίτευξη της επανασυμφιλίωσης. Οι διεργασίες αυτές μπορεί να συμπεριλαμβάνουν τόσο δικαστικούς, όσο και εξωδικαστικούς μηχανισμούς, με διαφορετικά επίπεδα διεθνούς ανάμειξης (ή και χωρίς τέτοια) και ατομικές ποινικές διώξεις, αποζημιώσεις, διερεύνηση της αλήθειας, θεσμική μεταρρύθμιση, ή έναν συνδυασμό των παραπάνω³.

Ειδικά το δικαίωμα στην αλήθεια, εννοούμενο ως ανασυγκρότηση των γεγονότων, ταυτοποίηση των υπευθύνων και διευκρίνιση του βαθμού ευθύνης τους, μπορεί να αναζητηθεί ήδη στα άρθρα 32 και 33 του Συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου Ι των Συνθηκών της Γενεύης του 1977⁴. Ως συστατικό στοιχείο της μεταβατικής δικαιοσύνης, αν και πρωταρχικά ικανοποιείται

³ S/2004/616, ΣΑ/ΗΕ, *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*, Έκθεση του ΓΓ/ΗΕ, 23 Αυγούστου 2004, §8, διαθέσιμο σε:

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2004/616

⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 32 του Συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου Ι των Συνθηκών της Γενεύης του 1977, με τίτλο «αγνοούμενοι και νεκροί», «κατά την εφαρμογή του παρόντος μέρους οι δραστηριότητες των υψηλών συμβαλλομένων Μερών, των εμπολέμων Μερών και των διεθνών ανθρωπιστικών οργανισμών που αναφέρονται στις Συμβάσεις και στο παρόν Πρωτόκολλο θα υπαγορεύονται κυρίως από το δικαίωμα των οικογενειών να γνωρίζουν για την τύχη των συγγενών τους». Σύμφωνα με το άρθρο 33 με τίτλο «αγνοούμενοι», «μόλις το επιτρέψουν οι περιστάσεις, και το αργότερο από το πέρας των ενεργών εχθροπραξιών, κάθε εμπόλεμο Μέρος θα αναζητεί τα πρόσωπα τα οποία έχουν αναφερθεί ως αγνοούμενα από το αντίπαλο Μέρος. Το εμπόλεμο αυτό Μέρος θα διαβιβάζει όλες τις σχετικές πληροφορίες που αφορούν αυτά τα πρόσωπα προς τον σκοπό της διευκόλυνσης αυτών των αναζητήσεων. 2. Προς το σκοπό της διευκόλυνσης της συλλογής πληροφοριών σύμφωνα με την προηγούμενη παράγραφο, κάθε εμπόλεμο Μέρος, (...) α) θα καταχωρεί τις πληροφορίες που προσδιορίζονται στο άρθρο 138 της Τέταρτης Σύμβασης αναφορικά με εκείνα τα πρόσωπα τα οποία έχουν κρατηθεί, φυλακισθεί ή άλλως έχουν περιέλθει σε αιχμαλωσία για περισσότερο από δύο (2) εβδομάδες σαν αποτέλεσμα εχθροπραξιών ή κατοχής ή απέθαναν κατά τη διάρκεια της κράτησης. β) θα διευκολύνει, στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, και αν παρίσταται ανάγκη, θα διεξάγει έρευνα για, και καταγραφή πληροφοριών αναφορικά με εκείνα, τα πρόσωπα, ήτοι αν απέθαναν υπό άλλας συνθήκας σαν αποτέλεσμα εχθροπραξιών κατοχής. 3. Πληροφορίες που αφορούν πρόσωπα τα οποία έχουν ανακοινωθεί ως αγνοούμενα σύμφωνα με την παράγραφο 1 καθώς και αιτήματα για παροχή τέτοιων πληροφοριών θα διαβιβάζονται είτε απ' ευθείας είτε μέσω της προστάτιδος δυνάμεως ή της Κεντρικής Υπηρεσίας Αναζητήσεων της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού ή των Εθνικών Εταιρειών Ερυθρού Σταυρού (Ερυθράς Ημισελήνου, Ερυθρού Λέοντος και Ήλιου). Σε περίπτωση που οι πληροφορίες δε μεταδίδονται μέσω της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού και της Κεντρικής της Υπηρεσίας Αναζητήσεων, κάθε εμπόλεμο Μέρος θα διασφαλίζει την παροχή των πληροφοριών αυτών και στην Κεντρική Υπηρεσία Αναζητήσεων.

μέσα από τις Επιτροπές Αλήθειας και Συμφιλίωσης, δεν αποτελεί αποκλειστικό τους προνόμιο, καθώς σταδιακά ενσωματώθηκε στη νομολογία των διεθνών δικαστηρίων.

Ήδη από τα πρώτα στάδια της λειτουργίας του, το ΔΠΔΓ αναγνώρισε το ρόλο του αυτό, καλώντας τα θύματα κατά την εμφάνισή τους ενώπιον του εισαγγελέα

να χρησιμοποιήσουν αυτό το φόρουμ για να ακουστούν οι φωνές τους και να μείνουν αυτές για πάντα στην ιστορία. Η διεθνής ποινική δικαιοσύνη, η οποία δεν μπορεί να αποδεχθεί την αποτυχία ατόμων ή Κρατών, οφείλει να φέρει σε πέρας την αποστολή της να αποκαλύψει την αλήθεια σχετικά με τις τελεσθείσες πράξεις και τον πόνο που αυτές προκάλεσαν, όπως και να εντοπίσει και να συλλάβει τους υπευθύνους⁵.

Η νομολογία του ΔΠΔΓ, βρίσκεται σε ανοιχτό διάλογο με την αντίστοιχη του ΕΔΔΑ, το οποίο έχει αναγνωρίσει το δικαίωμα στην αλήθεια ως έκφανση του δικαιώματος των θυμάτων για πρόσβαση στη δικαιοσύνη.⁶

Η ένταξη του δικαιώματος στην αλήθεια, που αποκτά τόσο ατομικές όσο και συλλογικές διαστάσεις⁷, στις στοχεύσεις ειδικά της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης, εμπλουτίζει το αντικείμενο των διεθνών ποινικών δικαστηρίων, διευρύνοντας τον ορίζοντά τους πέρα από μία «στεγνή» ποινική διάσταση και μετουσιώνοντάς τα σε βασικούς πυλώνες της μεταβατικής δικαιοσύνης.

Ως αποτέλεσμα της αναγνώρισής του δικαιώματος στην αλήθεια από τα διεθνή όργανα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη νομολογία των διεθνών δικαστηρίων, καθώς και τη νομοθετική και νομολογιακή πρακτική σε εθνικό επίπεδο, υποστηρίζεται πλέον ότι το δικαίωμα αυτό αποτελεί αναδυόμενο εθιμικό δίκαιο και γενική αρχή του δικαίου.⁸

⁵ Karadžic and Mladic (IT-95-5-R6, IT-95-18-R61), Review of the Indictments Pursuant to Rule 61 of the Rules of Procedure and Evidence, ICTY Trial Chamber, 11.07.1996, §3.

⁶ Το ΕΔΔΑ ανέπτυξε το δικαίωμα του ανθρώπου στην αλήθεια στην υπόθεση *Hugh Jordan v. UK*, Απόφαση της 04.05.2001, αρ. προσφ. 24746/1994, §93.

⁷ Study on the Right to Truth, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, UNDoc. E/CN.4/2006/91 (2006), §36, διαθέσιμο σε:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/106/56/PDF/G0610656.pdf?OpenElement>

⁸ Βλ. μεταξύ άλλων Naqvi Y. (2006), *The Right to the Truth in International Law Fact or Fiction?*, ICRC Int Rev, σελ. 267 και 268, διαθέσιμο σε: <http://aldeilis.net/truth/001.pdf>

Στα πλαίσια της πολύπλοκης διαδικασίας της μεταβατικής δικαιοσύνης στις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας, η υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, αποκτά ειδικό, διεπιστημονικό ενδιαφέρον. Κυρίως όμως, η ιστορία της Σρεμπρένιτσα είναι διαχρονικά ενδιαφέρουσα από πλευράς διεθνούς δικαίου, καθώς βαθμιαία εξελίσσεται σε μια μοναδικά πολυδιάστατη διεθνή διαφορά, κατά την επίλυση της οποίας οι διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί παράγουν πλούσια νομολογία σχετικά με την αντικειμενική και την υποκειμενική υπόσταση των διεθνών εγκλημάτων και τα όρια της ατομικής και κρατικής ευθύνης για τη διάπραξή τους, ειδικά δε για το «έγκλημα των εγκλημάτων», τη γενοκτονία, η οριοθέτηση και ερμηνεία της οποίας κατέχει κεντρική θέση στη διερεύνηση της υπόθεσης.

Εκτός από το διαχρονικό νομικό ενδιαφέρον της υπόθεσης, η μελέτη της καθίσταται εξαιρετικά επίκαιρη, καθώς παράλληλα, κλείνουν δύο ομόκεντροι κύκλοι για τη Σρεμπρένιτσα, ένας χρονικός, με τη συμπλήρωση 20 ετών από τη διάπραξη των εγκλημάτων του 1995 και ένας νομικός, με την ολοκλήρωση του πρώτου κύκλου ποινικών δικών ενώπιον του ΔΠΔΓ και την καταδίκη για το αδίκημα της γενοκτονίας, το Μάρτιο του 2016 και το Νοέμβριο του 2017 αντιστοίχως, της πολιτικής και της στρατιωτικής ηγεσίας της RS κατά την επίδικη περίοδο, του Προέδρου της Radovan Karadzic και του επικεφαλής του στρατού, στρατηγού Ratko Mladic. Μεταξύ της έκδοσης των αποφάσεων του ΔΠΔΓ στις υποθέσεις Karadzic και Mladic, το Φεβρουάριο 2017, η Βοσνία–Ερζεγοβίνη δηλώνει ότι θα ζητήσει την αναθεώρηση της απόφασης του ΔΔ, σχετικά με την ευθύνη του κράτους της Σερβίας για την τέλεση της γενοκτονίας.⁹

Η θλιβερή επέτειος των 20 ετών από τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, έδωσε ήδη την αφορμή για την πρώτη ad hoc αξιολόγηση του έργου των διεθνών δικαιοδοτικών μηχανισμών ως εργαλείων μεταβατικής δικαιοσύνης. Εκδηλώσεις άρνησης των γεγονότων στις εμπλεκόμενες

⁹ Bosnia to appeal against 2007 ruling that cleared Serbia of genocide, The Guardian, 18.02.2017, διαθέσιμο σε <https://www.theguardian.com/world/2017/feb/18/bosnia-to-appeal-2007-un-court-ruling-clearing-serbia-of-genocide>

περιοχές¹⁰, αλλά και η αποτυχία των ΗΕ να εκδώσουν ένα ενιαίο ψήφισμα για τη θλιβερή επέτειο μνήμης¹¹, προκάλεσαν σοβαρούς προβληματισμούς στη διεθνή κοινότητα.¹²

Η επισφράγιση των εκδηλώσεων άρνησης του 2015 με την πρωτόδικη ποινική καταδίκη των Karadzic και Mladic για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα και η ανακίνηση της υπόθεσης Βοσνίας κατά Σερβίας ενώπιον του ΔΔ, δίνει πλέον το έναυσμα για την πληρέστερη αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των διεθνών δικαιοδοτικών μηχανισμών στα πλαίσια της μεταβατικής δικαιοσύνης, για την αξιολόγηση δηλαδή του κατά πόσον εν τέλει επιτεύχθηκαν οι στρατηγικοί στόχοι που οδήγησαν στην καταρχήν ενεργοποίησή τους.

Το ερώτημα λοιπόν, που σήμερα τίθεται, συνίσταται στο αν μετά από 20 χρόνια δικαστικών διαδικασιών ενώπιον της διεθνούς δικαιοσύνης, η διεθνής κοινότητα έμαθε εν τέλει τι συνέβη στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο του 1995 και πώς καταμερίζονται οι ευθύνες για τα αιματηρά γεγονότα και αν αυτή η γνώση, συνέδραμε τις εμπλεκόμενες κοινωνίες να υπερβούν το παρελθόν και να συμβιώσουν αρμονικά στο μέλλον. Εξίσου επίκαιρη είναι και η αντίστροφη όψη του ίδιου ερωτήματος, ποια είναι τα διδάγματα για την ίδια τη διεθνή δικαιοσύνη από τη μακρά και πολυεπίπεδη δικαστική διαδικασία διερεύνησης της υπόθεσης Σρεμπρένιτσα, για τη συμβολή της στην ικανοποίηση του δικαιώματος των θυμάτων στην αλήθεια και στην ευρύτερη ειρηνευτική διαδικασία, στην πολύπαθη γωνιά των Βαλκανίων.

¹⁰ Bilefsky D., Sengupta S. (2015), *Srebrenica Massacre, After 20 Years, Still Casts a Long Shadow in Bosnia*, NY Times, διαθέσιμο σε <https://www.nytimes.com/2015/07/09/world/europe/srebrenica-genocide-massacre.html>

¹¹ *Russia vetoes Srebrenica genocide resolution at UN*, The Guardian (2015), διαθέσιμο σε <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/08/russia-vetoes-srebrenica-genocide-resolution-un>, *UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre*, (2015), διαθέσιμο σε http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=51359#.WjJD3jQQ_Z4

¹² Hodžić R. (2015), *Twenty years of Srebrenica, No Reconciliation, we are still at war*, ICTJ, διαθέσιμο σε <https://www.ictj.org/news/twenty-years-srebrenica-no-reconciliation-we%E2%80%99re-still-war>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Δικάζοντας την ιστορία: Αποτίμηση της προσπάθειας της διεθνούς δικαιοσύνης να θεμελιώσει μια συνεκτική αφήγηση και ερμηνεία των γεγονότων που συνθέτουν τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα

I. Η καταγραφή και ο νομικός χαρακτηρισμός των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης της Σρεμπρένιτσα από τους διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς

Οι διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί που κατά κύριο λόγο κλήθηκαν να αποτυπώσουν τα γεγονότα στη Σρεμπρένιτσα (1995) και ευρύτερα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1992-1995), από τη διάλυση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας μέχρι την υπογραφή των Συνθηκών του Dayton¹³, είναι το ad hoc Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ΔΠΔΓ) και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (ΔΔ), δηλαδή τα δικαιοδοτικά όργανα του ΟΗΕ.

Εκτός από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα κλήθηκε να διερευνήσει και το υβριδικό Τμήμα Εγκλημάτων Πολέμου του Δικαστηρίου της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης¹⁴, με έδρα το Σεράγεβο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και συνθέσεις εθνικών και διεθνών δικαστών, που ξεκίνησε τις εργασίες του το έτος 2005, με σκοπό την έναρξη της μεταφοράς υποθέσεων από το ΔΠΔΓ στα εθνικά δικαστήρια, στα πλαίσια της «στρατηγικής ολοκλήρωσης» της εντολής του¹⁵.

¹³ Το κείμενο των Συνθηκών του Dayton αναφορικά με τη Βοσνία – Ερζεγοβίνη, διαθέσιμο σε <https://www.osce.org/bih/126173?download=true>

¹⁴ Η ίδρυση του Δικαστηρίου της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης (Court of Bosnia and Herzegovina) προαναγγέλθηκε το 2000 από τον Υπατο Αρμοστή Ανθρωπίνων του ΟΗΕ για τη Βοσνία – Ερζεγοβίνη, θεσμός που δημιουργήθηκε από τις Συνθήκες του Dayton προκειμένου να παρακολουθεί την εφαρμογή τους, και πραγματοποιήθηκε το 2002, με τη θέσπιση του Νόμου για το Δικαστήριο (Law of the Court BiH) από το Κοινοβούλιο της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, βλ. www.sudbih.gov.ba

¹⁵ Ivanišević B. (2008), *The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court*, International Center for Transitional Justice, διαθέσιμο σε <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Domestic-Court-2008-English.pdf>

Επίσης, με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα ασχολήθηκε το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, δικαιοδοτικό όργανο που ιδρύθηκε δυνάμει των Συνθηκών Ειρήνης του Dayton, στα πρότυπα του ΕΔΔΑ, με τη συμμετοχή σε αυτό εθνικών και διεθνών δικαστών και με σκοπό την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο έδαφος της μεταπολεμικής Βοσνίας-Ερζεγοβίνης¹⁶. Το δικαστήριο είχε έδρα το Σεράγεβο και την εντολή να εφαρμόσει την ΕΣΔΑ, προκειμένου να διασφαλισθεί η αποτελεσματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα, κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο¹⁷. Το νέο δικαιοδοτικό όργανο ήταν ένα απολύτως πρωτότυπο πείραμα. Αποτελείτο από οκτώ διεθνείς δικαστές, επιλεγμένους από το Συμβούλιο της Ευρώπης και έξι εθνικούς δικαστές, επιλεγμένους ισομερώς από κάθε μια από τις τρεις συστατικές εθνότητες του κράτους της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (Σέρβους, Κροάτες και Βοσνίους Μουσουλμάνους). Κάθε πολίτης, που θεωρούσε τον εαυτό του θύμα παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μπορούσε να προσφύγει ενώπιόν του. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου ήταν οριστικές και δεσμευτικές για τα μέρη. Αμέσως μετά τη δημοσίευσή τους, θα κοινοποιούνταν στον ΟΑΣΕ και στον Ύπατο Αρμοστή για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη¹⁸, προκειμένου να παρακολουθήσουν την εκτέλεσή τους και την εν γένει συμμόρφωση των μερών προς το διατακτικό τους¹⁹.

Την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα διερεύνησε δευτερογενώς και το ΕΔΔΑ, κατόπιν προσφυγών εκ μέρους κατηγορουμένων και οργανώσεων θυμάτων που επικαλούνταν παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους κατά τη διαδικασία διερεύνησης της υπόθεσης από το ΔΠΔΓ και τα εθνικά δικαστήρια της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης²⁰. Το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε παρεμπιπτόντως με την ουσία της υπόθεσης και το ενδιαφέρον της σχετικής νομολογίας του δεν εντοπίζεται στην

¹⁶ Annex 6 to the general framework agreement for peace in BiH, διαθέσιμο σε: http://www.hrc.ba/ENGLISH/annual_report/2002/ANNEX6.HTM

¹⁷ Η επίσημη ιστοσελίδα του δικαστηρίου: <http://www.hrc.ba/ENGLISH/DEFAULT.HTM>

¹⁸ Θεσμός που επίσης ιδρύθηκε με τις Συνθήκες του Dayton, για την επίβλεψη της εφαρμογής τους.

¹⁹ Σύμφωνα με το 6^ο Παράρτημα των Συνθηκών του Dayton, το δικαστήριο θα λειτουργούσε έως τις 31.12.2003, ενώ από την 01.01.2004 έως τις 31.12.2004, το ίδιο το Παράρτημα προέβλεπε την ίδρυση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που θα λειτουργούσε μέσα στο Συνταγματικό Δικαστήριο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, όπου θα εκδικάζονταν οι εκκρεμείς υποθέσεις παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

²⁰ Η πρώτη προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ σχετικά με την υπόθεση: ECHR Slobodan Milosevic v. The Netherlands, 19.03.2002, Application no 77631/01

καταγραφή των πραγματικών περιστατικών που συνθέτουν τη σφαγή του Ιουλίου 1995, αλλά στη νομική τους ερμηνεία, ήτοι στη διαφορετική οριοθέτηση του εγκλήματος της γενοκτονίας, σε σχέση με το ΔΠΔΓ και το ΔΔ, αλλά και στο γεγονός ότι ανέλυσε το ειδικό ζήτημα της ευθύνης των ΗΕ για την υπόθεση.

Α. Η υπόθεση της Σρεμπρένιτσα ενώπιον της διεθνούς δικαιοσύνης: Διερεύνηση και καταγραφή των γεγονότων

1. Η ίδρυση του ΔΠΔΓ και η ενεργοποίηση του ΔΔ για την αποτροπή του επικείμενου κινδύνου γενοκτονίας στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη

Το ΔΠΔΓ και το ΔΔ έχουν κοινό σημείο εκκίνησης σχετικά με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα. Και οι δύο διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί ενεργοποιήθηκαν πριν την τέλεση της σφαγής που έλαβε χώρα τον Ιούλιο 1995, με την ειδική εντολή να την προλάβουν και να την αποτρέψουν.

1.1. Η ίδρυση του ΔΠΔΓ (1993)

Το ΔΠΔΓ ιδρύθηκε το έτος 1993, δυνάμει της υπ' αρ. 827/1993 απόφασης του ΣΑ/ΗΕ, ως εξαναγκαστικό μέτρο του Κεφαλαίου VII του Χάρτη ΗΕ, με την εντολή να προλάβει την επιδείνωση της σύγκρουσης που ακολούθησε τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας²¹. Η προσφυγή στο Κεφάλαιο VII του Χάρτη ΗΕ, αιτιολογήθηκε από τα μέλη του ΣΑ/ΗΕ, από το γεγονός ότι η κατάσταση στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας και ειδικά στην περιοχή της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, συνιστούσε ήδη απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια²².

Στην απόφαση ίδρυσης του πρώτου Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, μετά τη Νυρεμβέργη και το Τόκυο, το ΣΑ/ΗΕ εκφράζει την έντονη ανησυχία του μετά τις συνεχιζόμενες εκθέσεις για εκτεταμένες παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, στο έδαφος της

²¹ UN/SC Res. 827/1993, διαθέσιμη σε

http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf

²² Περράκης Στ. – Μαρούδα Μ.-Ντ. (2014), *Διεθνής Δικαιοσύνη* (2014), Εκδ. Σάκκουλα, σελ. 283

πρώην Γιουγκοσλαβίας και ειδικά στη Δημοκρατία της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, που αναφέρονται σε μαζικές δολοφονίες, οργανωμένες και συστηματικές κρατήσεις και βιασμούς γυναικών και τη συνέχιση της πρακτικής της εθνοκάθαρσης, ενώ περαιτέρω τονίζει την πεποίθησή του ότι η τιμωρία των υπαιτίων των υπό κρίση εγκληματικών πράξεων θα συμβάλει στην αποκατάσταση της ειρήνης στην περιοχή²³.

Το 1946, κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες για την υιοθέτηση της Σύμβασης για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, ο Βρετανός Εισαγγελέας στη δίκη της Νυρεμβέργης, Sir Hartley Shawcross, είχε δηλώσει ενώπιον της ΓΣ/ΗΕ, ότι το σχέδιο της Σύμβασης είναι «μη ρεαλιστικό», αφού «η γενοκτονία που διαπράττεται από κράτη τιμωρείται μόνο με πόλεμο»²⁴.

Η διάψευση της αφοριστικής θέσης του βρετανού Εισαγγελέα, αποτέλεσε στην ουσία το σημείο εκκίνησης του έργου του ΔΠΔΓ, στην αρχική εντολή του οποίου περιλαμβανόταν η αποκατάσταση της ειρήνης και της ασφάλειας στην πρώην Γιουγκοσλαβία, με την αποτροπή των επικείμενων εγκλημάτων πολέμου κατά τη διάρκεια της συνεχιζόμενης ένοπλης σύγκρουσης. Κατά την ίδρυση του ΔΠΔΓ εν μέσω του πολέμου, τα κράτη μέλη του ΣΑ/ΗΕ εξέφρασαν την πεποίθησή τους ότι η *ad hoc* ποινική δικαιοσύνη θα συνέβαλε στη διασφάλιση του ότι τέτοιες παραβιάσεις του ανθρωπιστικού δικαίου θα σταματούσαν και θα υπήρχε αποτελεσματική επανόρθωση²⁵. Η λειτουργία της αποτροπής επικείμενων θηριωδιών κατά τη διάρκεια του συνεχιζόμενου πολέμου ήταν αυτή ακριβώς που διέκρινε το ΔΠΔΓ από τον προκάτοχό του, το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης, που ιδρύθηκε μετά τη νίκη στο πεδίο της μάχης²⁶. Εν τέλει όμως, αυτή ακριβώς η δυνατότητα αποτροπής των επικείμενων θηριωδιών μέσω της ποινικής δικαιοσύνης, διαψεύστηκε οδυνηρά με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο του 1995.

²³ UN/SC Res. 827/1993

²⁴ Official Records of the Third Session of the General Assembly Part I Legal Questions. Summary Records of Meetings 21.09 -10.12.1948, U.N. GAOR, 6th Comm., 3d Sess., 64th mtg., §17 (1948) in Abtahi H., Webb P., *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires* (2008), Martinus Nijhoff Publishers, σελ. 404

²⁵ UN/SC Res. 827/1993

²⁶ Akhavan P., *Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal*, Human Rights Quarterly, Vol. 20, No. 4 (1998), σελ. 737-816

1.2. Η πρώτη προσφυγή της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (1993)

Το ιδρυτικό για το ΔΠΔΓ έτος 1993, επελήφθη και το ΔΔ της υπόθεσης του πολέμου στη Βοσνία–Ερζεγοβίνη. Ειδικότερα, στις 20.03.1993 η Δημοκρατία της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης προσέφυγε ενώπιον του ΔΔ κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, επικαλούμενη παραβιάσεις της Σύμβασης για την Πρόληψη και την Καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας, που υιοθετήθηκε από τη ΓΣ/ΗΕ στις 09.12.1948²⁷.

Η βάση της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου ήταν η διάταξη του άρθρου ΙΧ της Σύμβασης, σύμφωνα με την οποία οι διαφορές μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, σχετικά με την ερμηνεία, την εφαρμογή ή την εκτέλεση της Σύμβασης, συμπεριλαμβανομένων των διαφορών που σχετίζονται με την ευθύνη του κράτους για γενοκτονία, θα υποβάλλονται στο Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, κατόπιν αιτήσεως ενός εκ των μερών στη διαφορά²⁸. Με την από 11.07.1996 προδικαστική του απόφαση²⁹, το δικαστήριο έκρινε ότι τα αντίδικα μέρη δεσμεύονταν από τη Σύμβαση κατά το χρόνο υποβολής της πρώτης προσφυγής, δυνάμει των εκ μέρους τους προηγούμενων δηλώσεων διαδοχής της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, η οποία την είχε υπογράψει και επικυρώσει³⁰. Πρέπει να

²⁷ ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), 20.03.1993, διαθέσιμη σε <http://www.icj-cij.org/files/case-related/91/7199.pdf>

²⁸ Η Σύμβαση για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας εγκρίθηκε και παρέμεινε ανοιχτή για υπογραφή, επικύρωση ή προσχώρηση με την από 09.12.1948 No. 260 A (III) απόφαση της ΓΣ/ΗΕ. Τέθηκε ισχύ από τις 12.01.1951 σύμφωνα με το άρθρο XIII, σε UN, Treaty Series, No. 1021, vol. 78, σελ. 727

²⁹ ICJ, Case concerning application of the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia) Preliminary Objections, Judgment 11.07.1996

³⁰ Η Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας υπέγραψε τη Σύμβαση για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας στις 11.12.1948 και την επικύρωσε στις 29.08.1950. Όταν ανακηρύχθηκε η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, στις 27.04.1992, το νέο κράτος προέβη σε επίσημη δήλωση ότι «διαδέχεται το κράτος και τη διεθνή, νομική και πολιτική προσωπικότητα της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, και δεσμεύεται από όλες τις δεσμεύσεις της, συμπεριλαμβανομένων των διεθνών». Με τη δήλωση αυτή, η Γιουγκοσλαβία εξέφρασε την πρόθεσή της να παραμείνει δεσμευμένη από τις διεθνείς συνθήκες, στις οποίες η πρώην Γιουγκοσλαβία ήταν συμβαλλόμενο μέρος. Η δήλωση επικυρώθηκε με την

επισημανθεί, ότι ενώ μέχρι το έτος 1996 η Γιουγκοσλαβία δεν αμφισβήτησε την αρμοδιότητα του δικαστηρίου *ratione personae*, το 2001 η Σερβία (ως διάδοχο κράτος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας), υπέβαλε αίτηση αναθεώρησης της προδικαστικής απόφασης του 1996, επικαλούμενη το γεγονός ότι έγινε μέλος των ΗΕ την 01.11.2000 και ως εκ τούτου, δεν δεσμεύεται από τη Σύμβαση για το προηγούμενο διάστημα. Το δικαστήριο έκρινε, με την οριστική του απόφαση επί της ουσίας της υπόθεσης, ότι το ζήτημα αποτελεί *res judicata*, ήδη από την προδικαστική απόφαση του 1996³¹

Στην αρχική προσφυγή του 1993 επισημάνθηκε ότι, σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, πράξεις γενοκτονίας διαπράττονται κυρίως στις περιοχές της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης με αυξημένο μουσουλμανικό πληθυσμό, όπως είναι οι περιοχές της κοιλάδας του ποταμού Drina, στην οποία βρίσκεται και η πόλη της Σρεμπρένιτσα³².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, κατά το χρόνο κατάθεσης της αρχικής προσφυγής, η Δημοκρατία της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης υπέβαλε ενώπιον του δικαστηρίου και αίτημα λήψης προσωρινών μέτρων κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας³³. Αιτήθηκε ειδικότερα, δυνάμει του άρθρου 41 του Καταστατικού ΔΔ³⁴, να διαταχθεί η Γιουγκοσλαβία, «μαζί με τους αντιπροσώπους της στη Βοσνία και αλλού, να

επίσημη ανακοίνωση της 27.04.1992 από τη Μόνιμη Αποστολή της Γιουγκοσλαβίας στα ΗΕ, η οποία απευθύνθηκε προς το ΓΓ/ΗΕ και δεν αμφισβητήθηκε από τη Γιουγκοσλαβία κατά το χρόνο υποβολής της προσφυγής της Βοσνίας ενώπιον του Δικαστηρίου. Από την πλευρά της, η Βοσνία – Ερζεγοβίνη, στις 29.12.1992, υπέβαλε στον ΓΓ/ΗΕ δήλωση διαδοχής της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, αναφορικά με τις δεσμεύσεις που απορρέουν από τη Σύμβαση για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, αναδρομικά από τις 06.03.1992, όταν ανακήρυξε την ανεξαρτησία της.

³¹ ICJ, Case concerning application of the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia) Preliminary Objections, Judgment 26.02.2007, §26

³² ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs Yugoslavia (Serbia and Montenegro), 20.03.1993, §49

³³ ICJ, Application Instituting Proceedings submitted by the Republic of Bosnia and Herzegovina, 20.03.1993

³⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 41 του Καταστατικού ΔΔ «Το Δικαστήριο έχει την αρμοδιότητα να προτείνει, αν θεωρεί ότι οι περιστάσεις το απαιτούν, κάθε είδους προσωρινά μέτρα που πρέπει να ληφθούν για να προστατευθούν τα δικαιώματα των μερών», σε http://www.icj-cij.org/en/statute#CHAPTER_III

σταματήσει αμέσως όλες τις πράξεις γενοκτονίας κατά των πολιτών στο κράτος της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης»³⁵.

Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας απάντησε, με την από 01.04.1993 ανταίτησή της προς το δικαστήριο για τη λήψη προσωρινών μέτρων κατά της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και ειδικότερα ζήτησε να διαταχθεί η κυβέρνηση της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, να απέσχει από πράξεις καταστροφής των ορθόδοξων θρησκευτικών συμβόλων (εκκλησιών) και της σερβικής πολιτιστικής κληρονομιάς και γενικότερα «να θέσει τέλος σε όλες τις πράξεις διακρίσεων βάσει εθνικότητας ή θρησκείας και στην πρακτική της εθνοκάθαρσης, συμπεριλαμβανομένης της διάκρισης σχετικά με την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας, κατά του σερβικού πληθυσμού στο έδαφος της Δημοκρατίας της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης»³⁶.

Με την από 08.04.1993 διάταξή του, το δικαστήριο ρητώς αναγνώρισε τον κίνδυνο τέλεσης γενοκτονίας στο έδαφος της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και ομόφωνα συνέστησε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας να λάβει κάθε αναγκαίο μέτρο για την αποτροπή του υπό κρίση εγκλήματος, συμφώνως προς τις δεσμεύσεις της από τη Σύμβαση των ΗΕ για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας. Περαιτέρω, κατά πλειοψηφία (13-1) συνέστησε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, να διασφαλίσει ότι τυχόν στρατιωτικές, παραστρατιωτικές ή παράνομες ένοπλες ομάδες που μπορεί να κατευθύνονται, να υποστηρίζονται ή ελέγχονται από αυτήν, δεν θα διαπράξουν στο μέλλον πράξεις γενοκτονίας, ή συνωμοσία για τη διάπραξη γενοκτονίας ή δημόσια πρόκληση τέλεσης γενοκτονίας, είτε κατά του μουσουλμανικού πληθυσμού της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, είτε άλλης εθνικής, εθνοτικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας³⁷.

Στις 27.07.1993 η Βοσνία–Ερζεγοβίνη υπέβαλε νέα αίτηση προσωρινών μέτρων με το ίδιο ως άνω περιεχόμενο και στις 10.08.1993 η Γιουγκοσλαβία απάντησε με νέα, επίσης όμοια με την προηγούμενη, ανταίτηση. Με την από 13.09.1993 νέα διάταξή του, το δικαστήριο

³⁵ Application Instituting Proceedings submitted by the Republic of Bosnia and Herzegovina, 20.03.1993, Κεφάλαιο Δ «Αιτούμενα προσωρινά μέτρα», σελ. 54, §14(1)

³⁶ ICJ, The response of the Government of FRY to the request for the indication of provisional measures of protection submitted by the Government of the Republic of Bosnia and Herzegovina, 01.04.1993

³⁷ ICJ, Case concerning application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Request for the indication of provisional measures, Order of 08.04.1993

επικύρωσε τα προσωρινά μέτρα της διάταξης της 08.04.1993, επαναλαμβάνοντας κατ' ουσίαν τη θέση του για τον κίνδυνο τέλεσης γενοκτονίας στην περιοχή και ζήτησε από το εναγόμενο μέρος την άμεση εφαρμογή τους³⁸. Η διπλή επισήμανση από το δικαστήριο, του κινδύνου τέλεσης γενοκτονίας εις βάρος των μουσουλμάνων Βοσνίων, ειδικά στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα, κατέστησε βεβαίως πιο ηχηρή την αποτυχία αποτροπής της.

2. Η εντολή ενδελεχούς διερεύνησης των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα υπό τη σκιά της αποτυχίας αποτροπής τους

2.1 Το περιεχόμενο της εντολής προς τους διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς

Παρά την έγκαιρη ενεργοποίησή τους, και οι δύο διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί θα κληθούν να διερευνήσουν την ουσία της υπόθεσης της Σρεμπρένιτσα και να εφαρμόσουν για πρώτη φορά μετά την υιοθέτησή της, τη Σύμβαση ΗΕ του 1948 για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, μετά τη διάπραξη της σφαγής του Ιουλίου 1995 στην περιοχή και υπό τη βαριά σκιά της αδυναμίας αποτροπής της.

Στην πραγματικότητα, οι δύο διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί των ΗΕ, βεβαρυμμένοι από την αυτήν ακριβώς την αποτυχία, επιλαμβάνονται πλέον εκ των υστέρων της διερεύνησης της υπόθεσης, με νέα κοινή στόχευση. Να λειτουργήσουν αποτελεσματικά ως εργαλεία μεταβατικής δικαιοσύνης. Να συνδράμουν στη θεμελίωση μιας συνεκτικής και πειστικής για τις εμπλεκόμενες κοινωνίες αφήγησης των γεγονότων και να κατανείμουν τις ευθύνες για τις παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, ώστε να διευκολυνθεί η ειρηνευτική διαδικασία.

³⁸ ICJ, Case concerning application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs Yugoslavia (Serbia and Montenegro), Request for the indication of provisional measures, Order of 13.09.1993

2.2. Οι διαφορετικές στοχεύσεις ΔΠΔΓ και ΔΔ: Η επίδραση της ταυτότητας των διαδίκων στην οριοθέτηση της εντολής του δικαστηρίου

Παρά το γεγονός ότι το ΔΠΔΓ και το ΔΔ επιλαμβάνονται παράλληλα της υπόθεσης της σφαγής που έλαβε χώρα στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο του 1995, το εύρος της εντολής προς τους δύο διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς διαφέρει.

Η εντολή προς το ΔΠΔΓ, στο ποινικό σκέλος της υπόθεσης της Σρεμπρένιτσα, είναι ευρύτατη. Το δικαστήριο καλείται να διερευνήσει κάθε πιθανή ένδειξη τέλεσης διεθνών εγκλημάτων και ειδικότερα εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, μεταξύ των οποίων και το έγκλημα της γενοκτονίας, στην επίδικη περιοχή, ανεξαρτήτως της εθνικής ή εθνοτικής ταυτότητας ή της ιδιότητας των φερομένων ως υπαιτίων αυτών. Έτσι, ενώπιον του δικαστηρίου φέρονται τόσο η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία της RS, όσο και η πολιτική ηγεσία του κράτους της Σερβίας.

Επιπλέον, το εύρος και την έκταση της δικαστικής έρευνας, επηρεάζει σημαντικά η συστηματική φύση των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και ειδικά του εγκλήματος της γενοκτονίας, για τη στοιχειοθέτηση των οποίων, απαιτείται η ένταξη των υπό έρευνα αξιοποιώνων πράξεων σε μια μακρόπνοη πολιτική εξόντωσης, εκπορευόμενη είτε από κράτος είτε από μη κρατική οντότητα και στρεφόμενη, στην περίπτωση της γενοκτονίας, κατά των μελών μιας συγκεκριμένης εθνικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής ομάδας, λόγω αυτής ακριβώς της ταυτότητας τους αυτής.

Η ένταξη των επιδίκων πράξεων στην ως άνω μακρόπνοη πολιτική, προϋποθέτει τον προσδιορισμό του πεδίου αναφοράς και κατ' επέκταση του ιστορικού πλαισίου, μέσα στο οποίο οι υπό έρευνα πράξεις έλαβαν χώρα. Περαιτέρω, στην περίπτωση της γενοκτονίας, ο προσδιορισμός της στοχοποιημένης ομάδας, απαιτεί τη διερεύνηση του ιστορικο-κοινωνικού πεδίου αναφοράς των μελών της. Όπως επισημαίνει το ίδιο το δικαστήριο με τη νομολογία του, «στη βάση επιστημονικών αντικειμενικών κριτηρίων θα ήταν ασυμβίβαστο με τους σκοπούς της σύμβασης περί γενοκτονίας να μην προσδιοριστεί η ομάδα και ειδικά τα πολιτισμικά, θρησκευτικά, εθνικά και εθνοτικά χαρακτηριστικά της μέσα στο κοινωνικο-ιστορικό πεδίο αναφοράς των μελών της»³⁹.

³⁹ ICTY, Krstic, (IT-98-33-T), Trial Judgment, 02.08.2001, §2

Εν προκειμένω, το ΔΠΔΓ επιχείρησε, στα πλαίσια της εντολής του, να πλαισιώσει τα συγκεκριμένα περιστατικά της σφαγής του Ιουλίου 1995, με τη λεπτομερή καταγραφή της συνολικής σύγκρουσης στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ούτως ώστε να οριοθετήσει καταρχήν τη συστηματική πολιτική της εθνοκάθαρσης σε βάρος των Βοσνίων Μουσουλμάνων από τις πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις των ΣερβοΒοσνίων κατά το διάστημα 1992-1995, που οδήγησε στη σφαγή της Σρεμπρένιτσα και περαιτέρω να εξετάσει αν τα υπό έρευνα πραγματικά περιστατικά, εντασσόμενα σε αυτήν την πολιτική, εμπίπτουν στη νομοτυπική μορφή των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και ειδικά του εγκλήματος της γενοκτονίας⁴⁰. Όπως κατωτέρω αναλυτικά εκτίθεται, από τη μελέτη της σχετικής με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα νομολογίας του ΔΠΔΓ, αναδεικνύεται εν τοις πράγμασι η σημασία της διερεύνησης του πεδίου αναφοράς των υπό έρευνα πράξεων για τη στοιχειοθέτηση της συγκεκριμένης κατηγορίας εγκλημάτων.

Η εντολή προς το ΔΔ είναι αντιθέτως πιο περιορισμένη. Το δικαστήριο δεν έχει τη δυνατότητα να διερευνήσει το σύνολο των πραγματικών περιστατικών που εν δυνάμει εμπίπτουν στην αντικειμενική και την υποκειμενική υπόσταση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα, αλλά μόνο την επικαλούμενη παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας κατά τη διάρκεια του βοσνιακού πολέμου. Ως εκ τούτου το ερευνητικό του έργο είναι εξ αρχής στενότερα οριοθετημένο.

Κυρίως όμως, η δικαιοδοσία του δικαστηρίου είναι εξ αρχής πιο περιορισμένη λόγω της ταυτότητας των μερών της διεθνούς διαφοράς που άγεται ενώπιόν του. Το ΔΔ είναι αρμόδιο για την εκδίκαση διαφορών μεταξύ κρατών, εν προκειμένω μεταξύ της προσφεύγουσας Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και της καθ’ ης Γιουγκοσλαβίας (εν συνεχεία Σερβίας) και ως εκ τούτου δεν μπορεί να ασχοληθεί με τις πολύπλοκες πραγματικότητες του πολέμου της Βοσνίας, που διεξήχθη κυρίως μεταξύ εθνοτικών ομάδων εντός της Βοσνίας, ήτοι μεταξύ Βοσνίων Μουσουλμάνων και ΣερβοΒοσνίων, όλων πολιτών του ιδίου κράτους.

Η ταυτότητα των διαδίκων σαφώς περιορίζει τόσο το εύρος της εντολής διερεύνησης των πραγματικών περιστατικών που συνθέτουν τις υπό έρευνα πράξεις, όσο και την ίδια τη

⁴⁰ Donia R. (2004), *Encountering the Past: History at the Yugoslav War Crimes Tribunal*, Journal of the International Institute, vol. 11, no 2-3

δικονομική πορεία της υπόθεσης. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας, το δικαστήριο κλήθηκε να αντιμετωπίσει μεταξύ άλλων, το ιστορικό παράδοξο της μερικής σύμπτωσης, κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας, του φερόμενου ενώπιον του ΔΠΔΓ ως υπαιτίου της γενοκτονίας, ήτοι της RS, με το θύμα, τους Μουσουλμάνους της Βοσνίας. Και αυτό γιατί με τις συνθήκες του Dayton, το κράτος της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, αποτελείται πλέον από δύο ξεχωριστές οντότητες, την Ομοσπονδία της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και την RS, με κυλιόμενη προεδρία.

Η επίδραση της εν μέρει σύμπτωσης των φερομένων δραστών και θυμάτων στην κρατική υπόσταση του προσφεύγοντος, στην εξέλιξη της υπόθεσης, έγινε εμφανής το 1999, όταν την Προεδρία της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης κατέλαβε η RS. Τότε ο εκπρόσωπος της Βοσνίας στο ΔΔ, δήλωσε στο δικαστήριο ότι η Βοσνία επιθυμεί τη μη συνέχιση της εκδίκασης της προσφυγής της κατά της Σερβίας. Στη δήλωση διακοπής συμφώνησε η Σερβία, με την επισήμανση ότι τα μέρη είχαν προχωρήσει σε συμφωνία. Εν τέλει η δήλωση διακοπής ανακλήθηκε, λόγω της μη συμφωνίας των υπολοίπων μερών της Προεδρίας (Μουσουλμάνων και Κροατών) και η προσφυγή εκδικάστηκε κανονικά⁴¹. Η καταγραφή της ως άνω εμπλοκής στη δικονομική εξέλιξη της υπόθεσης, αν και τελικά δεν επηρέασε τη συνολική έκβασή της, καταδεικνύει την ιδιαιτερότητα και τις δυσχέρειες χειρισμού της από το δικαστήριο.

3. Η καταγραφή της αλληλουχίας των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα στη νομολογία των διεθνών δικαστηρίων

3.1. Η κυριαρχική αποτύπωση των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα στη νομολογία του ΔΠΔΓ και η αποδεικτική τους τεκμηρίωση

3.1.1. Η αλληλουχία των γεγονότων

⁴¹ ICJ, Case concerning application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Request for the indication of provisional measures, Judgment 26.02.2007, §18-21

Η πρώτη υπόθεση που εισάγεται ενώπιον του ΔΠΔΓ σχετικά με τη σφαγή των Βοσνίων Μουσουλμάνων στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο του 1995, είναι η υπόθεση κατά του σερβοβοσνίου στρατιώτη Drazen Erdemovic⁴². Στην απόφαση αυτή, το δικαστήριο περιγράφει αφαιρετικά τα γεγονότα και δεν αναφέρεται καθόλου στο αδίκημα της γενοκτονίας, αφού αυτό δεν συμπεριελήφθη στο κατηγορητήριο κατά του Erdemovic.

Ο κατηγορούμενος, χαμηλόβαθμος στρατιωτικός του σερβοβοσνιακού στρατού VRS, προέβη σε δημόσια ομολογία των σε βάρος του αξιοποιώνων πράξεων, που έλαβαν το νομικό χαρακτηρισμό των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και των παραβιάσεων των εθίμων του πολέμου, εξέφρασε δε τη μεταμέλειά του για ό,τι έκανε, δηλώνοντας παράλληλα ότι προέβη στις επιδίκες αξιόποινες πράξεις, συνεπεία καταναγκασμού και απειλών για τη ζωή του ίδιου και της οικογένειάς του. Κατά τη διάρκεια της εις βάρος του ποινικής διαδικασίας, ο κατηγορούμενος συνεργάστηκε με την εισαγγελία του ΔΠΔΓ, καταθέτοντας μεταξύ άλλων ως μάρτυρας κατηγορίας στις υποθέσεις κατά του πολιτικού και του στρατιωτικού ηγέτη της RS, Radovan Karadzic⁴³ και Ratko Mladic, αντιστοίχως⁴⁴.

Η υπόθεση Erdemovic, παρουσιάζει αδιαμφισβήτητο ενδιαφέρον ως προς την κατανόηση της οργάνωσης της επιχείρησης που έλαβε χώρα στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο του 1995 και των ειδικών περιστάσεων τέλεσης των επιδίκων διεθνών εγκλημάτων από τους φυσικούς αυτουργούς αυτών, δεν συνέβαλε όμως στη διαμόρφωση της νομολογίας ως προς την καταγραφή αυτών καθ' εαυτές των πραγματικών περιστατικών της σφαγής και του νομικού χαρακτηρισμού τους.

Στην πραγματικότητα, η νομολογία του ΔΠΔΓ για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα διαμορφώνεται, ως προς τα πραγματικά περιστατικά και το νομικό χαρακτηρισμό τους, κυρίως ως προς την οριοθέτηση του εγκλήματος της γενοκτονίας, με την απόφαση του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου για την υπόθεση Krstic, το 2001⁴⁵. Ο Radislav Krstic, διοικητής του σώματος Drina, του σερβοβοσνιακού στρατού VRS κατά το χρόνο της σφαγής στη Σρεμπρένιτσα, είναι από τους πρώτους υψηλόβαθμους Σερβοβοσνίους στρατιωτικούς που συλλαμβάνονται από τις

⁴² ICTY Prosecutor v. Erdemovic (IT-96-22-A), Trial Judgment, 07.10.1997

⁴³ ICTY Prosecutor v. Karadzic (IT-95-5/18-T) Trial Judgment, 24.03.2016

⁴⁴ ICTY Prosecutor v. Mladic (IT-09-92-T) Trial Judgment, 22.11.2017

⁴⁵ ICTY Prosecutor v. Krstic (IT-96-22-A), Trial Judgment, 07.10.1997, §1

δυνάμεις του NATO το έτος 1998, εις εκτέλεση σχετικού εντάλματος συλλήψεως και μεταφέρονται στη Χάγη, προκειμένου να δικαστούν για τα εγκλήματα που έλαβαν χώρα στη Σρεμπρένιτσα το έτος 1995.

Πριν την καταγραφή των γεγονότων που έλαβαν χώρα στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο 1995, το δικαστήριο επιχειρεί να οριοθετήσει το εύρος της εντολής του και να επιβεβαιώσει την αντικειμενικότητά του απέναντι στους παράγοντες της δίκης, επισημαίνοντας ότι

Το δικαστήριο αφήνει στους ιστορικούς και στους κοινωνικούς ψυχολόγους το να βουτήξουν στα βάθη αυτού του επεισοδίου της βαλκανικής σύγκρουσης. Το έργο του είναι πιο σεμνό. Να βρει, από τα στοιχεία που παρουσιάζονται ενώπιον του, τι έγινε σε εκείνες τις εννέα μέρες και αν ο κατηγορούμενος ήταν ποινικά υπεύθυνος στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου. Το δικαστήριο δεν θα επιτρέψει στον εαυτό του να εκφράσει τα συναισθήματά του για ότι συνέβη στη Σρεμπρένιτσα ή έστω πώς άτομα και εθνικές και διεθνείς ομάδες, που δεν είναι υποκείμενα της δίκης, συνέβαλαν στην τραγωδία⁴⁶.

Βέβαια, η ανάλυση των γεγονότων που ακολουθεί την αρχική δήλωση του δικαστηρίου, δεν επιβεβαιώνει την πρόθεση περιορισμού της δικαστικής έρευνας στα γεγονότα «των εννέα ημερών» του Ιουλίου 1995. Αντιθέτως, η απόφαση κάνει μια περιεκτική καταγραφή της σύγκρουσης μεταξύ ΣερβοΒοσνίων και Βοσνίων Μουσουλμάνων στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα από το 1991 έως το 1995, υπό τον ουδέτερο τίτλο «ευρήματα για τα γεγονότα»⁴⁷, ενώ αναφορικά με την ιστορία της ενιαίας Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τη διάλυση της το έτος 1990, αναφέρεται στην επίσης εξαιρετικά αναλυτική ως προς το πραγματικό μέρος της, πρώτη του απόφαση, Tadic⁴⁸.

Η περιγραφή ξεκινά από το ξέσπασμα του πολέμου στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη το έτος 1992, περιλαμβάνει την επιχείρηση εθνοκάθαρσης των Βοσνίων Μουσουλμάνων στους επιμέρους δήμους της χώρας το 1992, από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις, την επιδείνωση της

⁴⁶ ICTY Prosecutor v. Krstic (IT-96-22-A), Trial Judgment, 07.10.1997, §1

⁴⁷ ICTY Prosecutor v. Krstic, (IT-96-22-A) Trial Judgment, 07.10.1997, §§6-17

⁴⁸ ICTY Prosecutor v. Tadic (IT-94-1-T) Trial Judgment, 07.05.1997, §§53-126

κατάστασης ειδικά στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα και την ανακήρυξη της πόλης ως ασφαλούς περιοχής από τα ΗΕ το έτος 1993.

Καταλήγει στην αλλαγή του μακρόπνοου σχεδίου εκκαθάρισης της Κεντρικής και Ανατολικής Βοσνίας από το μουσουλμανικό πληθυσμό της, το καλοκαίρι του 1995 και στην αναβάθμισή του, σε σχέδιο εξαφάνισης του μέρους αυτής της πληθυσμιακής ομάδας, ειδικά από την περιοχή της Σρεμπρένιτσα. Η αφήγηση ολοκληρώνεται με την κατάληψη της πόλης από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις στις 11.07.1995, στο χωρισμό των Βοσνίων Μουσουλμάνων ανδρών και αγοριών στρατεύσιμης ηλικίας από τον πληθυσμό των γυναικών, των παιδιών και των ηλικιωμένων και τη συνακόλουθη αναγκαστική μεταφορά των τελευταίων σε περιοχές ελεγχόμενες από τους Βοσνίους και του ανδρικού πληθυσμού σε διαφορετικούς – προκαθορισμένους– τόπους, όπου διεξήχθη η μαζική εκτέλεσή του.

Η περιγραφή επικεντρώνεται στη στρατηγική σημασία της πόλης της Σρεμπρένιτσα για τις αντιμαχόμενες πλευρές, που οδήγησε στην κλιμάκωση της σύγκρουσης και στη σφαγή του Ιουλίου 1995. Μέχρι τα γεγονότα του Ιουλίου 1995 και τη θριαμβευτική είσοδο του Σερβοβόσνιου στρατηγού Ratko Mladic στην πόλη, η αφήγηση είναι ουδέτερη, γίνεται όμως περισσότερο φορτισμένη όταν αναφέρεται στα επίδικα περιστατικά, τα οποία το δικαστήριο χαρακτηρίζει ως «ανείπωτο κακό».

Ειδικότερα, στην πρώτη του επί της ουσίας απόφαση για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, το δικαστήριο περιγράφει στο σκεπτικό του, με αντικειμενικότητα και τηρώντας αμοιβαίες αποστάσεις, τα γεγονότα από το 1991 και της διάλυση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας, μέχρι τα μέσα του 1995. Στηρίζεται στην περιγραφή της έκθεσης του ΓΓ/ΗΕ και επικαλείται μαρτυρίες στρατιωτικών αξιωματούχων και των δύο πλευρών. Αναφέρεται στην ευθύνη και των δύο πλευρών στην παραβίαση της συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός και της απόφασης για τη δημιουργία ζώνης απαγόρευσης πτήσεων το 1993, τείνει μάλιστα να επικεντρώσει την περιγραφή στις ευθύνες της μουσουλμανικής πλευράς.

Η περιγραφή διαφοροποιείται όταν το δικαστήριο εισέρχεται στην καταγραφή των γεγονότων του Ιουλίου, σε ότι εν συνεχεία θα οριοθετήσει νομικά ως γενοκτονία. Τα γεγονότα

αυτά δεν παρουσιάζονται πλέον ουδέτερα, αλλά περιγράφονται ως «θηριωδίες», «γνωστές σε παγκόσμιο επίπεδο»⁴⁹.

Η διαφοροποίηση ακόμη και του ύφους της περιγραφής των περιστατικών που προηγούνται της σφαγής της Σρεμπρένιτσα, με εκείνα της ίδιας της επίδικης σφαγής, είναι κομβική για το δικαστήριο. Γιατί δηλώνει την πρόθεσή του να διακρίνει το βοσνιακό πόλεμο σε δύο, απολύτως διαφορετικές μεταξύ τους φάσεις: τη φάση της εθνοκάθαρσης των Βοσνίων Μουσουλμάνων, κατά τα έτη 1992-1995 και τη φάση της γενοκτονίας των εννέα ημερών του Ιουλίου 1995 στη Σρεμπρένιτσα, που αυστηρά οριοθετείται χρονικά και τοπικά. Η αλλαγή φάσης, αποδίδεται από το δικαστήριο σε αλλαγή στρατηγικής και σχεδίου εκ μέρους της σερβοβοσνιακής στρατιωτικής ηγεσίας, η οποία αιτιολογείται από τη στρατηγική θέση της Σρεμπρένιτσα και τη σημασία της για τους Σερβοβόσνιους. Η αυστηρή χρονική και γεωγραφική οριοθέτηση της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, θα επηρεάσει στη συνέχεια, όπως κατωτέρω αναλύεται και την απόδοση ευθυνών για τα επίδικα περιστατικά, σε πρόσωπα, κράτη και διεθνείς οργανισμούς.

Ανεξαρτήτως της απόδοσης ή μη ατομικής ποινικής ευθύνης σε κάθε έναν εκ των κατηγορουμένων για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, η νομολογία του ΔΠΔΓ από την έκδοση της πρωτόδικης απόφασης Krstic το έτος 2001, μέχρι την έκδοση της απόφασης Mladic, στις

⁴⁹ Μετά την στρατιωτική επιχείρηση με το κωδικό όνομα «Krivaja 95», από το στρατό της RS, που στόχευε στον περιορισμό της Σρεμπρένιτσα στα όρια της πόλης, με σκοπό οι συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων να γίνει αφόρητη και τα ΗΕ να υποχρεωθούν να την εκκενώσουν, το σχέδιο άλλαξε και ο στρατηγός Mladic αποφάσισε, στις 10.07.1995 την κατάληψη της πόλης. Μετά την κατάληψη της πόλης από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις, 25.000 πρόσφυγες μεταφέρθηκαν στη γειτονική πόλη Potocari. Κατά την πρώτη φάση της επιχείρησης εξόντωσης, οι άνδρες συγκεντρώθηκαν σε διάφορα μέρη, μεταξύ των οποίων τα χωριά Bratunac και Sandići. Ακολούθησαν μαζικές εκτελέσεις μέχρι τις 13.07, οπότε αποφασίστηκε η μεταφορά όλων κρατούμενων στο Bratunak, όπου διεξήχθη η δεύτερη φάση της επιχείρησης. Στις 15.07, όσοι είχαν απομείνει μεταφέρθηκαν σε δύο κτίρια του χωριού Pilica, στο σχολείο και στο πολιτιστικό κέντρο. Η τρίτη φάση περιελάμβανε την προσπάθεια απόκρυψης στοιχείων, αφού από τις διαπραγματεύσεις για τη συνθήκη του Dayton, ήταν σαφές ότι θα γίνουν έρευνες για τα γεγονότα. Η προσπάθεια απόκρυψης από το Drina Corps, ήταν τόσο μεγάλη όσο και η ίδια η επιχείρηση. Ευφύως άφησαν λίγα πτώματα στους αρχικούς τάφους, ώστε αν βρεθούν, οι ερευνητές να πιστέψουν ότι σωστά τους κατεύθυναν οι μάρτυρες, όμως τα θύματα δεν ήταν τελικά χιλιάδες, αλλά ελάχιστα. Κατά την τρίτη φάση, οι αρχικοί τάφοι ανοίχτηκαν και τα πτώματα μεταφέρθηκαν με φορτηγά σε άλλες απομακρυσμένες τοποθεσίες που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του Drina Corps. Έτσι δημιουργήθηκαν 26 δευτερογενείς τάφοι.

22.11.2017, παραμένει σε γενικές γραμμές αδιατάρακτη, αναφορικά με την περιγραφή των πραγματικών περιστατικών που συνθέτουν την υπόθεση. Πράγματι, στις επόμενες αποφάσεις του για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, το δικαστήριο στηρίζεται κατά κύριο λόγο στα περιστατικά που έκρινε ως αποδεδειγμένα με την πρώτη του απόφαση, τα οποία τεκμηριώνονται με επιπλέον αποδεικτικά στοιχεία που προκύπτουν κατά την εξέλιξη των ερευνών.

Ειδική αναφορά γίνεται σε όλες τις αποφάσεις του ΔΠΔΓ, στη μεταγενέστερη επιχείρηση απόκρυψης των αποδείξεων της σφαγής, από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις, με την εκταφή των σωρών από τους αρχικούς τόπους ταφής και τη μεταφορά τους σε δευτερογενείς ή και τριτογενείς τόπους ταφής. Ο συνολικός αριθμός των εκτελεσθέντων μουσουλμάνων ανδρών στρατεύσιμης ηλικίας, προσδιορίζεται παγίως από το δικαστήριο στις 7.000–8.000. Ειδικά στην απόφαση Karadzic ο αριθμός των θυμάτων επαναπροσδιορίζεται ως «τουλάχιστον 5.115 θύματα»⁵⁰.

Η μοναδική σχεδόν διαφοροποίηση που παρατηρείται κατά την εξέλιξη της σχετικής με τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα νομολογίας, εντοπίζεται στην βαθμιαία αλλαγή της ισορροπίας μεταξύ του πραγματικού και του νομικού μέρους αυτών. Ειδικότερα, στην πρώτη του απόφαση Krstic, το δικαστήριο δείχνει να αγωνιά για την εμπεριστατωμένη νομική ανάλυση των αντικειμενικών και των υποκειμενικών στοιχείων του εγκλήματος της γενοκτονίας, ενώ είναι σχεδόν αφαιρετική η περιγραφή των πραγματικών περιστατικών. Αντιθέτως, στις μεταγενέστερες αποφάσεις Karadzic και Mladic, η περιγραφή των πραγματικών περιστατικών γίνεται εξαντλητική, καθώς εμπλουτίζεται με τα αποτελέσματα νεότερων ερευνών, ενώ η νομική ανάλυση είναι πλέον αφαιρετική, περιοριζόμενη στην αναφορά στην πάγια νομολογία του δικαστηρίου, όπως έχει διαμορφωθεί ήδη από την απόφαση Krstic.

3.1.2. Η αποδεικτική τεκμηρίωση των γεγονότων από το ΔΠΔΓ

Υποστηρίζεται ότι η σημαντικότερη συμβολή των δικαστικών διαδικασιών στην ειρηνευτική διαδικασία, εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι κανόνες απόδειξης που τη διέπουν, προσδίδουν αξιοπιστία σε γεγονότα, που αν καταγράφονταν από άλλους, εξωδικαστικούς μηχανισμούς (επιτροπές αλήθειας, εθνικές επιτροπές έρευνας ή ΜΚΟ), θα παρέμεναν

⁵⁰ ICTY Karadzic (IT-95-5/18-T) Trial Judgment, §5668

αμφισβητούμενα⁵¹. Έτσι οι ποινικές δίκες ενώπιον των διεθνών δικαστηρίων για τις σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, εμποδίζουν τις μεταπολεμικές κοινωνίες να καταφεύγουν στην άρνηση αυτών των παραβιάσεων.

Στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, το ΔΠΔΓ, ήδη από τις πρώτες αποφάσεις του, παραθέτει λεπτομερώς τις πηγές τεκμηρίωσης των πραγματικών περιστατικών που δέχεται ως αληθή, ήτοι τα αποδεικτικά στοιχεία στα οποία στηρίζεται το πραγματικό μέρος αυτών, αναλύοντας με σαφήνεια το αποδεικτικό έργο του αναφορικά με την τεκμηρίωση των περιστατικών που συνθέτουν τη μαζική σφαγή του ανδρικού μουσουλμανικού πληθυσμού της Σρεμπρένιτσα, που έλαβε χώρα μετά την κατάληψη της πόλης από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις, στις 11.07.1995.

Όμως, παρά το γεγονός ότι το αποδεικτικό έργο του δικαστηρίου σχετικά με την επίδικη υπόθεση είναι αναμφίβολα σημαντικό για την αποκάλυψη και την τεκμηρίωση των πραγματικών περιστατικών που συνθέτουν τη μαζική σφαγή της Σρεμπρένιτσα και αυτοτελές έναντι άλλων πηγών γνώσης για τα γεγονότα, πρέπει να επισημανθεί ότι η πρώτη πηγή τεκμηρίωσης, που αναφέρεται στην έναρξη του σκεπτικού της –πρώτης κατ’ ουσίαν σχετικής με την υπόθεση– απόφασης Krstic, είναι μια εξωδικαστική έρευνα για τα γεγονότα.

Ειδικότερα, η απόφαση του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου κατά του στρατηγού Krstic ξεκινάει την αφήγηση των υπό έρευνα γεγονότων με την κατάφαση ότι «τα γεγονότα γύρω από την κατάληψη από τους Σερβοβόσνιους της ασφαλούς περιοχής των ΗΕ, της Σρεμπρένιτσα, έχουν γίνει γνωστά σε όλον τον κόσμο»⁵².

Εξειδικεύοντας την πηγή αυτής της κοινής γνώσης, η απόφαση παραπέμπει στην έκθεση του ΓΓ/ΗΕ της 15.11.1999⁵³, η δε σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στην πρώτη υποσημείωση της απόφασης. Η εν λόγω έκθεση του ΓΓ/ΗΕ, του οργανισμού με τον οποίον δομικά συνδέεται το δικαστήριο, είναι η μόνη εξωδικαστική έρευνα για τα γεγονότα που χρησιμοποιεί στις αποφάσεις του.

⁵¹ Schabas W., *Genocide in International Law: The crime of crimes* (2009), Cambridge University Press, σελ. 400

⁵² ICTY, Krstic (IT-98-33-T), Trial Judgment, §1

⁵³ Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The fall of Srebrenica, UN Doc. A/54/549, 15.11.1999

Η έκθεση συντάχθηκε εις εκτέλεση της απόφασης 53/35 της ΓΣ/ΗΕ που υιοθετήθηκε στις 30.11.1998 και ζήτησε να γίνει μια ενδελεχής διερεύνηση των γεγονότων, από την ανακήρυξη της περιοχής σε ασφαλή περιοχή με την απόφαση 819/1993 του ΣΑ/ΗΕ, λαμβάνοντας υπόψιν και τις διαδικασίες ενώπιον του ΔΠΑΓ⁵⁴. Αναφέρεται επίσης στις προηγούμενες εκθέσεις των ΗΕ, την έκθεση του Ειδικού Απεσταλμένου της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που δημοσιεύθηκε στις 22.08.1995, αμέσως μετά τα γεγονότα και τις εκθέσεις του ΓΤ/ΗΕ προς το ΣΑ/ΗΕ, που δημοσιεύθηκαν στις 30.08.1995 και 27.09.1995 αντιστοίχως, με πληροφορίες από κυβερνητικές και μη κυβερνητικές πηγές, καθώς και πληροφορίες που δημοσιεύθηκαν στον τοπικό και διεθνή τύπο.

Εκτός αυτών, η έκθεση περιλαμβάνει αρχειακό υλικό των ΗΕ και συνεντεύξεις με ιδιώτες που συμμετείχαν ή είχαν γνώση των υπό έρευνα περιστατικών⁵⁵. Μεταξύ των μαρτύρων που κατέθεσαν στα πλαίσια της έρευνας, συμπεριλαμβάνονται αξιωματούχοι των ΗΕ, όπως ο ΓΤ/ΗΕ κατά την επίδικη περίοδο Boutros Boutros Ghali, μελλοντικοί κατηγορούμενοι ενώπιον του ΔΠΑΓ, όπως ο Momcilo Krajinik, πρόεδρος της εθνοσυνέλευσης της RS κατά την επίδικη περίοδο και η Bilhana Plascic, αντιπρόεδρος της RS, ο Rupert Smith, διοικητής της UNPROFOR το έτος 1995 και ο επικεφαλής των ερευνών για τη Σρεμπρένιτσα στο ΔΠΑΓ Jean Rene Ruez⁵⁶.

Στις επόμενες αποφάσεις του, το ΔΠΑΓ δεν επικαλείται εκ νέου ευθέως την έκθεση των ΗΕ, ούτε άλλη εξωδικαστική έρευνα, αντιθέτως αναφέρεται μόνο σε άμεσες αποδείξεις (μάρτυρες, έγγραφα, υποκλαπίσεις τηλεφωνικές συνομιλίες, μαρτυρίες κατηγορουμένων σε άλλες υποθέσεις) και στην προηγούμενη νομολογία του. Βέβαια ο κύριος συντάκτης της έκθεσης David Harland, καταθέτει ως μάρτυρας κατηγορίας σε όλες τις επόμενες δίκες, δεδομένου ότι κατά το χρονικό διάστημα 1993-1999, ήταν διευθυντής του Τμήματος Αστικών και Πολιτικών υποθέσεων των ΗΕ στο Σεράγεβο και επομένως αυτόπτης μάρτυρας του πολέμου.

⁵⁴ Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The fall of Srebrenica, UN Doc. A/54/549, 15.11.1999, σελ. 1

⁵⁵ Report UN/SG A/54/549, 15.11.1999, σελ. 7, §8

⁵⁶ Report UN/SG A/54/549, Παράρτημα II, σελ. 111 επ.

Στα πλαίσια της αναφοράς σε άμεσες αποδείξεις, το δικαστήριο προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση στις έρευνές του για τον προσδιορισμό του αριθμού των θυμάτων της μαζικής σφαγής που ακολούθησε την πτώση της πόλης⁵⁷.

Όπως αναφέρει ο επικεφαλής των ερευνών του ΔΠΔΓ και μάρτυρας κατηγορίας στις δίκες Krstic, Karadzic και Mladic, Rene Ruez⁵⁸, σημαντική για τον προσδιορισμό του συνολικού αριθμού των θυμάτων υπήρξε καταρχήν η συμβολή των μαρτύρων, κυρίως επιζώντων της σφαγής, μια πρώτη καταγραφή των οποίων είχε γίνει από την Υπηρεσία Πληροφοριών της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης⁵⁹ και μελών του προσωπικού των ΗΕ που υπηρετούσε στην περιοχή.

Περαιτέρω, προκειμένου να διασταυρώσει και να τεκμηριώσει το συνολικό αριθμό των θυμάτων της Σρεμπρένιτσα, το δικαστήριο αξιοποίησε τα εγκληματολογικά ευρήματα που κατάσχεσε στους τόπους των εγκλημάτων, οι οποίοι καταρχήν εντοπίστηκαν από τους επιζώντες μάρτυρες. Αξιόλογα στοιχεία για τον προσδιορισμό των τόπων εκτελέσεων, όπου μεταφέρθηκε ο ανδρικός πληθυσμός της Σρεμπρένιτσα, αλλά και για τον εντοπισμό των δευτερογενών μαζικών τάφων, όπου μεταφέρθηκαν οι σωροί των εκτελεσθέντων, εισέφεραν επιπλέον τα ημερολόγια των οδηγών των λεωφορείων που μετέφεραν τους κρατούμενους και εν συνεχεία τις σωρούς, τα οποία κατασχέθηκαν σε in situ αυτοψίες που διέταξε το δικαστήριο.

Εν συνεχεία, η κατάσχεση αντικειμένων που βρέθηκαν στους τόπους εκτέλεσης και ταφής, όπως θήκες φυσιγγίων, μαντήλια, υλικά περίδεσης και κομμάτια από σπασμένα γυαλιά, και η λήψη και εξέταση βιολογικού υλικού από αυτά, εισέφερε στοιχεία σύνδεσης μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών μαζικών τάφων. Τα στοιχεία αυτά προσκομίστηκαν στο δικαστήριο σε συνδυασμό με φωτογραφίες, αεροφωτογραφίες που υποδείκνυαν τα τμήματα γης που σκάφτηκαν κατά τους επίδικους χρόνους και υποκλαπίδες συνομιλίες των πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων της σερβοβοσνιακής πλευράς. Ιατροδικαστές του δικαστηρίου ανέλαβαν τις εκταφές των σωρών, προκειμένου να διαπιστωθεί η αιτία και ο χρόνος θανάτου των θυμάτων.

⁵⁷ Συνέντευξη του επικεφαλής των ερευνών του ΔΠΔΓ και μάρτυρα κατηγορίας στις δίκες Krstic, Karadzic και Mladic, Rene Ruez, σε Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books, σελ. 23 επ.

⁵⁸ Οπ.π.

⁵⁹ Agency for Information and Documentation BiH (AID)

Αποδεικτικά στοιχεία τέλος, σε σχέση με τον αριθμό των θυμάτων της Σρεμπρένιτσα, εισέφερε στο ΔΠΔΓ, η Διεθνής Επιτροπή Αγνοουμένων (ICMP), που με τη χρήση της επιστήμης της ανθρωπολογίας ανέπτυξε ένα ευρύ πρόγραμμα αναγνώρισης θυμάτων, με τη σύγκριση δειγμάτων βιολογικού υλικού από τις σωρούς των θυμάτων, με αντίστοιχα δείγματα επιζώντων⁶⁰. Τα αποτελέσματα των ερευνών του ICMP σχετικά με τον αριθμό των θυμάτων της Σρεμπρένιτσα, χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στη νομολογία του ΔΠΔΓ, ως αυτοτελές αποδεικτικό στοιχείο⁶¹.

Η πλευρά των κατηγορουμένων σε γενικές γραμμές δεν αμφισβήτησε τα εγκληματολογικά ευρήματα του δικαστηρίου, αντιθέτως χαρακτήρισε τις έρευνές του αξιόπιστες. Αμφισβήτησε την αιτία θανάτου των θυμάτων, υποστηρίζοντας ότι στην πλειοψηφία τους έχασαν τη ζωή τους σε μάχες και δεν εκτελέστηκαν. Πεδίο αμφισβήτησης από την πλευρά των κατηγορουμένων αποτέλεσε η χρήση των καταθέσεων κατηγορουμένων σε άλλες υποθέσεις, για τη στοιχειοθέτηση των υπό έρευνα γεγονότων. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του δικαστηρίου, οι μάρτυρες αυτοί δεν είναι εξ ορισμού αναξιόπιστοι, παρά το ότι μπορεί να έχουν συμφέρον να καταθέσουν κατά του κατηγορουμένου, η αποδοχή των καταθέσεών τους όμως, χρήζει ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας⁶².

Συνοψίζοντας, πρέπει να επισημανθεί ότι το αποδεικτικό έργο του ΔΠΔΓ στην αποτύπωση των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα είναι πράγματι αξιόλογο. Το δικαστήριο, ως κατασταλτικός μηχανισμός, αξιοποίησε τα μέσα έρευνας και κατάσχεσης που εκ της φύσης του διαθέτει, προκειμένου να θεμελιώσει μια αξιόπιστη καταγραφή των πραγματικών περιστατικών που στοιχειοθετούν τα διεθνή εγκλήματα που έκρινε ότι διαπράχθηκαν στην περιοχή. Τέτοια μέσα έρευνας εξ ορισμού δεν διαθέτουν οι εξωδικαστικές επιτροπές έρευνας κρατών, διεθνών οργανισμών και μη κυβερνητικών οργανώσεων. Έτσι, ενώ έκανε εκτεταμένη χρήση και στοιχείων που αμφισβητήθηκαν από την υπεράσπιση των κατηγορουμένων, σε σχέση με το σεβασμό του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, κατά κύριο λόγο μαρτυριών κατηγορουμένων σε άλλες υποθέσεις, τα συμπεράσματά του σε σχέση με το τι συνέβη στη Σρεμπρένιτσα δεν

⁶⁰ ICTY Prosecutor v. Karadzic (IT-95-5/18-T), Trial Judgment, 24.03.2016, §5258, Mladic (IT-95-5-I), Trial Judgment, 22.11.2017 §750

⁶¹ ICTY Prosecutor v. Karadzic, (IT-95-5/18-T), Trial Judgment, 24.03.2016, §5258, Mladic (IT-95-5-I) Trial Judgment, 22.11.2017 §750

⁶² ICTY Prosecutor v. Karadzic (IT-95-5/18-T), Trial Judgment, 24.03.2016 §16

τέθηκαν σε αμφισβήτηση και επηρέασαν καθοριστικά, όπως κατωτέρω αναλυτικά εκτίθεται, την κρίση άλλων δικαιοδοτικών και εξωδικαστικών μηχανισμών.

3.2. Η υιοθέτηση του αφηγήματος του ΔΠΔΓ για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα από το ΔΔ, το ΕΔΔΑ και τα υβριδικά δικαστήρια της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης

Η αλληλουχία των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα, όπως καταγράφηκαν και τεκμηριώθηκαν από το ΔΠΔΓ, υιοθετήθηκε αυτούσια από τους διεθνείς και υβριδικούς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς που κλήθηκαν να σχηματίσουν δικανική πεποίθηση για την υπόθεση συνολικά ή για συγκεκριμένες παραμέτρους αυτής. Ειδικότερα:

Αν και είχε αυτοτελή εντολή διερεύνησης των γεγονότων που συνθέτουν τη μαζική σφαγή των μουσουλμάνων της Σρεμπρένιτσα, το ΔΔ απέφυγε την πρωτογενή έρευνα και επέλεξε να υιοθετήσει κατά γράμμα την καταγραφή του ΔΠΔΓ. Για την τεκμηρίωση των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης, το δικαστήριο δεν επικαλείται κανένα νέο αποδεικτικό στοιχείο σε σχέση το ΔΠΔΓ και δείχνει να καθοδηγείται από την επιθυμία να εναρμονιστεί απολύτως με τη νομολογία του, καθιερώνοντας έτσι την αρχή του καθορισμού της ευθύνης του κράτους πάνω στην ατομική ποινική ευθύνη.

Το ΕΔΔΑ εμμέσως μόνο ασχολήθηκε με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, προκειμένου να κρίνει επικαλούμενες παραβιάσεις κατηγορουμένων είτε ενώπιον του ΔΠΔΓ, ενώπιον είτε εθνικών είτε υβριδικών δικαστηρίων, δικαιωμάτων κατοχυρωμένων από την ΕΣΔΑ. Πρέπει βεβαίως να επισημανθεί ότι το ΕΔΔΑ εκ της φύσης και της εντολής του, δεν θα μπορούσε να διερευνήσει πρωτογενώς τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, οπότε η κρίση του επ' αυτών θα έπρεπε να στηριχθεί σε δευτερογενείς πηγές. Και αυτό υιοθετεί την καταγραφή των περιστατικών από το ΔΠΔΓ, επικαλούμενο όμως και τις εξωδικαστικές εκθέσεις για τα γεγονότα που συντάχθηκαν από ευρωπαϊκά κράτη, και ειδικότερα τη Γαλλία και την Ολλανδία.

Στην απόφαση *Mothers of Srebrenica* κατά Ολλανδίας, το δικαστήριο ευθέως αναφέρεται στην καταγραφή των πραγματικών περιστατικών, όπως αποτυπώνεται στη νομολογία του ΔΠΔΓ και ειδικά στην απόφαση *Krstic*, επισημαίνοντας μάλιστα ότι ο κατηγορούμενος στρατηγός *Krstic* άσκησε έφεση κατά της εις βάρος του πρωτόδικης απόφασης,

χωρίς όμως να αμφισβητήσει την περιγραφή των γεγονότων από το δικαστήριο, περιοριζόμενος αντίθετα στη φύση και την έκταση της προσωπικής του ποινικής ευθύνης⁶³.

Στην ίδια απόφαση το ΕΔΔΑ αναφέρεται στην απόφαση του ΔΔ για την υπόθεση, επισημαίνοντας επίσης ότι το ΔΔ θεμελίωσε τα συμπεράσματά του για τα γεγονότα σε αυτά του ΔΠΑΓ, όπως αποτυπώνονται στις αποφάσεις Krstic⁶⁴ και Blagojevic⁶⁵, ενώ κάνει ειδική αναφορά στην έκθεση του ΓΓ/ΗΕ της 15.11.1999, που επίσης αποτέλεσε πηγή τεκμηρίωσης για την απόφαση ΔΠΑΓ, Krstic⁶⁶. Συνεπώς το ΕΔΔΑ, παρά το γεγονός ότι δεν συντάσσεται με το ΔΠΑΓ στην ερμηνεία του εγκλήματος της γενοκτονίας, ως προς τα πραγματικά περιστατικά, όχι μόνο υιοθετεί την καταγραφή του ΔΠΑΓ, αλλά επιπλέον αιτιολογεί την επιλογή του αυτήν, επικαλούμενο μεταξύ άλλων, τη μη αμφισβήτηση της καταγραφής από την πλευρά της υπεράσπισης των κατηγορουμένων ενώπιον του ΔΠΑΓ, αλλά και την επίκλησή της από το ΔΔ.

Την καταγραφή του ΔΠΑΓ για τα πραγματικά περιστατικά της Σρεμπρένιτσα επικαλούνται και τα υβριδικά δικαστήρια της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, που επελήφθησαν της υπόθεσης. Το Τμήμα Εγκλημάτων Πολέμου του Δικαστηρίου της Βοσνίας έκρινε ειδικότερα στην υπόθεση Trifunović, ότι «τα συμπεράσματα του ΔΠΑΓ δεν είναι δεσμευτικά, όμως είναι πολύ σημαντικά, γιατί το δικαστήριο έχει μεγάλη εμπειρία στην εφαρμογή των αρχών του διεθνούς δικαίου»⁶⁷.

Την καταγραφή των γεγονότων από το ΔΠΑΓ, υιοθέτησε με τη νομολογία του και το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης. Ειδικότερα, από το Νοέμβριο 2001 έως τον Απρίλιο 2002, κατατέθηκαν ενώπιον του δικαστηρίου 1.800 προσφυγές οικογενειών αγνοουμένων από τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα κατά της κυβέρνησης της RS, με αντικείμενο τις παραβιάσεις δικαιωμάτων κατοχυρωμένων από την ΕΣΔΑ, όπως του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, της απαγόρευσης των διακρίσεων και της

⁶³ ECHR, Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands, 11.06.2013, Application no. 65542/12, §45

⁶⁴ ICTY Prosecutor v. Krstic (IT-98-33-T), Trial Judgment, 02.08.2001

⁶⁵ ICTY Prosecutor v. Blagojević (IT-02-60-T), Trial Chamber Judgment, 17.01.2005

⁶⁶ ECHR, Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands, 11.06.2013, Application no. 65542/12, §50

⁶⁷ Court of Bosnia and Herzegovina, Prosecutor's office of Bosnia and Herzegovina vs Milenko Trifunović, Brano Džinić, Aleksandar Radovanović, Slobodan Jakovljević and Branislav Medan, 2nd Instance Verdict, 23.01.2014, §§490-495, διαθέσιμη σε: <http://www.sudbih.gov.ba>

απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, αλλά και για την παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης των ΗΕ για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, περί της υποχρέωσης των συμβαλλομένων κρατών να τιμωρούν τους υπαιτίους του εγκλήματος. Το ενδιαφέρον των οικογενειών των αγνοουμένων για το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, αυξήθηκε ενόψει κυρίως ενόψει της δικονομικής αδυναμίας παράστασής τους, ως πολιτικός εναγόντων με αξιώσεις αποζημίωσης, ενώπιον του ΔΠΔΓ.

Τον Ιούνιο 2002, οι πρώτες 49 προσφυγές συνενώθηκαν από το δικαστήριο και κοινοποιήθηκαν στην κυβέρνηση της RS, για την υποβολή παρατηρήσεων, σύμφωνα με την ισχύουσα ενώπιον του ΕΔΔΑ διαδικασία. Η κυβέρνηση επικαλέστηκε ότι ο ορισμός των ΗΕ για τους αγνοούμενους, σύμφωνα με τον οποίον θα έπρεπε να είχαν συλληφθεί, κρατηθεί ή απαχθεί ενάντια στη βούλησή τους, δεν είχε εφαρμογή στους άνδρες της Σρεμπρένιτσα, οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη αυτοβούλως. Η θέση αυτή, συνιστούσε βεβαίως ευθεία άρνηση των πραγματικών περιστατικών που συνθέτουν τη μαζική σφαγή της Σρεμπρένιτσα, όπως αυτή είχε ήδη –με την πρωτόδικη απόφαση Krstic– στοιχειοθετηθεί από το ΔΠΔΓ⁶⁸.

Με την από 07.03.2003 απόφαση Selimovic⁶⁹, το δικαστήριο απέρριψε τους ισχυρισμούς της RS περί της οικειοθελούς αποχώρησης των αγνοουμένων από την πόλη της Σρεμπρένιτσα, επικαλούμενο την απόφαση του ΔΠΔΓ Krstic, που είχε δεχθεί ότι τα πρόσωπα αυτά είχαν συλληφθεί και κρατηθεί από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις πριν την εξαφάνισή τους. Αναφορικά με τα πραγματικά περιστατικά που έλαβαν χώρα στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο 1995, η απόφαση επικαλείται εξ ολοκλήρου το σκεπτικό της απόφασης του ΔΠΔΓ στην απόφαση Krstic⁷⁰.

Β. Ο νομικός χαρακτηρισμός της σφαγής της Σρεμπρένιτσα από τα διεθνή δικαστήρια: Οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής του εγκλήματος της γενοκτονίας

⁶⁸ Οι παρατηρήσεις της κυβέρνησης της RS ενώπιον του HRC BiH, υποβλήθηκαν τον Αύγουστο 2002, ενώ πρωτόδικη απόφαση Krstic, είχε εκδοθεί ήδη από το έτος 2001.

⁶⁹ Human Rights Chamber for Bosnia-Herzegovina, Selimovic et al (no. CH/01/8365), διαθέσιμη σε <http://www.hrc.ba/database/decisions/CH01-8365%20Selimovic%20Admissibility%20and%20Merits%20E.pdf>

⁷⁰ HRC BiH, Selimovic et al, §§15-18 με τίτλο «Ιστορικό πλαίσιο, όπως καταγράφηκε στην απόφαση ΔΠΔΓ Prosecutor vs Radislav Krstic

Το ΔΠΔΓ κλήθηκε να κρίνει αν τα πραγματικά περιστατικά που συνθέτουν τη μαζική σφαγή του μουσουλμανικού άρρενος αρτιμελούς πληθυσμού στρατεύσιμης ηλικίας και την αναγκαστική μετακίνηση των γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων από την περιοχή της Σρεμπρένιτσα, εμπίπτουν στην αντικειμενική και την υποκειμενική υπόσταση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και ειδικά της γενοκτονίας. Η υπαγωγή των γεγονότων στη νομοτυπική μορφή του εγκλήματος της γενοκτονίας αποτέλεσε και αποτελεί μέχρι σήμερα πεδίο αμφισβητήσεων, τόσο από τους κατηγορουμένους, όσο και από τη νομική θεωρία του διεθνούς δικαίου.

1. Η οριοθέτηση του εγκλήματος της γενοκτονίας στη νομολογία του ΔΠΔΓ για τη Σρεμπρένιτσα

1.1. Η υπαγωγή των γεγονότων στην αντικειμενική και την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος της γενοκτονίας

Στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, το ΔΠΔΓ κλήθηκε, για πρώτη φορά μετά την υιοθέτησή της, να εφαρμόσει, σε ευρωπαϊκό έδαφος, τη Σύμβαση των ΗΕ για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, οι προβλέψεις της οποίας είχαν ενσωματωθεί στο άρθρο 4 του Καταστατικού του Δικαστηρίου⁷¹.

Η νομολογία του δικαστηρίου σχετικά με την οριοθέτηση της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος της γενοκτονίας και την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών που συνθέτουν τη μαζική σφαγή της Σρεμπρένιτσα σε αυτό, διαμορφώθηκε ουσιαστικά με την πρωτόδικη απόφαση Krstic⁷² και έκτοτε παρέμεινε αδιατάρακτη, ενώ

⁷¹ Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 4 του Καταστατικού ΔΠΔΓ, οι ακόλουθες πράξεις συνιστούν γενοκτονία όταν τελούνται με την πρόθεση να καταστρέψουν εν όλω ή εν μέρει, μια εθνική, εθνοτική, φυλετική ή θρησκευτική ομάδα ως τέτοια: α) η ανθρωποκτονία μελών της ομάδας β) η πρόκληση σοβαρής σωματικής ή διανοητικής βλάβης σε μέλη της ομάδας, γ) η με δόλο επιδείνωση των συνθηκών ζωής της ομάδας για να προκληθεί η φυσική καταστροφή της εν όλω ή εν μέρει, δ) η επιβολή μέτρων για την πρόληψη των γεννήσεων στην ομάδα και ε) η αναγκαστική μετακίνηση παιδιών της ομάδας σε άλλη ομάδα.

⁷² ICTY Prosecutor v. Krstic (IT-98-33-T), Trial Judgment, 02.08.2001, §§539 επ.

διαφοροποιήσεις σε συγκεκριμένα ζητήματα επισημαίνονται μόνο στις πρόσφατες αποφάσεις Karadzic⁷³ και Mladic⁷⁴.

Το δικαστήριο, με την πάγια νομολογία του, εντάσσει στην έννοια της «προστατευόμενης ομάδας» του άρθρου 4 του Καταστατικού του, τους μουσουλμάνους της Βοσνίας, οι οποίοι αναγνωρίστηκαν ως «έθνος» από το Σύνταγμα της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας της Γιουγκοσλαβίας, του έτους 1963. Δεδομένου όμως ότι, όπως έκρινε ήδη με την απόφαση Krstic, οι μουσουλμάνοι της Σρεμπρένιτσα είναι μέρος της ως άνω προστατευόμενης ομάδας, διερεύνησε εν συνεχεία, αν αυτό το «μέρος» εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 του Καταστατικού του.

Στην απόφαση Krstic, το δικαστήριο προσδιόρισε την έννοια του «μέρους της ομάδας», κατά το άρθρο 4 του Καταστατικού⁷⁵, κρίνοντας ότι αναφέρεται τουλάχιστον σε ένα «ουσιώδες τμήμα» της προστατευόμενης ομάδας⁷⁶. Το δικαστήριο δεν αντιμετώπισε το ζήτημα του «ουσιώδους μέρους», ως ένα ζήτημα κυρίως αριθμών. Κατέληξε αντιθέτως, ότι παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των μελών της ομάδας που έγινε αντικείμενο στοχοποίησης από τους δράστες του εγκλήματος, είναι το «αναγκαίο και σημαντικό σημείο εκκίνησης» για τη διαμόρφωση της κρίσης του⁷⁷, η καταστροφή συγκεκριμένων τμημάτων της ομάδας μπορεί να επιδράσει στην επιβίωσή της συνολικά, χωρίς αυτή η επίδραση να βρίσκεται σε αναλογία με το μέγεθος του τμήματος της υπό κρίση ομάδας.

Για την αξιολόγηση του «ουσιώδους» χαρακτήρα του μέρους της ομάδας που στοχοποιείται από τους δράστες του εγκλήματος, το δικαστήριο συνεκτιμά τη σημαντική θέση του μέσα στην ομάδα. Η κρίση ότι ένα συγκεκριμένο μέρος της ομάδας είναι εμβληματικό για την ομάδα, ή είναι σημαντικό για την περαιτέρω επιβίωσή της, μπορεί να στηρίζει το συμπέρασμα ότι το μέρος αξιολογείται ως ουσιώδες στα πλαίσια του άρθρου 4⁷⁸.

⁷³ ICTY Prosecutor v. Karadzic (IT-95-5/18-T), Trial Judgment, 24.03.2016

⁷⁴ ICTY Prosecutor v. Mladic (IT-95-5-I), Trial Judgment, 22.11.2017

⁷⁵ Το δικαστήριο είχε ήδη κρίνει ότι το μέρος της ομάδας μπορεί να αναφέρεται και σε «μια περιορισμένη γεωγραφική ζώνη», όπως ο Δήμος του Brcko. Βλ. ICTY Prosecutor v. Jelavic, Trial Judgment, § 83

⁷⁶ ICTY Prosecutor v. Krstić, (IT-98-33-A), Appeals Chamber Judgment, 19.04.2004 §§ 10-12.

⁷⁷ ICTY Prosecutor v. Krstic, (IT-98-33-A), Appeals Chamber Judgment, 19.04.2004 §18

⁷⁸ ICTY Prosecutor v. Krstic, (IT-98-33-A), Appeals Chamber Judgment, §12

Η θέση αυτή εξειδικεύεται από το δικαστήριο στην απόφαση Karadzic⁷⁹, με την οποία κρίθηκε ότι, παρά το γεγονός ότι οι Βόσνιοι Μουσουλμάνοι της περιοχής της Σρεμπρένιτσα αποτελούσαν ένα μικρό αριθμητικά ποσοστό του συνολικού πληθυσμού των Βοσνίων Μουσουλμάνων της χώρας, η κατάληψη του θύλακα από τη σερβοβοσνιακή πλευρά ήταν ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας, λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας της περιοχής με τη Σερβία, της συμβολικής σημασίας της ως καταφυγίου για τους μουσουλμάνους της χώρας και του γεγονότος ότι η εξαφάνισή τους από μια περιοχή που είχε κηρυχθεί «ασφαλής» από τα ΗΕ, θα καταδείκνυε το ζοφερό μέλλον όλων των Βοσνίων Μουσουλμάνων που διαβιούσαν στη χώρα⁸⁰.

Περαιτέρω, αφού εντάσσει τον πληθυσμό των Βοσνίων Μουσουλμάνων της περιοχής της Σρεμπρένιτσα στην έννοια του ουσιώδους ή εμβληματικού μέρους της προστατευόμενης ομάδας του άρθρου 4 του καταστατικού του, το δικαστήριο εξετάζει αν τα επιμέρους εγκλήματα σε βάρος αυτού του πληθυσμού συνιστούν πράξεις καταστροφής της ομάδας εν όλω ή εν μέρει.

Με την πρωτόδικη απόφαση Krstic⁸¹, το δικαστήριο περιόρισε το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4 του Καταστατικού του, στις πράξεις που υλοποιούν την απόφαση φυσικής καταστροφής της ομάδας, εξαιρώντας πράξεις καταστροφής της πολιτιστικής ταυτότητας της ομάδας, για τις οποίες έκρινε ότι πρέπει να συνεκτιμώνται μόνο κατά την αξιολόγηση της στοιχειοθέτησης του ειδικού δόλου γενοκτονίας, δηλαδή στα πλαίσια της στοιχειοθέτησης της υποκειμενικής και όχι της αντικειμενικής υπόστασης του υπό έρευνα διεθνούς εγκλήματος.

Το ΔΠΑΔΓ, στην απόφαση Krstic, για την κατάφαση της στοιχειοθέτησης πράξεων φυσικής καταστροφής της ομάδας, αξιολόγησε ειδικά τον έμφυλο προσδιορισμό της σφαγής στη Σρεμπρένιτσα. Το δικαστήριο ειδικότερα έκρινε, ότι η θανάτωση του αρτιμελούς ανδρικού πληθυσμού στρατεύσιμης ηλικίας, θα οδηγούσε αναπόφευκτα στη φυσική εξαφάνιση των Βοσνίων Μουσουλμάνων στη Σρεμπρένιτσα, λόγω της επιγενόμενης αδυναμίας αναπαραγωγής της ομάδας⁸². Το Εφετείο επικύρωσε το εν λόγω συμπέρασμα, εξειδικεύοντας ότι η φυσική καταστροφή των ανδρών έχει συνέπειες στην αναπαραγωγή της κοινότητας, την οποία εν δυνάμει καταδικάζει στην εξαφάνιση⁸³.

⁷⁹ ICTY Prosecutor v. Karadzic (IT-95-5/18-T), Trial Judgment, 24.03.2016 §5672

⁸⁰ ,ICTY Prosecutor v. Krstic,(IT-98-33-A), Appeals Chamber Judgment §§15–16.

⁸¹ ICTY Prosecutor v. Krstic(IT-98-33-A) Trial Judgment, §539 επ.

⁸² ICTY Prosecutor v. Krstic (IT-98-33-A), Trial Judgment §595

⁸³ ICTY Prosecutor v. Krstic,(IT-98-33-A), Appeals Chamber, §28

Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος της γενοκτονίας (*mens rea*), στοιχειοθετείται με την ύπαρξη διπλού δόλου στο πρόσωπο του δράστη, του δόλου τέλεσης των επιμέρους εγκλημάτων που περιγράφονται στο άρθρο 4, με την προσθήκη του ειδικού δόλου καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας⁸⁴, του *dolus specialis*, που διακρίνει τη γενοκτονία από τα υπόλοιπα εγκλήματα του καταστατικού του δικαστηρίου, αναβαθμίζοντάς την στο «έγκλημα των εγκλημάτων»⁸⁵.

Το στοιχείο αυτό σε όλες τις επιμέρους υποθέσεις που εκδικάστηκαν ενώπιον του δικαστηρίου, αποτέλεσε το κύριο σημείο έντασης μεταξύ της υπεράσπισης των κατηγορουμένων και της Εισαγγελίας, κατά την εκτίμηση των επιμέρους αποδείξεων, εκ των οποίων συνάγεται ο ειδικός δόλος καταστροφής του άρθρου 4. Εν τέλει, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του δικαστηρίου, δεδομένης της συνήθους έλλειψης αμέσων αποδείξεων για τη στοιχειοθέτηση του *dolus specialis* του εγκλήματος της γενοκτονίας, ο ειδικός δόλος καταστροφής του ουσιώδους μέρους της προστατευόμενης ομάδας ως τέτοιας, συνάγεται από το σύνολο των αποδείξεων και ειδικότερα από την έκταση των επιμέρους εγκλημάτων, τη συστηματική οργάνωση και εκτέλεσή τους, τη χρονική τους διάρκεια, αλλά και τη μεθοδική επιχείρηση απόκρυψής των εγκλημάτων, με την οργανωμένη εκταφή των σωρών των θυμάτων και τη μεταφορά τους σε απομακρυσμένες περιοχές, ώστε να δυσχερανθεί ο εντοπισμός τους από τη διεθνή κοινότητα.

Όπως συγκεκριμένα έκρινε το δικαστήριο στην απόφαση Karadzic⁸⁶, η επιχείρηση της Σρεμπρένιτσα περιελάμβανε τη θανάτωση όλων των μουσουλμάνων, ανεξαρτήτως του αν ήταν μαχητές ή άμαχοι και ανεξαρτήτως του αν συνελήφθησαν ή παραδόθηκαν. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη συστηματική και πολύ οργανωμένη φύση των εκτελέσεων, καταδεικνύει την ξεκάθαρη πρόθεση των δραστών του εγκλήματος να θανατωθεί κάθε μέλος του ανδρικού πληθυσμού της πόλης. Με δεδομένο το ότι η θανάτωση κάθε άνδρα είχε ως συνέπεια την αδυναμία αναπαραγωγής της μουσουλμανικής κοινότητας της πόλης, το δικαστήριο οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι θα οδηγούσε στην εξαφάνιση της ομάδας. Εξ αυτών των πραγματικών περιστατικών, διέγνωσε την πρόθεση των δραστών, να καταστραφεί η ομάδα των

⁸⁴ ICTY Prosecutor v. Popovic et al., (IT-05-88-T), Appeals Chamber Judgment, 30.01.2015, §529

⁸⁵ Το ICTR έχει υιοθετήσει τον εξής ορισμό: «Το αδίκημα της γενοκτονίας είναι μοναδικό εξαιτίας του στοιχείου του *dolus specialis* που απαιτεί το αδίκημα να έχει τελεστεί με την πρόθεση καταστροφής εν όλω ή εν μέρει της ομάδας ως τέτοιας» (Kayashema, Rusidanda).

⁸⁶ ICTY Prosecutor v. Karadzic (IT-95-5/18-T), Trial Judgment, 24.03.2016, §5669

μουσουλμάνων ως τέτοια. Επομένως η πρόθεση καταστροφής, συνάγεται εν τέλει, από τα αντικειμενικά στοιχεία της ίδιας της πράξης καταστροφής.

Η υπαγωγή της μαζικής σφαγής της Σρεμπρένιτσα, στο πεδίο εφαρμογής του εγκλήματος της γενοκτονίας, με το σκεπτικό ότι το μακρόπνοο σχέδιο των Σερβοβοσνίων να επιτύχουν την εθνοκάθαρση της Βοσνίας από τους μουσουλμάνους, που κυριάρχησε καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, τροποποιήθηκε την ημέρα που ξεκίνησε η επιχείρηση της Σρεμπρένιτσα, επικρίθηκε από μερίδα των θεωρητικών του διεθνούς δικαίου, ως προσπάθεια διεύρυνσης των ορίων του εγκλήματος, όπως αυτά τίθενται από τη Σύμβαση του 1948, με τελική συνέπεια την αποδυνάμωση του περιεχομένου του^{87 88}.

Πρέπει παρά ταύτα να επισημανθεί, ότι η σχετική κριτική παραγνωρίζει το γεγονός ότι κατά το χρόνο που μεσολάβησε από την υιοθέτηση της Σύμβασης το έτος 1948 μέχρι την ίδρυση του ΔΠΔΓ, το έτος 1993, η εφαρμογή της ήταν τόσο σπάνια, που χαρακτηριζόταν από τους θεωρητικούς του Διεθνούς Δικαίου, ως «ιστορικό αξιοπερίεργο»⁸⁹. Οι θηριωδίες στα Βαλκάνια και στη Ρουάντα έδωσαν τέλος σε αυτό το νομολογιακό κενό. Η Σρεμπρένιτσα λοιπόν και η υπόθεση της Ρουάντα, αποτέλεσαν στην πραγματικότητα τις πρώτες ευκαιρίες για να ελεγχθούν τα όρια της Σύμβασης και να οριοθετηθεί νομολογιακά το πεδίο εφαρμογής των διατάξεών της.

Επομένως, η θέση ότι τα όρια της Σύμβασης, διευρύνθηκαν υπερβολικά στην περίπτωση της Σρεμπρένιτσα, δείχνει να στηρίζεται στη σιωπηρή υπόθεση ότι τα γεγονότα που οδήγησαν στην υιοθέτηση της, δηλαδή το Ολοκαύτωμα, στην πραγματικότητα οριοθετούν και το εύρος

⁸⁷ Η κριτική του W. Schabas – ο ίδιος κλήθηκε ως μάρτυρας ειδικών γνώσεων από την υπεράσπιση στο Εφετείο των Ροποβίτς et al., αλλά το αίτημα απορρίφθηκε. Βλ. ICTY Popovic and oth., (IT-05-88-T), Appeals Chamber Judgment, 30.01.2015, §79. Το δικαστήριο αρνήθηκε να τον καλέσει, με την αιτιολογία ότι η νομική ειδικότητά του ενέπιπτε στην αρμοδιότητα του δικαστηρίου και ότι ο κατηγορούμενος μπορούσε να ενσωματώσει στις παρατηρήσεις του την έκθεση. Το εφετείο θυμίζει ότι τα δικαστήρια έχουν τη διακριτική ευχέρεια να απαγορεύουν καταθέσεις ειδικών μαρτύρων για νομικά ζητήματα. Ο κατηγορούμενος περιέγραψε το μάρτυρα ως ειδικό στην ιστορικο-νομική εξέλιξη της γενοκτονίας στη διασταύρωση μεταξύ του δικαίου της κρατικής ευθύνης και της ατομικής ποινικής ευθύνης. Αυτό το ζήτημα εμπίπτει στο πεδίο του εθνικού διεθνούς δικαίου, που εφαρμόζει το δικαστήριο.

⁸⁸ Jarvis M., Tieger A. (2016), *Applying the Genocide Convention at the ICTY, The Influence of Paradigms Past*, Journal of International Criminal Justice 14 (2016), 857 – 877

⁸⁹ Schabas W.(2009), *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, Cambridge University Press, 2009), σελ. 9

των καταστάσεων, στις οποίες αυτή αναμενόταν κατά τη θέσπισή της, να εφαρμοστεί. Ενώ όμως το Ολοκαύτωμα, και ειδικά η «Τελική Λύση», εκφράζει την πιο ακραία εκδήλωση σκοπού γενοκτονίας, δηλαδή σκοπού να εξοντωθεί κάθε μέλος της προστατευόμενης ομάδας, το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης είναι και σύμφωνα με τη γραμματική του ερμηνεία, ευρύτερο. Αν οι συντάκτες της Σύμβασης θεωρούσαν ότι μόνο τα πραγματικά περιστατικά του Ολοκαυτώματος στοιχειοθετούν το έγκλημα της γενοκτονίας, η ορολογία της δεν θα ήταν ασφαλώς τόσο ευρεία, ώστε να περιλαμβάνει και άλλα καταστροφικά σενάρια σε βάρος της προστατευόμενης ομάδας, που μπορεί να στοχοποιείται είτε συνολικά είτε εν μέρει.

Χωρίς επομένως νομολογιακό προηγούμενο και μέσα στα όρια της γραμματικής ερμηνείας του άρθρου 4 του Καταστατικού του, το ΔΠΔΓ έκρινε, ότι η ιδιότητα του στοχοποιημένου μέρους της προστατευόμενης ομάδας ως «εμβληματικού» και επομένως ως «ουσιώδους», είναι πολυπαραγοντική και πρέπει να διαγιγνώσκεται *ad hoc*, σε κάθε κρινόμενη περίπτωση⁹⁰.

Στην περίπτωση της Σρεμπρένιτσα, όπως ανωτέρω αναλυτικά αναφέρεται, οι παράγοντες, που σύμφωνα με τη νομολογία του δικαστηρίου, κατέστησαν τον πληθυσμό των μουσουλμάνων «εμβληματικό», συνοψίζονται στη γεωγραφική θέση της πόλης ως τελευταίου καταφυγίου για τους μουσουλμάνους της Ανατολικής Βοσνίας και την κατά συνέπεια σημασία της για τη διεθνή κοινότητα, που οδήγησαν στην ανακήρυξή της ως ασφαλούς περιοχής από τα ΗΕ. Ενόψει αυτών των στοιχείων, η καταστροφή του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης, θα παρουσιαζόταν σε όλους τους μουσουλμάνους της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, ως απόδειξη της ευαλωτότητας της κοινότητας⁹¹.

1.2 Η διαδρομή από την εθνοκάθαρση στη γενοκτονία: Αλλαγή σχεδίου ή διαφορετικός ορισμός της προστατευόμενης ομάδας;

Όπως ανωτέρω, στο κεφάλαιο της καταγραφής των πραγματικών περιστατικών που συνθέτουν τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, αναλυτικά αναφέρεται, η σφαγή του Ιουλίου 1995, δεν ήταν το πρώτο περιστατικό διάκρισης σε βάρος του μουσουλμανικού πληθυσμού, κατά τη

⁹⁰ ICTY Krstic, (IT-98-33-A), Appeals Chamber, §14

⁹¹ ICTY, Mladic (IT-95-5-I), Trial Judgment, 22.11.2017, §§3438, 3442, 3527-3536

διάρκεια του βοσνιακού πολέμου. Καταγράφεται αντιθέτως, ως συνέχεια της επιχείρησης εθνοκάθαρσης, που ξεκίνησε από το 1992 σε πληθώρα δήμων της Βοσνίας. Η στρατηγική θέση της περιοχής της Σρεμπρένιτσα, μεταξύ σερβοκρατούμενων περιοχών της ανατολικής Βοσνίας και των συνόρων της με τη Σερβία, οδήγησε, σύμφωνα με την πάγια θέση του δικαστηρίου, στην αιφνίδια αλλαγή του μακρόπνοου σερβοβοσνιακού σχεδίου εθνοκάθαρσης της ανατολικής Βοσνίας και στην εκπόνηση ενός νέου σχεδίου καταστροφής του εκεί μουσουλμανικού πληθυσμού.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη της σχετικής με το βοσνιακό πόλεμο νομολογίας του ΔΠΔΓ, το δικαστήριο παγίως υπαγάγει τις εγκληματικές πράξεις που τελέστηκαν στους δήμους της Βοσνίας, στην αντικειμενική υπόσταση του αδικήματος της εθνοκάθαρσης, σε αντίθεση με τη μαζική σφαγή των μουσουλμάνων στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα που χαρακτηρίζεται ως γενοκτονία. Το ζήτημα αναφέρεται διηγηματικά στην απόφαση Krstić, γιατί στο κατηγορητήριο κατά του στρατηγού Krstić περιλαμβάνονταν μόνο τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα και εξετάζεται εκτενώς στις αποφάσεις Popović, Karadžić και Mladić⁹².

Σε όλες όμως τις ανωτέρω υποθέσεις, η κατηγορία αναφορικά με τα περιστατικά που έλαβαν χώρα στους δήμους της Βοσνίας το 1992, εισάγεται καταρχήν με το νομικό χαρακτηρισμό της γενοκτονίας.

Το δικαστήριο, με την πάγια νομολογία του μέχρι και την απόφαση Karadžić, ήτοι μέχρι το έτος 2016, δέχεται ότι ο πληθυσμός των Βοσνίων Μουσουλμάνων σε αυτούς του δήμους εμπίπτει στην έννοια του ουσιώδους μέρους της προστατευόμενης ομάδας, σύμφωνα με το άρθρο 4 του Καταστατικού⁹³ και ότι αντικειμενικά στοιχειοθετούνται οι πράξεις του άρθρου 4(2)(α) και (β) του Καταστατικού. Περαιτέρω παγίως καταλήγει ότι δεν αποδεικνύεται για τις

⁹² Η κατηγορία στην υπόθεση Karadžić: από 31.03 – 31.12.1992 σε επτά δήμους Bratunac, Foča, Ključ, Prijedor, Sanski Most, Vlasenica, and Zvornik (“Count 1 Municipalities”) – ότι η φερόμενη ως τελεσθείσα επιχείρηση διωγμού, που περιελάμβανε ή εξελίχθηκε σε συμπεριφορές που εκδηλώνουν μια πρόθεση καταστροφής εν μέρει της εθνικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής ομάδας των Βοσνίων Μουσουλμάνων. Στην κατηγορία αναφέρεται ότι τα αδικήματα του κατηγορητηρίου δεν στόχευαν τα θύματα ως άτομα, αλλά ως μέλη μιας ανεπιθύμητης κοινότητας. Ο κατηγορούμενος στόχευε στην δημογραφική αναδόμηση της Βοσνίας με την καταστροφή ενός ουσιώδους μέρους της κοινότητας των Βοσνίων Μουσουλμάνων. Βλ. Karadžić Trial Judgment, §2571

⁹³ ICTY Karadžić Trial Judgment, §2573, Krstić Appeal Judgment, §15, Popović et al. Trial Judgment, §840; Krstić Trial Judgment, §560, Stakić Appeal Judgment, §36

υπό έρευνα πράξεις, πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, η πρόθεση καταστροφής του ουσιώδους αυτού μέρους της προστατευόμενης ομάδας, δεν αποδεικνύεται δηλαδή ο *dolus specialis*, ως στοιχείο της υποκειμενικής υπόστασης του αδικήματος της γενοκτονίας.

Η πάγια αυτή θέση του δικαστηρίου, ανατρέπεται με εντυπωσιακό τρόπο, με την πρόσφατη απόφαση Mladic, γεγονός που εν δυνάμει μπορεί να επηρεάσει και την εξέλιξη της υπόθεσης των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα. Με την εν λόγω απόφασή του, που εκδόθηκε τις 22.11.2017, το δικαστήριο για πρώτη φορά, 16 χρόνια μετά την έκδοση της απόφασης σε πρώτο βαθμό για την υπόθεση Krstic, αμφισβήτησε την ιδιότητα του πληθυσμού των μουσουλμάνων Βοσνίων των δήμων της κεντρικής Βοσνίας, ως «ουσιώδους μέρους της προστατευόμενης ομάδας», σύμφωνα με το άρθρο 4 του Καταστατικού του, με κριτήριο την αριθμητική σχέση των επιμέρους επιδίκων πληθυσμών με το συνολικό πληθυσμό των Βοσνίων Μουσουλμάνων στο έδαφος της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης⁹⁴.

Το δικαστήριο έκρινε συγκεκριμένα ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός αυτών των δήμων είναι ασήμαντος σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό των Βοσνίων Μουσουλμάνων σε όλη τη χώρα και προσέθεσε ότι η επικαλούμενη από τη βοσνιακή πλευρά στρατηγική σημασία αυτών των δήμων για την κοινότητα των μουσουλμάνων Βοσνίων, αναφέρεται μόνο σε δημόσιες δηλώσεις και ομιλίες της ηγεσίας των Βοσνίων Μουσουλμάνων, χωρίς να αποδεικνύεται από αντικειμενικά στοιχεία.

Το δικαστήριο διαφοροποίησε την αρνητική θέση του για την ιδιότητα του «ουσιώδους μέρους της προστατευόμενης ομάδας» μόνο για τον πληθυσμό των Βοσνίων Μουσουλμάνων στη Σρεμπρένιτσα, με κριτήριο αφενός τη στρατηγική σημασία της περιοχής για τους Βοσνίους, που καθιστά τον πληθυσμό της εμβληματικό για το σύνολο του μουσουλμανικού πληθυσμού στη χώρα και αφετέρου το γεγονός ότι η πόλη είχε ήδη ανακηρυχθεί «ασφαλής περιοχή» από τα ΗΕ, οπότε η κατάληψή της και η εξαφάνιση του πληθυσμού εκεί, θα δημιουργούσε πλήρη ανασφάλεια και στον υπόλοιπο μουσουλμανικό πληθυσμό της χώρας. Με αυτό το σκεπτικό, το δικαστήριο έκρινε ότι ειδικά οι μουσουλμάνοι Βόσνιοι της Σρεμπρένιτσα ήταν ένα ουσιώδες τμήμα του βοσνιακού μουσουλμανικού πληθυσμού στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη.

Δεδομένου ότι το πρώτο κριτήριο της κατά δήλωσης της βοσνιακής μουσουλμανικής ηγεσίας, στρατηγικής σημασίας της πόλης, αναγνωρίζεται και για τους δήμους, γίνεται

⁹⁴ ICTY, Prosecutor v. Mladic (IT-95-5-I), Trial Judgment, §§3438-3536

κατανοητό, ότι η καινοφανής αυτή θέση του δικαστηρίου, η οποία μάλιστα διατυπώθηκε στην ποινική υπόθεση κατά του κυρίως υπευθύνου, σύμφωνα με την ίδια την απόφαση του δικαστηρίου, για τις παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου στην περιοχή, στρατιωτικού ηγέτη των Σερβοβοσνίων, στρατηγού Ratko Mladic, είναι πιθανόν να οδηγήσει στη διατύπωση νέων υπερασπιστικών ισχυρισμών από την πλευρά τόσο του ίδιου όσο του Radovan Karadzic, η υπόθεση του οποίου ήδη εκδικάζεται κατ' έφεση ενώπιον του MICT, αναφορικά με την αναγνώριση της ιδιότητας του ουσιώδους μέρους της προστατευόμενης ομάδας, και για τον πληθυσμό των Βοσνίων Μουσουλμάνων της Σρεμπρένιτσα⁹⁵.

1.3 Η έκταση της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα: Το ζήτημα της ένταξης της αναγκαστικής μεταφοράς πληθυσμού στο πεδίο εφαρμογής του εγκλήματος

Αμφιλεγόμενη εμφανίζεται η θέση του δικαστηρίου σε σχέση με τη σύνδεση ή τον αλληλοαποκλεισμό των πράξεων εκδίωξης και καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας. Το ζήτημα αναπτύχθηκε εκτενώς στα πλαίσια της σχετικής με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα νομολογίας, δεδομένου ότι στην επίδικη περίπτωση ο ανδρικός πληθυσμός χωρίστηκε από τον πληθυσμό των γυναικών, των παιδιών και των ηλικιωμένων, οι οποίοι βιαίως απομακρύνθηκαν από την περιοχή.

Η πρωτόδικη απόφαση Blagojevic⁹⁶, δέχεται ότι και η απέλαση μπορεί, κατά περίπτωση, να συνιστά πράξη γενοκτονίας. Παραπέμπει ως προς αυτήν την παραδοχή, στην πρωτόδικη απόφαση Krstic, που έκρινε ότι, απάνθρωπη μεταχείριση (...) και απέλαση συμπεριλαμβάνονται στις πράξεις που μπορούν να προκαλέσουν σοβαρή σωματική βλάβη ή βλάβη της διανοητικής υγείας των θυμάτων, κατά το άρθρο 4 του Καταστατικού του δικαστηρίου⁹⁷. Για να στηρίξει τη θέση του, το δικαστήριο στην απόφαση Blagojevic, κάνει ειδική αναφορά στο ιστορικό παράδειγμα του Ολοκαυτώματος και ειδικότερα στην απόφαση του Δικαστηρίου της

⁹⁵ Jacobs D. (2017), *Mladic Judgment: yet another new finding on genocide in the municipalities?*, διαθέσιμο σε <https://dovjacobs.com/2017/11/22/mladic-judgment-yet-another-new-finding-on-genocide-in-the-municipalities/>

⁹⁶ ICTY Prosecutor v. Blagojevic Trial Judgment §646

⁹⁷ ICTY, Prosecutor v. Krstic Trial Judgment, 2001 §513. Περαιτέρω, σύμφωνα με την §518 της ίδιας απόφασης, η «αναγκαστική μεταφορά», συμπεριλαμβάνεται στις περιπτώσεις «απάνθρωπης μεταχείρισης» που μπορούν να προκαλέσουν σοβαρή σωματική ή πνευματική βλάβη, σύμφωνα με το άρθρο 4(1)(b) του Καταστατικού ΔΠΔΓ.

Ιερουσαλήμ στην υπόθεση του Eichmann, με την οποία έγινε δεκτό ότι η απέλαση συμπεριλαμβάνεται στις πράξεις που μπορούν να προκαλέσουν σοβαρή σωματική βλάβη ή βλάβη της διανοητικής υγείας των θυμάτων⁹⁸.

Διαφορετική είναι η θέση του Εφετείου στην υπόθεση Blagojevic⁹⁹. Το δικαστήριο κρίνει ότι μόνο η πρόθεση γενοκτονίας μπορεί να συναχθεί από άλλες πράξεις που συστηματικά στρέφονται κατά της ίδιας προστατευόμενης ομάδας, μεταξύ των οποίων και η επιχείρηση αναγκαστικής μεταφοράς και ο διαχωρισμός των μελών της ομάδας. Το Εφετείο εκφράζει ρητώς τη διαφωνία του με το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, συντασσόμενο με το Εφετείο στην υπόθεση Krstic, που έκρινε επίσης ότι, η αναγκαστική μεταφορά δεν συνιστά αυτοτελώς πράξη γενοκτονίας και μόνο συνεκτιμάται στα πλαίσια της συνολικής δικανικής εκτίμησης των πραγματικών περιστατικών της κάθε υπόθεσης για το σχηματισμό δικανικής πεποίθησης επί του δόλου των φερομένων ως δραστών του εγκλήματος της γενοκτονίας¹⁰⁰.

Τη νομολογία του ΔΠΔΓ σχετικά με την μη υπαγωγή της αναγκαστικής μετακίνησης του πληθυσμού στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της γενοκτονίας, ακολουθεί και το ΔΔ, που δέχεται στην απόφασή του ότι ούτε η πρόθεση, στα πλαίσια της ασκούμενης πολιτικής να καταστεί μια περιοχή εθνικά ομογενής, ούτε οι επιχειρήσεις για την υλοποίηση μιας τέτοιας πολιτικής, μπορούν αυτοτελώς να χαρακτηριστούν πράξεις γενοκτονίας. Αντιθέτως, ο ειδικός δόλος που χαρακτηρίζει τη γενοκτονία κατευθύνεται στην καταστροφή εν όλω ή εν μέρει μιας συγκεκριμένης ομάδας και η μετακίνηση των μελών της προστατευόμενης ομάδας, ακόμη και αν είναι βίαιη, δεν είναι αναγκαίως ισοδύναμη με την καταστροφή της¹⁰¹.

Στην πρωτόδικη απόφαση Tolimir, το δικαστήριο επιχείρησε να υιοθετήσει μια συνδυαστική λύση¹⁰², δεχόμενο ότι ενώ η αναγκαστική μετακίνηση δεν συνιστά αυτοτελώς πράξη γενοκτονίας, παρά ταύτα μπορεί, υπό συγκεκριμένες συνθήκες να προκαλέσει σοβαρή

⁹⁸ Blagojevic Trial Judgment §646 με υποσημείωση 2073 που παραπέμπει σε The Israeli Government Prosecutor General v. Adolph Eichmann, Jerusalem District Court, 12.12.1961, σε International Law Reports (ILR), vol. 36 (1968) σελ. 340.

⁹⁹ ICTY, Prosecutor v. Blagojevic, Appeals Judgment, §123

¹⁰⁰ ICTY, Prosecutor v. Krstic Appeals Judgment, §33

¹⁰¹ ICJ, Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment of 26.02.2007 §190

¹⁰² ICTY, Prosecutor v. Tolimir Trial Judgment §739

σωματική ή διανοητική βλάβη, ειδικά όταν η επιχείρηση της αναγκαστικής μεταφοράς, διεξάγεται υπό συνθήκες που εν τέλει οδηγούν στο θάνατο όλων ή μέρους των εκτοπιζομένων μελών της υπό κρίση πληθυσμιακής ομάδας. Στο πρώτο μέρος της θέσης του, το δικαστήριο επικαλείται τις εφετειακές αποφάσεις Krstic και Blagojevic, αλλά και την απόφαση του ΔΔ επί της διεθνούς διαφοράς μεταξύ Βοσνίας – Ερζεγοβίνης και Σερβίας¹⁰³, στο δε δεύτερο, τις πρωτόδικες αποφάσεις επί των ίδιων υποθέσεων¹⁰⁴. Με αυτόν όμως τον τρόπο το δικαστήριο επιχειρεί να συνδυάσει δύο αντίθετες, καταρχήν θέσεις.

Κατά τη διατύπωση της ελάσσονος πρότασής του επί του ζητήματος, το δικαστήριο επιλέγει εν τέλει, κατά πλειοψηφία, τη θετική άποψη περί της δυνατότητας ένταξης της πράξης αναγκαστικής μεταφοράς στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4(2)(b) του Καταστατικού του. Το δικαστήριο δέχεται ειδικότερα, κατά πλειοψηφία¹⁰⁵, ότι ο πόνος του μουσουλμανικού πληθυσμού που μετακινήθηκε βιαίως από τις περιοχές της Σρεμπρένιτσα και της Zera φτάνει στο επίπεδο της σοβαρής σωματικής και διανοητικής βλάβης, του άρθρου 4(2)(b)¹⁰⁶.

Το Εφετείο στην υπόθεση Tolimir, επικυρώνει την ως άνω παραδοχή του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου, εκφράζοντας παράλληλα τη θέση ότι η εν λόγω παραδοχή κατ' ουσίαν εναρμονίζεται με την προηγούμενη νομολογία του δικαστηρίου, η οποία παρουσιάζεται με τρόπο συνθετικό¹⁰⁷. Ειδικότερα, το δικαστήριο δέχεται ότι, ενώ η πράξη της αναγκαστικής μεταφοράς του πληθυσμού δεν συνιστά αυτοτελώς πράξη γενοκτονίας, μπορεί να αποτελέσει πρόσθετο μέσο, δια του οποίου διασφαλίζεται η φυσική καταστροφή της προστατευόμενης ομάδας. Το δικαστήριο διευκρινίζει έτσι, ότι ούτε η προηγούμενη νομολογία του, ούτε η ίδια η Σύμβαση για την πρόληψη και την καταστολή της Γενοκτονίας, προβλέπουν ότι η επιχείρηση αναγκαστικής μεταφοράς συνιστά αυτοτελώς πράξη γενοκτονίας, είτε ο εκδιωκόμενος πληθυσμός μεταφέρεται σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως, είτε σε τόπους εκτέλεσης. Παρά ταύτα, η επιχείρηση αναγκαστικής μεταφοράς μπορεί, να εξασφαλίσει τη φυσική καταστροφή της

¹⁰³ ICTY, Prosecutor v. Tolimir Trial Judgment, §739 υποσημείωση 3106

¹⁰⁴ ICTY Prosecutor v. Tolimir Trial Judgment, §739, υποσημείωση 3107

¹⁰⁵ Πρέπει να σημειωθεί ότι η αποκλίνουσα απόφαση του δικαστή Nyambe, εντοπίζεται στα πραγματικά περιστατικά της περιγραφόμενης αναγκαστικής μεταφοράς του πληθυσμού και όχι στη νομική ερμηνεία του άρθρου 4(2)(b). Βλ. Dissenting and Separate Concurring Opinions of Judge Prisca Matimba Nyambe, §§85, 88

¹⁰⁶ ICTY Prosecutor v. Tolimir, Trial Judgment §759

¹⁰⁷ ICTY Prosecutor v. Tolimir Appeals Judgment, §§209-211

προστατευόμενης ομάδας, προκαλώντας σοβαρή διανοητική βλάβη ή οδηγώντας σε συνθήκες ζωής που θα οδηγήσουν την ομάδα στη φυσική καταστροφή, ακόμη και αν τα μέλη της ομάδας δεν μεταφέρονται σε τόπους εκτέλεσης. Συνεπώς, το δικαστήριο δέχεται ότι η αναγκαστική μετακίνηση του πληθυσμού μπορεί να έχει σοβαρές και παρατεταμένες επιπτώσεις, στην ικανότητα των θυμάτων να διάγουν μια φυσιολογική και δημιουργική ζωή και με αυτόν τον τρόπο να συνδράμει στην καταστροφή της ομάδας εν όλω ή εν μέρει.

Στην κρινόμενη περίπτωση, το πρωτόδικο δικαστήριο αξιολόγησε τη σοβαρότητα της βλάβης που προκλήθηκε στους εκτοπισμένους μουσουλμάνους, συνεκτιμώντας τον επώδυνο χωρισμό τους από τα μέλη των οικογενειών τους, το φόβο και την αβεβαιότητα για το μέλλον τους και για το μέλλον των συγγενών τους, αλλά και τις φρικτές συνθήκες του ταξιδιού τους προς τις περιοχές που ελέγχονταν από μουσουλμάνους, με λεωφορεία ή πεζή. Το δικαστήριο επίσης συνεκτίμησε τις συναισθηματικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν στη δραστικά αλλαγμένη ζωή τους, μετά την αναγκαστική μεταφορά τους.

Με όλα αυτά τα δεδομένα, το Εφετείο καταλήγει ότι το πρωτοβάθμιο δικαστήριο δεν έκρινε ότι η αναγκαστική μετακίνηση ήταν *per se* μια πράξη γενοκτονίας, αλλά αντιθέτως αξιολόγησε όλες τις πράξεις σε βάρος των μουσουλμάνων Βοσνίων γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων, που συνδέονται με την επιχείρηση της αναγκαστικής μεταφοράς τους και το χωρισμό τους από τους άνδρες, συνυπολογιζομένων των δολοφονιών των ανδρών συγγενών τους, προκειμένου να αποφανθεί αν ο πόνος τους κατέληξε σε σοβαρή ψυχική οδύνη. Έκανε δηλαδή μια ολιστική αξιολόγηση παραγόντων και αποδείξεων για να μετρήσει τη βλάβη που προκλήθηκε στην ομάδα, συνεπεία της αναγκαστικής μεταφοράς, συνυπολογίζοντας ευλόγως την ανικανότητα και το φόβο των μελών της ομάδας να επιστρέψουν στα σπίτια τους, μετά τον αναγκαστικό εκτοπισμό τους.

Η απόφαση Karadzic επαναλαμβάνει καταρχήν τη συνδυαστική θέση της πρωτόδικης απόφασης Tolimir, δεχόμενη ότι, παρά το γεγονός ότι η αναγκαστική μετακίνηση μελών της προστατευόμενης ομάδας, δεν συνιστά αυτοτελώς πράξη γενοκτονίας, ανάλογα με τις περιστάσεις κάθε κρινόμενης περίπτωσης, μπορεί να προκαλέσει σοβαρή σωματική βλάβη ή ψυχική οδύνη στα θύματα, ώστε να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4(2)(b)¹⁰⁸.

¹⁰⁸ ICTY Prosecutor v. Karadzic Trial Judgment, §545

Περαιτέρω, κατά τη διατύπωση της ελάσσονος πρότασής του, το δικαστήριο, διευκρινίζει ότι η πρόκληση σοβαρής σωματικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης περιλαμβάνει, αλλά δεν περιορίζεται στα περιστατικά του χωρισμού των ανδρών και των αγοριών από τις οικογένειές τους και την αναγκαστική μεταφορά των γυναικών, των παιδιών και των ηλικιωμένων μακριά από το θύλακα. Επομένως, το δικαστήριο, ακολουθώντας τη συλλογιστική του Εφετείου στην υπόθεση Tolimir, εξετάζει συνολικά, αν προκλήθηκε σοβαρή σωματική βλάβη ή ψυχική οδύνη σε χιλιάδες γυναίκες και άνδρες, μέλη της κοινότητας των Βοσνίων Μουσουλμάνων της Σρεμπρένιτσα, μετά το χωρισμό των ανδρών και των αγοριών από τις οικογένειές τους, συνεπεία τόσο της μαζικής δολοφονίας των ανδρών, όσο και της αναγκαστικής μετακίνησης των γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων από την περιοχή¹⁰⁹.

Στην απόφαση Mladic¹¹⁰, το δικαστήριο επιχειρεί μια νέα ερμηνευτική προσέγγιση του ζητήματος της αναγκαστικής μετακίνησης του πληθυσμού της προστατευόμενης ομάδας. Επικαλούμενο την προηγούμενη νομολογία του, όπως αποτυπώνεται στην εφετειακή απόφαση Krstic, και στην εφετειακή απόφαση Blagojevic, το δικαστήριο εντάσσει τα περιστατικά της αναγκαστικής μετακίνησης του υπό κρίση πληθυσμούς στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4(2)© του Καταστατικού του, που προβλέπει ότι συνιστά γενοκτονία η εκ προθέσεως επιδείνωση των συνθηκών ζωής της προστατευόμενης ομάδας, με σκοπό τη φυσική καταστροφή της εν όλω ή εν μέρει, συνδέοντάς όμως και πάλι την πράξη της μεταφοράς με την προοπτική καταστροφής της μεταφερόμενης ομάδας.

Από την επισκόπηση της νομολογίας του ΔΠΔΓ, προκύπτει ότι το δικαστήριο εν τέλει, μετά από παλινδρομήσεις, φαίνεται να επιλέγει την πιο περιοριστική ερμηνεία του εγκλήματος της γενοκτονίας, εξαιρώντας από το πεδίο εφαρμογής του την πράξη της αναγκαστικής μεταφοράς, αν δεν συνδέεται αιτιωδώς με αυτήν καθ' εαυτήν την προοπτική καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας. Η πιο περιοριστική αυτή θεώρηση του εγκλήματος, δείχνει να συνδέεται, όπως κατωτέρω θα αναπτυχθεί, με την πρόθεση του δικαστηρίου, να οριοθετήσει

¹⁰⁹ ICTY Prosecutor v. Karadzic Trial Judgment, §5662 και υποσημείωση 19210

¹¹⁰ ICTY Prosecutor v. Mladic Trial Judgment, §3434 και υποσημείωση 13319, με παραπομπή στην §33 της εφετειακής απόφασης Krstic, με την οποία κρίθηκε ότι «η αναγκαστική μεταφορά δεν συνιστά αυτοτελώς πράξη γενοκτονίας, όμως η συστηματική απέλαση των μελών της ομάδας από τα σπίτια τους, που μπορεί να καταλήξει σε αναγκαστική μεταφορά, μπορεί να είναι ένα πιθανό μέσο επίδρασης στις συνθήκες ζωής της ομάδας, υπολογισμένο να επιφέρει την καταστροφή της» και στην §123 της εφετειακής απόφασης Blagojevic.

αυστηρά και την ατομική ποινική ευθύνη για το αδίκημα της γενοκτονίας στην υπό κρίση υπόθεση.

2. Η διαλεκτική σχέση του ΔΔ με το ΔΠΔΓ

Το ΔΔ δεν θέλησε να απομακρυνθεί από τη νομική ερμηνεία του ΔΠΔΓ για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, επιχείρησε όμως με την απόφασή του, να οριοθετήσει τη σχέση του με τη νομολογία του ΔΠΔΓ. Σε αυτό το πλαίσιο επεσήμανε, ότι δεν θα στηριχθεί σε αποδεικτικά στοιχεία που έχουν χρησιμοποιηθεί από το ποινικό δικαστήριο σε εκκρεμείς ακόμη υποθέσεις, γιατί αυτά δεν έχουν αποδειχθεί πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας¹¹¹. Παρά ταύτα, το δικαστήριο έκρινε ότι ενώ το γεγονός ότι μια κατηγορία είναι εκκρεμής ενώπιον του ποινικού δικαστηρίου δεν έχει αποδεικτικό βάρος κατά τη διαμόρφωση της δικής του δικανικής πεποίθησης, η απόφαση του εισαγγελέα να μην συμπεριλάβει ή να εξαιρέσει την κατηγορία της γενοκτονίας από το κατηγορητήριο σε βάρος ενός κατηγορουμένου μπορεί εν δυνάμει να είναι «σημαντική», χωρίς όμως να αιτιολογεί περαιτέρω αυτήν τη διαφοροποίηση¹¹².

Με αυτό το σκεπτικό, το δικαστήριο εν τέλει, επέλεξε να συνδέσει την κρίση του για τη στοιχειοθέτηση ή μη του εγκλήματος της γενοκτονίας στις υπό έρευνα περιπτώσεις, με την απόδοση ή μη κατηγορίας για το επίδικο έγκλημα από την εισαγγελία του ΔΠΔΓ, συνεκτιμώντας ακόμη και την τυχόν προσχώρηση του εισαγγελέα σε συμφωνίες ποινικής συνδιαλλαγής, στα πλαίσια των οποίων η κατηγορία για το αδίκημα της γενοκτονίας αποσύρθηκε ήδη από το στάδιο της ποινικής προδικασίας¹¹³.

Όμως η παράλειψη άσκησης ποινικής δίωξης κατά ορισμένου προσώπου για το αδίκημα της γενοκτονίας, δεν συνεπάγεται τη μη τέλεση αυτού καθ' εαυτό του αδικήματος. Στην πραγματικότητα, ενώ η ύπαρξη αποδείξεων είναι καθοριστική για την διαμόρφωση της δικανικής πεποίθησης ενός δικαστηρίου για κάθε κρινόμενο ζήτημα, η ύπαρξη ή όχι προηγούμενων δικαστικών αποφάσεων επ' αυτού δεν μπορεί να είναι εξίσου καθοριστική,

¹¹¹ Το δικαστήριο δέχθηκε τον ισχυρισμό της Σερβίας, κρίνοντας ότι η πλήρης απόδειξη, πέραν πάσης αμφιβολίας, είναι αναγκαία για ένα τόσο σοβαρό έγκλημα όπως η γενοκτονία. ICJ Bosnia v. Serbia, Judgment, 26.02.2007, §209

¹¹² ICJ Bosnia v. Serbia, Judgment, 26.02.2007, §217

¹¹³ ICJ Bosnia v. Serbia, Judgment, 26.02.2007, §374

ειδικά αν το ίδιο το δικαστήριο, ως ανεξάρτητο όργανο, έχει άλλες πηγές αποδείξεων ή δρόμους έρευνας για ένα τόσο σοβαρό νομικό και πραγματικό ζήτημα¹¹⁴.

Βάσει της μείζονος προτάσεως του, το δικαστήριο έκρινε ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Βοσνία, το αδίκημα της γενοκτονίας δεν διαπράχθηκε πουθενά αλλού¹¹⁵ εκτός από την περιοχή της Σρεμπρένιτσα¹¹⁶, για τα γεγονότα της οποίας υιοθέτησε αφαιρετικά τα συμπεράσματα της απόφασης Krstic του ΔΠΔΓ, δηλώνοντας ότι δεν έχει λόγο να διαφωνήσει με την κρίση του ποινικού δικαστηρίου. Η αφαιρετική υιοθέτηση των θέσεων του ΔΠΔΓ σχετικά με την τέλεση γενοκτονίας μόνο στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα και όχι σε άλλες περιοχές της Βοσνίας, που εκφράζεται με τη θέση ότι «το δικαστήριο δεν βλέπει κανέναν λόγο να διαφωνήσει με τα συμπεράσματα του ΔΠΔΓ και του εφετείου»¹¹⁷, οδήγησε μερίδα θεωρητικών του Διεθνούς Δικαίου, στην υποστήριξη της άποψης ότι το ΔΔ, με την εκπεφρασμένη απροθυμία του να αναλύσει αυτοτελώς το ζήτημα στις νομικές και πραγματικές διαστάσεις του, στην πραγματικότητα εμμέσως εξέφρασε και την απροθυμία του να προσχωρήσει στην κατάφαση του ΔΠΔΓ περί της τέλεσης γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα. Η θέση αυτή υποστηρίχθηκε από τους θεωρητικούς που αμφισβήτησαν και την ορθότητα της νομολογίας του ΔΠΔΓ σχετικά με την υπαγωγή των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα στην αντικειμενική και υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος της γενοκτονίας.

Από την άλλη πλευρά βέβαια, η αναφορά του ΔΔ σε ζητήματα που κρίθηκαν (θετικά) από το ΔΠΔΓ μπορεί να δικαιολογηθεί από τη μέριμνα να μην καταναλωθεί επιπλέον χρόνος και δυνάμεις για να ερευνηθούν γεγονότα που ήδη ερευνήθηκαν και μάλιστα ενδελεχώς, λαμβάνοντας υπόψιν την εμπεριστατωμένη αποδεικτική διαδικασία ενώπιον του ΔΠΔΓ. Όμως, δεν μπορεί να μην επισημανθεί το γεγονός, ότι η εξαγωγή συμπερασμάτων εκ μέρους του ΔΔ,

¹¹⁴ Goldstone R., Hamilton R (2008)., *Bosnia v. Serbia: Lessons from the Encounter of the International Court of Justice with the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Leiden Journal of International Law, 21, σελ. 95–112

¹¹⁵ ICJ, Judgment, 26.02.2007 §§277, 354

¹¹⁶ ICJ, Judgment 26.02.2007, §§ 277, 319, 334, 354

¹¹⁷ ICJ, Judgment, 26.02.2007, §296

από τη μη κίνηση της ποινικής δίωξης ή η μη παραπομπή συγκεκριμένου προσώπου για τα επίδικα γεγονότα, δημιουργεί ένα αναμφίβολο έλλειμμα αξιοπιστίας της απόφασής του¹¹⁸.

3. Η διεύρυνση της έννοιας της «πράξης καταστροφής» στη νομολογία του ΕΔΔΑ

Το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με την οριοθέτηση του εγκλήματος της γενοκτονίας, στην απόφαση *Jorgic* κατά Γερμανίας¹¹⁹. Ο προσφεύγων, Βόσνιος σερβικής καταγωγής, κάτοικος της Λειψίας της Γερμανίας, καταδικάστηκε από γερμανικό δικαστήριο για το έγκλημα της γενοκτονίας, τελεσθείσας κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Βοσνία. Του επιβλήθηκε η ποινή της ισόβιας κάθειρξης. Την απόφαση επικύρωσε το συνταγματικό δικαστήριο της Γερμανίας. Προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ επικαλούμενος παραβίαση του δικαιώματος του σε δίκαιη δίκη, επικαλούμενος την έλλειψη δικαιοδοσίας των γερμανικών δικαστηρίων για την εκδίκαση της εις βάρος του υπόθεσης. Η γερμανική κυβέρνηση αντέτεινε ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν οικουμενική αρμοδιότητα για την εκδίκαση του εγκλήματος της γενοκτονίας, σύμφωνα με το γερμανικό Ποινικό Κώδικα.

Με την απόφασή του επί της επίδικης προσφυγής, το ΕΔΔΑ, παρεμπιπτόντως επιχείρησε τον προσδιορισμό της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος της γενοκτονίας. Το ΕΔΔΑ, με την υπό κρίση απόφασή του, επικύρωσε τη θέση των γερμανικών δικαστηρίων, σύμφωνα με την οποία η πρόθεση καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας, δεν περιλαμβάνει μόνο πράξεις φυσικής ή βιολογικής καταστροφής, αλλά εκείνες που στοχεύουν στην εξαφάνιση της ομάδας ως κοινωνικής μονάδας, στις οποίες ενέταξε ακόμη και τον εκτοπισμό, δηλαδή κατ' ουσίαν πράξεις εθνοκάθαρσης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ειδικότερα, ότι αυτή η ερμηνεία αυτή του εγκλήματος της γενοκτονίας, καλύπτεται από το γράμμα του γερμανικού Ποινικού Κώδικα, που διατυπώθηκε υπό το φως της Σύμβασης του ΟΗΕ για τη γενοκτονία. Με τον τρόπο αυτόν, σε αντίθεση με τη νομολογία του ΔΠΔΓ, ενέταξε στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης του ΟΗΕ για

¹¹⁸ Goldstone R., Hamilton R (2008), *Bosnia v. Serbia: Lessons from the Encounter of the International Court of Justice with the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Leiden Journal of International Law, 21, σελ. 95–112

¹¹⁹ ECHR *Jorgic v. Germany*, 12.07.2007, Application no 74613/01

της γενοκτονία και πράξεις στοχεύουσες πέραν της φυσικής καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας, αλλά και πράξεις αναγκαστικής μεταφοράς μελών της προστατευόμενης ομάδας.

Το ενδιαφέρον της υπόθεσης, εντοπίζεται στο γεγονός ότι η ευρύτερη ερμηνεία της Σύμβασης για τη γενοκτονία, που υποστηρίζεται από ένα ευρωπαϊκό εθνικό δικαστήριο και συγκεκριμένα από ένα γερμανικό δικαστήριο, επικυρώνεται από το ΕΔΔΑ το έτος 2007, ενώ έχει ήδη παγιωθεί η αντίθετη σε αυτήν την ερμηνεία νομολογία του ΔΠΔΓ¹²⁰ και έχει μόλις εκδοθεί και η επίσης αντίθετη απόφαση του ΔΔ (26.02.2007). Ενώ λοιπόν τα δικαιοδοτικά όργανα των ΗΕ έχουν εκφράσει την ενιαία θέση τους για τη νομική ερμηνεία των γεγονότων και την οριοθέτηση της έννοιας της γενοκτονίας, η απόφαση του ΕΔΔΑ Jorgic κατά Γερμανίας, υποδηλώνει εμμέσως τη διαφορετική θέση της Ευρώπης απέναντι στα γεγονότα.

II. Η αποτίμηση της συμβολής της διεθνούς δικαιοσύνης στην καταγραφή και ερμηνεία των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα

Όπως κατά τα ανωτέρω προκύπτει από την επισκόπηση της νομολογίας των διεθνών δικαστηρίων σχετικά με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, η «δικαστική αλήθεια» για τα επίδικα γεγονότα, δηλαδή η περιγραφή και η νομική ερμηνεία τους, διαμορφώνεται προνομιακά από το ΔΠΔΓ, τις θέσεις του οποίου εν συνεχεία ήλθαν να υιοθετήσουν οι διαφορετικοί διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί που επελήφθησαν της υπόθεσης. Η αξιοπιστία αυτής της καταγραφής και συνακόλουθα η αποτίμηση της συμβολής της στην επίτευξη των σκοπών της μεταβατικής δικαιοσύνης, προϋποθέτει την αξιολόγηση της πληρότητας και της ποιότητας του παραχθέντος από το ΔΠΔΓ αφηγήματος, αυτοτελώς αλλά και σε σχέση με αντίστοιχες καταγραφές εξωδικαστικών μηχανισμών.

Περαιτέρω όμως, η απήχηση της αφήγησης για τα γεγονότα στις εμπλεκόμενες κοινωνίες και στη διεθνή κοινότητα, δεν μπορεί να εξεταστεί αποκομμένη από τη δικαστική κρίση για τον καταλογισμό της ευθύνης γι' αυτά. Και αυτό γιατί οι κοινωνίες δεν αποδέχονται ή απορρίπτουν μια απρόσωπη καταγραφή γεγονότων, χωρίς τους φορείς αυτών, εν προκειμένω τους υπαιτίους,

¹²⁰ ICTY Prosecutor v. Krstić, IT-98-33-A, Appeals Chamber Judgment, 19.04.2004

ο προσδιορισμός των οποίων καθορίζει και τη στάση της κάθε πλευράς απέναντι στο συνολικό «δικαστικό αφήγημα».

A. Η κυριαρχική θέση της διεθνούς δικαιοσύνης στην καταγραφή των γεγονότων: Επέκταση των ορίων της δικαστικής έρευνας και έλλειψη εναλλακτικών μηχανισμών διερεύνησης

1. Η επανεκτίμηση της διαχρονικά αμφιλεγόμενης σχέσης μεταξύ δικαστή και ιστορικού

Το 2004, ο ΓΓ/ΗΕ κατά την παρουσίαση στο ΣΑ/ΗΕ της έκθεσής του με τίτλο «Το κράτος δικαίου και η μεταβατική δικαιοσύνη σε εμπόλεμες και μεταπολεμικές κοινωνίες»¹²¹, έκανε ειδική αναφορά στη λειτουργία των ad hoc διεθνών ποινικών δικαστηρίων ως θεσμών μεταβατικής δικαιοσύνης, όχι μόνο μέσω της τιμωρίας των υπαιτίων σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, αλλά και αυτοτελώς μέσω της θεμελίωσης μιας λεπτομερούς και εμπεριστατωμένης καταγραφής των πραγματικών περιστατικών που στοιχειοθετούν αυτές τις παραβιάσεις.

Ο ρόλος όμως των ποινικών δικαστηρίων ως διαχειριστών της ιστορικής αλήθειας είναι διαχρονικά αμφισβητούμενος. Η Hannah Arendt, στο βιβλίο της «Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ. Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού»¹²² υποστηρίζει ότι η απονομή δικαιοσύνης και η αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας είναι καθήκοντα ασυμβίβαστα μεταξύ τους. Σύμφωνα με την H. Arendt, το έργο του δικαστηρίου περιορίζεται στην απόδειξη της τέλεσης της επίδικης αξιόποινης πράξης και περαιτέρω στην απόδειξη της ενοχής ή μη του συγκεκριμένου κάθε φορά κατηγορουμένου και στην τιμωρία του.

Σε αυτό το πλαίσιο, το δικαστήριο δεν πρέπει να προσπαθεί να προσεγγίσει με την απόφασή του ευρύτερα ερωτήματα, όπως εκείνα που αφορούν τις αιτίες που προκάλεσαν μια ένοπλη σύγκρουση που έλαβε χώρα σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Η διολίσθηση του δικαστηρίου σε τέτοιες αναλύσεις, εν

¹²¹ The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies, UN Doc. S/2004/616, §§38, 39

¹²² Arendt H. (2009), *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ, Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, εκ. Νησίδες, σελ. 222

τέλει διαβρώνει το έργο της απονομής δικαιοσύνης και αναιρεί το θεμελιώδες δικαίωμα του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη, αφού ο τελευταίος μεταβάλλεται σε «σύμβολο και η δίκη γίνεται πρόφαση για να εγερθούν ζητήματα που προφανώς ενδιαφέρουν περισσότερο από την ενοχή ή την αθωότητά του¹²³.

Τη θέση της H. Arendt περί της πολεμικής σχέσης μεταξύ της απονομής δικαιοσύνης και αναζήτησης της ιστορικής αλήθειας, συμμερίζεται ο Zvetan Todorov που επικρίνει τους δικαστές των γαλλικών ποινικών δικαστηρίων που δίκασαν τις υποθέσεις των Barbie, Tournier και Papon σχετικά με τα γεγονότα του Ολοκαυτώματος, με το σκεπτικό ότι επιχείρησαν να ξαναγράψουν την ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κάνοντας πολιτικές αξιολογήσεις, αντί να εφαρμόσουν ισότιμα τον ποινικό νόμο¹²⁴.

Συγγενής με τη θέση της Arendt και του Todorov είναι και εκείνη που υποστηρίζει ότι η διερεύνηση της ιστορικής αλήθειας και η απόδοση δικαιοσύνης, είναι έργα εκ της φύσης τους ασύμβατα, καθώς η αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας έχει διαφορετικό *modus operandi* από την αναζήτηση της δικαστικής αλήθειας¹²⁵. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, η ασυμβατότητα εντοπίζεται στο ότι τα δικαστήρια αναζητούν τη βεβαιότητα που τους επιτρέπει να καταδικάσουν ή να αθωώσουν ενώ οι ιστορικοί, απαλλαγμένοι από τέτοια καθήκοντα, μπορούν συχνά να έχουν και αμφιβολίες αφού η επιστήμη της ιστορίας είναι πιο πλουραλιστική, ανοιχτή και ερμηνευτική τόσο στις μεθόδους της όσο και στα συμπεράσματά της.

Ο Henry Rousso¹²⁶, διευθυντής του Γαλλικού Ινστιτούτου Σύγχρονης Ιστορίας, όταν κλήθηκε ως ειδικός μάρτυρας το 1997 ενώπιον του Εφετείου της πόλης Bordeaux της Γαλλίας, στη δίκη του Maurice Papon, προκειμένου να καταθέσει για το καθεστώς του Vichy, ζήτησε την εξαίρεσή του, λέγοντας ότι «Στην ψυχή και τη συνείδησή μου, πιστεύω ότι ένας ιστορικός δεν

¹²³ Οπ.π.

¹²⁴ Todorov Z., (1993), *The Tournier affair*, Salmagundi, no 97, σελ. 21-28

¹²⁵ Minow M. (1993), *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History After Genocide and Mass Violence* (1998), John Borneman J., *Settling Accounts: Violence, Justice, and Accountability in Postsocialist Europe* 103 (1997) on the conflicting roles of historians and the justice

¹²⁶ Vallaeys B., *Maurice Papon devant ses juges. Deux historiens refusent de témoigner*. Maurice Rajsfus et Henry Rousso sont cités par la défense, *Liberation*, 15.10.1997, διαθέσιμο σε http://www.liberation.fr/societe/1997/10/15/maurice-papon-devant-ses-juges-deux-historiens-refusent-de-temoigner-maurice-rajsfus-et-henry-rousso_219577

μπορεί να είναι μάρτυρας και ότι η ειδικότητά του δεν εναρμονίζεται με τους κανόνες και τους σκοπούς της δικαστικής διαδικασίας. Η επιχειρηματολογία της δίκης δεν είναι της ίδιας φύσης με του πανεπιστημίου.»

Από την άλλη πλευρά, ο Robert M. W. Kempner, εισαγγελέας στις Δίκες της Νυρεμβέργης χαρακτήρισε τις δίκες ως «το σημαντικότερο σεμινάριο ιστορίας στην ιστορία του κόσμου»¹²⁷, ενώ ο Sir Hartley Shawcross, ο βρετανός επικεφαλής της εισαγγελίας του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, ανέφερε ότι οι δίκες της Νυρεμβέργης θα εισέφεραν «μια αξιόπιστη και αμερόληπτη καταγραφή, στην οποία θα προστρέξουν οι ιστορικοί του μέλλοντος για την αναζήτηση της αλήθειας»¹²⁸.

Η κατά τα ανωτέρω διαχρονικά αμφιλεγόμενη σχέση μεταξύ δικαστή και ιστορικού, επιχειρείται ευθέως να επαναπροσδιοριστεί, κατά την παρουσίαση της 5^{ης} ετήσιας έκθεσης του ΔΠΔΓ στη ΓΣ/ΗΕ το έτος 1998, όταν ο πρώτος πρόεδρος του Antonio Cassese, δηλώνει ότι ο θεσμός συνέβαλε μεταξύ άλλων στη θεμελίωση «μιας ιστορικής καταγραφής των γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων στην πρώην Γιουγκοσλαβία για να αποτρέψει την εκδήλωση φαινομένων αναθεωρητισμού στο μέλλον»¹²⁹.

Στην ίδια την ετήσια έκθεσή του δικαστηρίου¹³⁰, αναφέρεται ότι η διασφάλιση του ότι η «ιστορία ακούει» (history listens), είναι η πιο σημαντική λειτουργία του, αφού η λεπτομερής καταγραφή των σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου θα καταστήσει τα προειδοποιητικά σημάδια αυτών αναγνωρίσιμα στο μέλλον, οπότε το κακό θα μπορεί πλέον να προληφθεί.

Το ίδιο το ΔΠΔΓ με τη νομολογία του, κάνει εκτενείς αναφορές στο πεδίο αναφοράς των υπό εξέταση γεγονότων, ενώ ευθέως συνομολογεί ότι είναι ένας από τους σκοπούς του, να θεμελιώσει μια ιστορική καταγραφή των γεγονότων στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Είναι επίσης

¹²⁷ Douglas L., (1995), *The Memory of Judgment: The Law, the Holocaust, and Denial*, History and Memory Vol. 7, No. 2, σελ. 100-120

¹²⁸ Οπ. π.

¹²⁹ UN Doc. A/52/PV.44, σελ. 2.

¹³⁰ Fifth Annual Report of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991, UN Doc. A/53/219- S/1998/737, §296.

ένας σκοπός του διεθνούς δικαστηρίου και ένα καθήκον της εισαγγελίας να αναζητήσει την «αλήθεια» αυτών των γεγονότων¹³¹, παρά το ότι «το κύριο καθήκον του δικαστηρίου παραμένει να αποφασίσει αν ο κατηγορούμενος ήταν ένοχος των εγκλημάτων του κατηγορητηρίου»¹³².

Η θέση αυτή του δικαστηρίου υποστηρίζεται από το γεγονός ότι, είναι ένα ανεξάρτητο διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, που δεν λειτουργεί στα πλαίσια ενός εθνικού κράτους, όπως τα δικαστήρια του Ισραήλ ή της Γαλλίας, ενώπιον των οποίων εκδικάστηκαν οι ποινικές υποθέσεις κατά των Eichmann, Papon και Touvier. Με την αναγκαία λοιπόν απόσταση από τα κράτη, ήτοι από τους νικητές και τους ηττημένους της επίδικης κάθε φορά εμπόλεμης σύγκρουσης, το ΔΠΔΓ αποκτά ένα τεκμήριο αμεροληψίας και ουδετερότητας που του επιτρέπει καταρχήν να διερευνήσει σε βάθος τις πολιτικές που οδήγησαν στις υπό έρευνα παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, διασφαλίζοντας την αξιόπιστη καταγραφή τους¹³³. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να συνδράμει στη δημιουργία μιας νέας συλλογικής μνήμης για τα γεγονότα.

Από την επισκόπηση των ως άνω επιστημονικών συλλογισμών, προκύπτει ότι το έργο του ΔΠΔΓ (και αντιστοίχως του ΔΠΔΡ) και η εκτεφρασμένη πρόθεσή του να διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στα πλαίσια της μεταβατικής δικαιοσύνης, έδωσε το έναυσμα για την επανεξέταση της διαχρονικά αμφιλεγόμενης σχέσης μεταξύ του δικαστή και του ιστορικού, μεταξύ διερεύνησης της δικαστικής και της ιστορικής αλήθειας.

Η αλλαγή των δεδομένων της σχετικής επιστημονικής συζήτησης ελάχιστα μπορεί να αμφισβητηθεί, κατά την ανάλυση της σχετικής με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα νομολογίας. Ειδικότερα, η εκτενής αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έλαβαν χώρα τα εξεταζόμενα κάθε φορά από το δικαστήριο πραγματικά περιστατικά, συνδέεται με τη συστηματική φύση των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και ειδικά του εγκλήματος της γενοκτονίας, για τη διερεύνηση των οποίων δικαιοσύνη και ιστορία αλληλεπιδρούν. Στην πραγματικότητα, η γενοκτονία, ως πολιτική εξόντωσης που ασκείται για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο από μια οργανωμένη ομάδα εναντίον των μελών μιας άλλης ομάδας, λόγω ακριβώς της συμμετοχής τους σε αυτήν την ομάδα, δεν μπορεί να συμβεί τυχαία ή μεμονωμένα.

¹³¹ ICTY, Halilovic (IT- 01- 48- T), Motion for Judicial Notice, 01.03.2005, §9

¹³² ICTY, Kupreskic et al. (IT- 95- 16- T), Judgment, 14.01.2000, §§755, 756

¹³³ Meernik J. (2005), *Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia*, Journal of Peace Research, Vol. 42, No. 3, σελ. 271-289

Η συστηματική φύση του εγκλήματος, είναι μέρος της αντικειμενικής του υπόστασης και πρέπει να αποδειχθεί με έναν συνδυασμό συγκεκριμένων αποδεικτικών στοιχείων και ιστορικής ανάλυσης. Και αυτό γιατί, προκειμένου να αποδειχθούν τα πραγματικά περιστατικά που εμπίπτουν στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της γενοκτονίας, πρέπει να συνδεθούν μεταξύ τους διαφορετικά περιστατικά που λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικούς χρόνους και τόπους και να τεθούν εν συνόλω υπό τη σκέπη της ίδιας μακρόπνοης πολιτικής εξόντωσης, που εκπορεύεται είτε από κράτος είτε από μη κρατική οντότητα.

Εν προκειμένω, το δικαστήριο, με τις εκτενείς αποφάσεις του, επιχείρησε την ιστορική ερμηνεία των αιτίων των υπό εξέταση συγκρούσεων και την ανάλυση του ευρύτερου πεδίου αναφοράς, μέσα στο οποίο διαπράχθηκαν οι εκδικαζόμενες κάθε φορά αξιόποινες πράξεις, προκειμένου να σχηματίσει δικανική πεποίθηση περί της ένταξης ή μη των υπό κρίση πράξεων στη «συστηματική πολιτική» της μιας ή της άλλης εμπόλεμης πλευράς, αναγκαία προϋπόθεση για τη στοιχειοθέτηση των ερευνώμενων εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και ειδικά στην περίπτωση της Σρεμπρένιτσα, της γενοκτονίας¹³⁴. Ειδικότερα:

Όπως ανωτέρω – κατά την επισκόπηση του πραγματικού και του νομικού μέρους της σχετικής με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα νομολογίας του ΔΠΔΓ – αναλυτικά αναφέρεται, τα πραγματικά περιστατικά του βοσνιακού πολέμου εν γένει, που κατέληξε στην επίδικη σφαγή, αναλύονται από το ΔΠΔΓ, ήδη στην πρώτη του απόφαση, Tadic¹³⁵.

Η ευρύτητα της διερεύνησης, προκύπτει από το γεγονός ότι ήδη την πρώτη ημέρα της εκδίκασης της υπόθεσης Tadic, ο προεδρεύων της συνεδρίασης δικαστής McDonald, ξεκινάει την εξέταση του πρώτου μάρτυρα ειδικών γνώσεων Dr James Gow, με την ακόλουθη ερώτηση:

Μπορείτε να μας πείτε, ξεκινώντας από την αρχή και οδηγώντας μας μέχρι το τέλος, τις μεταβολές στην εθνική σύνθεση των διαφορετικών περιοχών, ξεκινώντας από το 14^ο αιώνα; Είναι πιθανόν να μην καταλαβαίνετε την ερώτησή μου γιατί δεν είμαι ιστορικός, παρά το ότι έχω πτυχίο ιστορίας, αλλά αμερικανικής ιστορίας¹³⁶.

¹³⁴ Wislon R.-A. (2005), *Judging History: The Historical Record of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Human Rights Quarterly, Vol. 27, No. 3, σελ. 908-941

¹³⁵ ICTY, Tadic (IT-94-1), Trial Judgment, 07.05.1997

¹³⁶ ICTY, Tadic, (IT-94-I) Trial Chamber, Day 1, 07.05.1996 (Transcript 07.05.1997)

Και ο μάρτυρας απαντάει:

Νομίζω ότι ο σκοπός της απόδειξης που αναμένεται να εισφέρω έγκειται στο να τοποθετήσω τα γεγονότα από το 1991 και μετά στο στρατιωτικό-πολιτικό πεδίο αναφοράς τους. Θα κάνω αναφορές όχι μόνο στον 14^ο αιώνα, αλλά στον 4^ο, για να καταδείξω πώς δημιουργήθηκε η (Σοσιαλιστική) Ομοσπονδία της Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και πώς εν συνεχεία διαλύθηκε¹³⁷.

Εν τέλει στο σκεπτικό του, το δικαστήριο προχωρά στη λεπτομερή καταγραφή της σύγκρουσης στα Βαλκάνια και περιγράφει με λεπτομέρεια τη συστηματική πολιτική για την εθνοκάθαρση των Βοσνίων Μουσουλμάνων από τις πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις των Σερβοβοσνίων κατά το διάστημα 1992-1995. Το δικαστήριο έθεσε στο επίκεντρο της έρευνάς του το πεδίο αναφοράς και την ιστορική ερμηνεία των ερευνώμενων πράξεων, προκειμένου να στοιχειοθετήσει μέσω αυτών των εργαλείων τα υπό έρευνα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας σε βάρος των Βοσνίων Μουσουλμάνων και εν συνεχεία να εντάξει τον κατηγορούμενο Tadic σε αυτήν¹³⁸.

Η υπό κρίση νοητική διαδικασία ακολουθείται κατά κύριο λόγο για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της γενοκτονίας, μέσα από τη νομολογία του ΔΠΔΓ για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα. Έτσι, ήδη από την πρώτη του σχετική απόφαση Krstic, το δικαστήριο, αν και επιχειρεί καταρχήν να λάβει αποστάσεις από το έργο της ιστορικής ανάλυσης και ερμηνείας, επισημαίνοντας ότι «αφήνει στους ιστορικούς και στους κοινωνικούς ψυχολόγους να βουτήξουν στα βάθη αυτού του επεισοδίου της βαλκανικής σύγκρουσης»¹³⁹, εν τέλει κάνει μια περιεκτική καταγραφή της σύγκρουσης μεταξύ Σερβοβοσνίων και Βοσνίων Μουσουλμάνων στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα από το 1991 έως το 1995 και αναφέρεται περαιτέρω εκτενώς στο κοινωνικό-ιστορικό πεδίο αναφοράς της εθνοτικής ομάδας των μουσουλμάνων Βοσνίων, καθώς, όπως επισημαίνει, στη βάση επιστημονικών αντικειμενικών κριτηρίων θα ήταν ασυμβίβαστο με τους σκοπούς της Σύμβασης περί γενοκτονίας να μην προσδιοριστεί η ομάδα και ειδικά τα

¹³⁷ Οπ.π.

¹³⁸ Donia R. (2004) *Encountering the Past: History at the Yugoslav War Crimes Tribunal*, 11 J. Int'l Institute 2

¹³⁹ ICTY Prosecutor v. Krstic (IT-98-33-A), Trial Judgment §2

πολιτισμικά, θρησκευτικά, εθνικά και εθνοτικά χαρακτηριστικά της μέσα στο κοινωνικο-ιστορικό πεδίο αναφοράς των μελών της¹⁴⁰.

Η αναλυτική περιγραφή των γεγονότων του βοσνιακού πολέμου γενικά και της Σρεμπρένιτσα ειδικότερα, στη νομολογία του ΔΠΔΓ, έθεσε σε αμφισβήτηση την επί μακρόν κρατούσα στη νομική και κοινωνιολογική θεωρία, θέση, ότι τα δικαστήρια είναι ακατάλληλα για να δημιουργούν ιστορικές καταγραφές των συγκρούσεων του παρελθόντος¹⁴¹. Η συμβολή όμως των διεθνών δικαστηρίων στην ιστορική εξήγηση των συγκρούσεων του παρελθόντος, αυτή δεν παύει να είναι παράπλευρο έργο της δικαιοσύνης, που δεν πρέπει να μετατρέπει τις δίκες σε βασικά πεδία ανάδειξης της ιστορικής αλήθειας, με κίνδυνο η ενδεχόμενη ανατροπή της ισορροπίας μεταξύ αφενός της διερεύνησης και καταγραφής των γεγονότων και αφετέρου της απόδοσης δικαιοσύνης, να οδηγήσει στην παραβίαση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου.

2. Η έλλειψη εναλλακτικών καταγραφών των γεγονότων: Η δυσχέρεια θεμελίωσης επιτροπών αλήθειας και συμφιλίωσης και ο ενισχυμένος ρόλος της δικαιοσύνης στην αποτύπωση των γεγονότων

Οι επιτροπές αλήθειας και συμφιλίωσης, δημιουργούνται επίσης στο πλαίσιο της μεταβατικής δικαιοσύνης ως ένα συμπλήρωμα στις παραδοσιακές διώξεις ή αντικαθιστώντας αυτές. Στην έκθεση του ΓΓ/ΗΕ του 2004 σχετικά με τη μεταβατική δικαιοσύνη στις μεταπολεμικές κοινωνίες, ο ίδιος συνομολογεί ότι «άλλοι μηχανισμοί μεταβατικής δικαιοσύνης», όπως είναι οι επιτροπές αλήθειας και συμφιλίωσης, μπορεί να αντιμετωπίσουν «τους εγγενείς περιορισμούς των διαδικασιών ποινικής δικαιοσύνης, να ανταποκριθούν στην ανάγκη για μια πλήρη, συνεκτική ιστορική καταγραφή το τι έγινε και γιατί»¹⁴². Πράγματι, οι δικαστικές αποφάσεις μπορεί να αποφαίνονται για την αλήθεια ορισμένων γεγονότων πέρα από κάθε λογική αμφιβολία, όμως την ίδια στιγμή ενδέχεται να αποθαρρύνουν την επαναξιολόγηση

¹⁴⁰ ICTY Prosecutor v. Krstic (IT-98-33-A), Trial Judgment §2

¹⁴¹ Wilson R. (2005), Judging History: The Historical Record of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (2005) 27 Human Rights Quarterly, σελ. 908

¹⁴² The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post- conflict Societies, UN Doc. 'S/2004/616, §47

του παρελθόντος, έργο που κάνουν οι ιστορικοί. Η παράλληλη λοιπόν δημιουργία επιτροπών αλήθειας μπορεί να εμπλουτίσει την ιστορική αφήγηση.

Στην κρινόμενη περίπτωση, ο ρόλος των διεθνών δικαιοδοτικών μηχανισμών, με προεξάρχον το ΔΠΔΓ, στην καταγραφή των γεγονότων του βοσνιακού πολέμου και ειδικότερα των περιστατικών που συνθέτουν τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, υπήρξε ιδιαίτερα ενισχυμένος, ενόψει της παρατεταμένης έντασης μεταξύ των εμπλεκομένων στα επίδικα περιστατικά πλευρών, που δεν επέτρεψε τη λειτουργία εξωδικαστικών μηχανισμών μεταβατικής δικαιοσύνης, και ειδικότερα επιτροπών αλήθειας, όπως έγινε σε μεταπολεμικές κοινωνίες της Ν. Αφρικής ή τη Β. Ιρλανδία, μετά το τέλος του τριακονταετούς εμφυλίου πολέμου.

Στην περίπτωση της Σρεμπρένιτσα, σε μια μόνο περίπτωση, εξωδικαστικός μηχανισμός στη μεταπολεμική Βοσνία επιχείρησε κατ' ουσία να καταγράψει τα γεγονότα και αυτός όχι εκφράζοντας την ανάγκη των εμπλεκομένων κοινωνιών, αλλά εις εκτέλεση δικαστικής απόφασης και ειδικότερα της απόφασης Selimović, του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης¹⁴³.

Το δικαστήριο, με την απόφασή του επί των προσφυγών 49 οικογενειών αγνοουμένων από τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα κατά της RS, για την παραβίαση δικαιωμάτων κατοχυρωμένων από την ΕΣΔΑ, όπως του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, της απαγόρευσης των διακρίσεων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, αλλά και για την παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης των ΗΕ για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, περί της υποχρέωσης των συμβαλλομένων κρατών να τιμωρούν τους υπαιτίους του εγκλήματος, επέβαλε μεταξύ άλλων στην RS, της διεξαγωγή εξωδικαστικής έρευνας για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα και τη δημοσίευση σχετικής έκθεσης.

Το σκέλος της διερεύνησης των γεγονότων, περιελάμβανε¹⁴⁴ την εντολή προς την RS, να διεξάγει μια πλήρη, βαθιά και λεπτομερή έρευνα σχετικά με τα περιστατικά που οδήγησαν στις συγκεκριμένες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με σκοπό να δημοσιοποιήσει σε όλα τα μέλη των οικογενειών των αγνοουμένων και στο κοινό, πληροφορίες για το ρόλο της RS στα γεγονότα γύρω από τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο 1995, τις μεταγενέστερες

¹⁴³ Human Rights Chamber for Bosnia-Herzegovina, Selimovic et al (no. CH/01/8365), 07.03.2003, διαθέσιμη σε <http://www.hrc.ba/database/decisions/CH01-8365%20Selimovic%20Admissibility%20and%20Merits%20E.pdf>

¹⁴⁴ HRC BiH, Selimovic et al. (no CH/01/8365), 07.03.2003, §212

προσπάθειές της να καλύψει αυτά τα περιστατικά και την τύχη των αγνοουμένων από τη Σρεμπρένιτσα.

Η έρευνα έπρεπε να περιλαμβάνει και την εξέταση πρώην και νυν μελών του στρατού της RS που θα είχαν τυχόν προσωπική γνώση των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα ή του τόπου ταφής των νεκρών από τη σφαγή. Η RS όφειλε να κοινοποιήσει τα αποτελέσματα της έρευνας στο δικαστήριο και σε διεθνείς θεσμούς¹⁴⁵, εντός προθεσμίας έξι μηνών από τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης. Παράλληλα, κλήθηκε να ετοιμάσει και μια προσωρινή έκθεση σε χρονικό διάστημα τριών μηνών από τη δημοσίευση της απόφασης, με τις ενέργειες που έχει κάνει για την εκτέλεση της απόφασης.

Εις εκτέλεση της υπό κρίση δικαστικής απόφασης, η κυβέρνηση της RS πρότεινε την ίδρυση μιας επιτροπής έρευνας. Οι αντιδράσεις ενόψει της ίδρυσης της επιτροπής, σε τοπικό και διεθνές επίπεδο, ήταν μεικτές. Η διεθνής κοινότητα επιδοκίμασε την απόφαση, ενώ η αντίδραση της βοσνιακής πλευράς ήταν αρνητική. Τα MME της Ομοσπονδίας, εξέφρασαν έντονο προβληματισμό για την αποτελεσματικότητα μιας έρευνας για τα εγκλήματα στη Σρεμπρένιτσα, που επρόκειτο να διεξαχθεί από τους ίδιους τους υπαίτιους αυτών¹⁴⁶. Εν τέλει η κυβέρνηση της RS δημοσίευσε δύο εκθέσεις για τα γεγονότα, τη μια στις 03.06.2003 και τη δεύτερη στις 05.09.2003, καταλήγοντας ότι στις προθεσμίες που της είχαν τεθεί από το δικαστήριο για τη διεξαγωγή της έρευνας, ήταν αδύνατον να καταλήξει σε συμπεράσματα, γιατί η έρευνα ήταν εξαιρετικά δυσχερής.

Αφού το δικαστήριο κατέληξε ότι οι προσωρινές εκθέσεις δεν εκπλήρωσαν τις υποχρεώσεις της RS, ο εκπρόσωπος του Ύπατου Αρμοστή για τη Βοσνία–Ερζεγοβίνη¹⁴⁷, ανακοίνωσε στις 15.10.2003 σε συνέντευξη τύπου ότι ο Πρόεδρος της RS όφειλε να ιδρύσει νέα επιτροπή, για την σύνταξη μιας πλήρους έκθεσης μέσα σε νέα προθεσμία έξι μηνών. Θύματα και άλλα μέλη της βοσνιακής κοινότητας εξέφρασαν την ανησυχία και το φόβο τους ότι αυτή η επιτροπή μπορούσε να είναι κακόπιστη και η συμμετοχή τους θα μπορούσε να δώσει

¹⁴⁵ Στην ICRC, στην ICMP, στις κρατικές και ομοσπονδιακές επιτροπές και στο ΔΠΔΓ, στον Ύπατο Αρμοστή του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (OHR) και στην αποστολή του ΟΑΣΕ στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη

¹⁴⁶ Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books, σελ. 131 επ.

¹⁴⁷ OHR, ad hoc διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε με τις Συνθήκες του Dayton με σκοπό την επιτήρηση της εφαρμογής τους για την αποκατάσταση της ειρήνης στη Βοσνία–Ερζεγοβίνη. Βλ. σχετικά <http://www.ohr.int>

ανεπιθύμητη νομιμοποίηση στη διαδικασία. Στη νέα επιτροπή έλαβαν μέρος εκπρόσωποι της κυβέρνησης της RS, της κοινότητας των θυμάτων, ενώ τη διεθνή κοινότητα εκπροσώπησε ο διευθυντής του ICMP¹⁴⁸.

Η τελική έκθεσή της¹⁴⁹ υποβλήθηκε στην κυβέρνηση της RS στις 04.06.2004 και υιοθετήθηκε από την κυβέρνηση στις 11.06.2004¹⁵⁰. Παρά το γεγονός ότι η επιτροπή έκανε αυτοτελές ερευνητικό έργο, ακολούθησε εν τέλει πλήρως την ακολουθία των γεγονότων της απόφασης του ΔΠΔΓ, Krstic, επιβεβαιώνοντας την κυριαρχία του δικαστηρίου στην καταγραφή τους¹⁵¹. Παρά ταύτα δεν χρησιμοποίησε καθόλου τον όρο «γενοκτονία», δημιουργώντας έτσι ένα έλλειμμα αξιοπιστίας προς την πλευρά των θυμάτων¹⁵².

Στη συνεδρίαση της στις 28.10.2004 η κυβέρνηση της RS υιοθέτησε την έκθεση, που έκρινε ότι «καταδεικνύει ότι στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα, τον Ιούλιο 1995, διαπράχθηκαν εγκλήματα τεράστιας έκτασης, με άγριες παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου»¹⁵³. Η κυβέρνηση επίσης δήλωσε τη συμπάθειά της για τον πόνο όλων των συγγενών των θυμάτων της Σρεμπρένιτσα¹⁵⁴ και επιβεβαίωσε τη δέσμευσή της να οδηγήσει όλους αυτούς που είχαν

¹⁴⁸ Karcic H., From the *Selimović* Case to the Srebrenica Commission: The Fight to Recognize the Srebrenica Genocide, *Journal of muslim minority affairs*, 07.10.2015, σελ. 370-379

¹⁴⁹ Republika Srpska Government—The Commission for Investigation of the Events in and around Srebrenica between 10th and 19th July 1995, *The Events in and around Srebrenica between 10th and 19th July, 1995* (Banja Luka, 11.06.2004), διαθέσιμη σε <http://abunodisceomnes.wellcomecollection.org/wp-content/uploads/2014/09/Report-from-The-Commission-For-Investigation-of-the-Events-In-and-Around-Srebrenica-Between-10-and-19-July-1995-Vlada-Republika-Srpska-2004.pdf>

¹⁵⁰ Η έκθεση περιελάμβανε τέσσερα κεφάλαια σχετικά με α) την τύχη των Βοσνίων Μουσουλμάνων μέσα και γύρω από τη Σρεμπρένιτσα, β) την τοποθεσία μαζικών τάφων, γ) την τύχη των αγνοούμενων και δ) πληροφορίες για υποθέσεις που είχαν υποβληθεί στο Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της ΒiH.

¹⁵¹ Η έκθεση περιείχε πληροφορίες για την ακριβή τοποθεσία 32 μαζικών τάφων και για την τύχη αγνοουμένων, τους οποίους αφορούσαν οι υποβληθείσες προσφυγές ενώπιον του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

¹⁵² Amnesty International, Srebrenica, Still waiting for the truth, Απρίλιος 2005, AI Index: EUR 63/003/2005

¹⁵³ Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books, σελ. 131 επ.

¹⁵⁴ Woodnov N., Bosnian Serbs Apologize for Srebrenica Massacre, NY Times 11.11.2004, διαθέσιμο σε <http://www.nytimes.com/2004/11/11/world/europe/bosnian-serbs-apologize-for-srebrenica-massacre.html>

διαπράξει εγκλήματα πολέμου στη δικαιοσύνη και εξήρε το έργο της επιτροπής έρευνας¹⁵⁵. Παρά το γεγονός ότι το αποτέλεσμα της έρευνας και οι συνακόλουθες δηλώσεις αναγνώρισης της σφαγής έγιναν δεκτές με ικανοποίηση από τη διεθνή κοινότητα¹⁵⁶, το 2010 ο Πρόεδρος της RS, Milorad Dodik, ζήτησε δημόσια την αναθεώρηση της έκθεσης του 2004, η οποία, όπως ανέφερε, «συντάχθηκε υπό πίεση»¹⁵⁷.

Οι δυσχέρειες διερεύνησης και καταγραφής των γεγονότων από την κυβέρνηση της RS και η ανοιχτή αμφισβήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, που διεξήχθη μόνο υπό την πίεση μιας δικαστικής απόφασης και υπό την επίβλεψη του δικαστηρίου, αναδεικνύει τις δυσκολίες της μεταβατικής δικαιοσύνης στη Βοσνία και την αναγκαιότητα της παρέμβασης της δικαιοσύνης για την καταγραφή του πιο βίαιου επεισοδίου του πολέμου.

Εν τέλει το 2015, μετά τις εκδηλώσεις άρνησης της γενοκτονίας με αφορμή τη συμπλήρωση 20 ετών από τα γεγονότα του Ιουλίου 1995, ο πρόεδρος της Republika Srpska, Dodik, δήλωσε ότι «θέλουμε την αλήθεια, που μπορούμε να τη βρούμε με την δημιουργία μιας διεθνούς επιτροπής που θα παρέχει πληροφορίες και είμαστε έτοιμοι να τη δεχθούμε»¹⁵⁸. Η νέα πρόταση δεν αντιμετωπίστηκε θετικά από την πλευρά των οικογενειών των θυμάτων. Το ίδρυμα Μητέρες της Σρεμπρένιτσα (Mothers of Srebrenica) δήλωσε ότι, τα διεθνή δικαστήρια έχουν ήδη διερευνήσει επαρκώς τα επίδικα γεγονότα.

Η κατά τα ανωτέρω, αλληλουχία των γεγονότων και η αποτυχία αποτελεσματικής λειτουργίας επιτροπών αλήθειας και συμφιλίωσης στη μεταπολεμική Βοσνία, αναδεικνύει το ρόλο της διεθνούς δικαιοσύνης στη διερεύνηση των γεγονότων και οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι

¹⁵⁵ Daase Chr., Engert St., Horelt M.-A., Renner J., Strassner R. (2015), *Apology and reconciliation in International Relations: The importance of being sorry*, Routledge, σελ. 178-180

¹⁵⁶ SG/UN Welcoming RS Apology for Srebrenica Tragedy, says authorities have set example of confronting painful past, 15.11.2004, διαθέσιμο σε <http://www.un.org/press/en/2004/sgsm9591.doc.htm>

¹⁵⁷ Bosnian Serb Govt Wants Review of Srebrenica Numbers, Balkan Insight, 20.04.2010, διαθέσιμο σε <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-serb-govt-wants-review-of-srebrenica-numbers>

¹⁵⁸ Denis Dzidic (2015) *Bosnian Serb Leader Urges Srebrenica Truth Commission*, διαθέσιμο σε <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-serb-president-dodik-wants-truth-about-srebrenica>

οι διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί είναι αυτοί που αυτοτελώς και ενδεδειγμένα κατέγραψαν τα γεγονότα στα πλαίσια (και) της εξυπηρέτησης των σκοπών της μεταβατικής δικαιοσύνης.

B. Η ανάδειξη του κυριαρχικού ρόλου της διεθνούς δικαιοσύνης στη διερεύνηση των γεγονότων και η επικύρωση της δικαστικής αλήθειας για τη Σρεμπρένιτσα από τη διεθνή κοινότητα

Ενώ στο έδαφος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, η λειτουργία εξωδικαστικών μηχανισμών καταγραφής των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα, υπήρξε ιδιαίτερα δυσχερής, με συνέπεια την ενίσχυση του ρόλου της δικαιοσύνης στη διαδικασία αναζήτησης της αλήθειας. Διεθνείς Οργανισμοί και τρίτα κράτη, ίδρυσαν δικές τους επιτροπές έρευνας με σκοπό την διερεύνηση των περιστατικών, προκειμένου να αναζητήσουν ή αποκλείσουν τυχόν δικές τους ευθύνες για ότι έγινε τον Ιούλιο του 1995. Ο ειδικός προσανατολισμός των ερευνών περιόρισε και το εύρος τους, καθώς το ενδιαφέρον τους κινήθηκε εν πολλοίς έξω από το πεδίο της μάχης, στα αρχεία διεθνών οργανισμών και δικών τους εθνικών υπηρεσιών.

Ειδικότερα, εκθέσεις για τα γεγονότα στη Σρεμπρένιτσα συνέταξαν, τόσο τα ΗΕ, όσο και οι αρχές της Γαλλίας και της Ολλανδίας, οι δύο ευρωπαϊκές χώρες που στελέχωσαν κατά κύριο λόγο τη στρατιωτική δύναμη UNPROFOR που ανέλαβε την προστασία της πόλης, μετά την ανακήρυξή της ως ασφαλούς περιοχής από τα ΗΕ, το έτος 1993. Οι εκθέσεις επιβεβαιώνουν από άλλη σκοπιά την πληρότητα της καταγραφής των γεγονότων από το ΔΠΔΓ, αφού ευθέως αναφέρονται στις έρευνες και τα συμπεράσματά του, αναπτύσσουν έναν ενδιαφέροντα διάλογο με το δικαστήριο και εν τέλει ρητώς αναγνωρίζουν την πρωταρχία του στην καταγραφή της «αλήθειας» για την τραγωδία της Σρεμπρένιτσα, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα την μερικότητα των δικών τους σκοπών και συνακόλουθα του δικού τους πεδίου έρευνας.

1. Οι έρευνες του ΟΗΕ για τα γεγονότα

Ήδη πριν τη διαμόρφωση της νομολογίας του ΔΠΔΓ για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, ο ΓΓ/ΗΕ δημοσιεύει την από 15.11.1999 έκθεσή του¹⁵⁹, που θα αποτελέσει εν συνεχεία, όπως ανωτέρω αναφέρεται, και τη μόνη εξωδικαστική έρευνα για τα γεγονότα που χρησιμοποιεί το ΔΠΔΓ στις αποφάσεις του. Η έκθεση συντάχθηκε εις εκτέλεση της απόφασης 53/35 της ΓΣ/ΗΕ που υιοθετήθηκε στις 30.11.1998 και ζήτησε να γίνει μια ενδελεχής διερεύνηση των γεγονότων από την ανακήρυξη της περιοχής σε ασφαλή περιοχή με την απόφαση 819/1993 του ΣΑ/ΗΕ, λαμβάνοντας υπόψιν και τις διαδικασίες ενώπιον του ΔΠΔΓ¹⁶⁰.

Το ενδιαφέρον συνίσταται στο ότι ενώ η έκθεση συντάσσεται και δημοσιοποιείται πριν την πρώτη καταδίκη από το ΔΠΔΓ για τη Σρεμπρένιτσα, που λαμβάνει χώρα δύο χρόνια μετά, το 2001¹⁶¹, οι συντάκτες της, επικαλούνται ως πηγή πληροφόρησης το ΔΠΔΓ και ειδικότερα τα κατηγορητήρια σε βάρος των Karadzic και Mladic, παρά το ότι στηρίζονται σε ενδείξεις και όχι σε πλήρεις αποδείξεις.

Αναφέρεται επίσης στις προηγούμενες εκθέσεις των ΗΕ, την έκθεση του Ειδικού Απεσταλμένου της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που δημοσιεύθηκε στις 22.08.1995, δηλαδή αμέσως μετά τα γεγονότα και τις εκθέσεις του ΓΓ/ΗΕ προς το ΣΑ/ΗΕ, που ακολούθησαν την απόφαση 1010/1995 του Συμβουλίου και δημοσιεύθηκαν στις 30.08.1995 και 27.09.1995 αντιστοίχως. Οι συντάκτες της έκθεσης επισημαίνουν όμως, ότι αυτές οι εκθέσεις περιλαμβάνουν πληροφορίες που έλαβαν τα ΗΕ από κυβερνητικές και μη κυβερνητικές πηγές, καθώς και πληροφορίες που δημοσιεύθηκαν στον τοπικό και διεθνή τύπο.

Και αυτό γιατί το ΔΠΔΓ δεν είχε ακόμη, το 1995, αποκτήσει πρόσβαση στην περιοχή, ώστε να διασταυρώσει τις φήμες για μαζικές εκτελέσεις, με εγκληματολογικά ευρήματα και στοιχεία. Το δικαστήριο πράγματι απέκτησε πρόσβαση στην περιοχή το πρώτον τον Ιανουάριο 1996 και τα πρώτα στοιχεία δημοσιοποιήθηκαν στον Ιούλιο 1996, σύμφωνα με το άρθρο 60 των Κανόνων Διαδικασίας του δικαστηρίου, στην υπόθεση Karadzic και Mladic. Παρά ταύτα η έκθεση σπεύδει να εξάρει το ερευνητικό έργο του ΔΠΔΓ και αναφέρεται για τη θεμελίωση των πραγματικών περιστατικών της Σρεμπρένιτσα, ειδικά στο κατηγορητήριο κατά του στρατηγού

¹⁵⁹ Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The fall of Srebrenica, UN Doc. A/54/549, 15.11.1999

¹⁶⁰ Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The fall of Srebrenica, UN Doc. A/54/549, 15.11.1999, σελ. 1

¹⁶¹ ICTY Krstic Trial Judgment 02.08.2001

Radislav Krstic, διοικητή του σώματος Drina κατά την επίδικη περίοδο, το οποίο συντάχθηκε στις 30.10.1998.

Εκτός από τα ως άνω στοιχεία που προήλθαν από τις προδικαστικές ενέργειες του ΔΠΔΓ, η έρευνα στηρίχθηκε σε αρχειακό υλικό των ΗΕ, που περιελάμβανε και αποχαρακτηρισμό και δημοσιοποίηση απορρήτων εγγράφων και συνεντεύξεις με ιδιώτες που συμμετείχαν ή έχουν γνώση των υπό έρευνα περιστατικών¹⁶². Μεταξύ των μαρτύρων που κατέθεσαν στα πλαίσια της έρευνας, συμπεριλαμβάνονται μελλοντικοί κατηγορούμενοι ενώπιον του ΔΠΔΓ, όπως ο Momcilo Krajinik, Πρόεδρος της εθνοσυνέλευσης της RS κατά την επίδικη περίοδο και η Bilhana Plascic, αντιπρόεδρος της RS κατά την επίδικη περίοδο, αλλά και ο επικεφαλής των ερευνών για τη Σρεμπρένιτσα στο ΔΠΔΓ Jean Rene Ruez¹⁶³.

Σύμφωνα με την ένορκη μαρτυρική κατάθεση του αξιωματούχου των ΗΕ και εκ των συντακτών της έκθεσης David Harland, ενώπιον του ΔΠΔΓ κατά την εκδίκαση της υπόθεσης Milosevic, οι ίδιοι οι συντάκτες της έκθεσης επέλεξαν να μην συνομιλήσουν με πρόσωπα που ήδη διώκονταν από το ΔΠΔΓ, για να αποφευχθεί η ανάμειξη των ΗΕ στην εκκρεμή δικαστική διαδικασία. Παρόλα αυτά, όπως ανωτέρω αναλυτικά αναφέρεται, έλαβαν συνεντεύξεις από πρόσωπα που εν συνεχεία κατέστησαν κατηγορούμενοι, όπως οι Σερβοβόσνιοι αξιωματούχοι, Momhilo Krajinik και η Bilhana Plasvic¹⁶⁴.

Η έκθεση αναφέρεται στην «εκτέλεση χιλιάδων ανδρών και αγοριών», οι οποίοι εν συνεχεία ετάφησαν σε «μαζικούς τάφους», αναφέρει όμως εξαιρετικά περιορισμένα τον όρο «γενοκτονία». Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι ενώ τόσο το αρχικό κατηγορητήριο σε βάρος των Radovan Karadzic και Ratko Mladic, που εκδόθηκε στις 14.11.1995 και υπογράφεται από τον εισαγγελέα Richard Goldstone¹⁶⁵, όσο και το κατηγορητήριο σε βάρος του Radislav Krstic¹⁶⁶, αποδίδουν στους κατηγορουμένους την αξιόποινη πράξη της γενοκτονίας,

¹⁶² Report UN/SG A/54/549, 15.11.1999, σελ. 7, §8

¹⁶³ Report UN/SG A/54/549, Παράρτημα II, σελ. 111 επ.

¹⁶⁴ Αυτές οι πληροφορίες δόθηκαν από τον David Harland στην κατάθεσή του στη δίκη του Slobodan Milošević στο ΔΠΔΓ στις 18.09.2003: http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/trans/en/030918ED.htm

¹⁶⁵ Case IT-95-18-I, Radovan Karadzic, Ratko Mladic, Initial Indictment 'Srebrenica', 14.11.1995, διαθέσιμο σε <http://www.icty.org/x/cases/karadzic/ind/en/kar-ii951116e.pdf>

¹⁶⁶ Case IT-98-33, Radislav Krstic, Initial Indictment, 30.10.1998, διαθέσιμο σε

σε σχέση με τα γεγονότα του Ιουλίου 1995 στη Σρεμπρένιτσα, ο όρος αυτός ελάχιστα χρησιμοποιείται στα πλαίσια της έκθεσης του ΓΓ/ΗΕ.

Ενώ λοιπόν η έκθεση επικαλείται ρητώς τα συγκεκριμένα κατηγορητήρια, παρά το ότι οι περιεχόμενες σε αυτά πληροφορίες δεν έχουν αποδειχθεί «πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας», αλλά πιθανολογούνται βάσει ισχυρών ενδείξεων που επαρκούν για την παραπομπή των κατηγορουμένων ενώπιον του δικαστηρίου, είναι εξαιρετικά φειδωλή στο νομικό χαρακτηρισμό τους, για τη χρήση του οποίου, φαίνεται να αναμένει την πρώτη οριστική απόφαση του δικαστηρίου. Έτσι τα περιστατικά του Ιουλίου 1995 στη Σρεμπρένιτσα περιγράφονται ως «μαζικές εκτελέσεις», «σφαγή», «τραγωδία», ενώ είναι εξαιρετικά περιορισμένη η χρήση του όρου «γενοκτονία». Η έκθεση τελειώνει, επισημαίνοντας ότι η Σρεμπρένιτσα «βυθίστηκε σε έναν τρόπο χωρίς ισοδύναμό του στην ιστορία της Ευρώπης από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο» και ότι «όσοι έχουν κατηγορηθεί γι' αυτό το έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, υπενθυμίζουν στον κόσμο και ειδικά στα ΗΕ, ότι το κακό εξακολουθεί να υπάρχει στον κόσμο»¹⁶⁷. Η χρήση του όρου «γενοκτονία» χρησιμοποιείται μόνο μια φορά, κατά την απόδοση της αναλογούσας ευθύνης στους «ενορχηστρωτές και εφαρμοστές της Radovan Karadzic και Ratko Mladic»¹⁶⁸.

Η έκθεση του ΓΓ/ΗΕ για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα διττώς αλληλεπιδρά με το ερευνητικό έργο του ΔΠΔΓ επί των ίδιων περιστατικών. Από τη μια πλευρά παρέχει στο ΔΠΔΓ ένα πρώτο αποδεικτικό υλικό, ώστε να ξεκινήσει το δικαιοδοτικό έργο του στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, ενώ ακόμη οι δικές του έρευνες δεν έχουν ολοκληρωθεί. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από την επίκληση της έκθεσης ήδη στην αρχή της απόφασης Krstic.

Εκτός όμως από αυτό, ο ΓΓ/ΗΕ, με την υπό κρίση έκθεσή του, ουσιαστικά προεξοφλεί τη σημασία και την πληρότητα του ερευνητικού έργου του ΔΠΔΓ επί των γεγονότων, που βρίσκεται σε εξέλιξη. Γι' αυτόν τον λόγο επικαλείται ως πηγή γνώσης του τις ανολοκλήρωτες ακόμη έρευνες του δικαστηρίου, όπως αποτυπώνονται στα κατηγορητήρια κατά Karadzic και Mladic και ρητώς εξαίρει την ποιότητα του έργου του δικαστηρίου στην καταγραφή των γεγονότων της υπόθεσης, που δεν έχει στην ουσία ακόμη ξεκινήσει. Ταυτόχρονα, περιορίζοντας

<http://www.icty.org/x/cases/krstic/ind/en/krs-ii981102e.pdf>

¹⁶⁷ Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The fall of Srebrenica, UN Doc. A/54/549, 15.11.1999, σελ. 108

¹⁶⁸ Report UN/SG A/54/549, 15.11.1999, σελ. 111, §501

στο ελάχιστο τη χρήση του όρου «γενοκτονία» για τα γεγονότα, επί της ουσίας οπισθοχωρεί, αναδεικνύοντας την προτεραιότητα του ΔΠΔΓ τόσο στο νομικό χαρακτηρισμό των υπό έρευνα εγκλημάτων, όσο και στην απόδοση ευθυνών γι' αυτά.

2. Οι εκθέσεις των ευρωπαϊκών κρατών για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα

2.1 Οι έρευνες της Γαλλίας

Η ίδρυση της γαλλικής κοινοβουλευτικής αποστολής fact-finding για τη Σρεμπρένιτσα, αποφασίστηκε το Δεκέμβριο 2000 από τη Γαλλική Εθνοσυνέλευση, με σκοπό τη διερεύνηση της ευθύνης της Γαλλίας, ως συμμετέχουσας στην ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ UNPROFOR κατά τον επίδικο χρόνο, για τη μη αποτροπή της σφαγής στη Σρεμπρένιτσα. Συγκροτήθηκε έτσι μια μικτή αποστολή από τις επιτροπές Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών, με δέκα βουλευτές (πέντε από κάθε επιτροπή) και με τη συμμετοχή τουλάχιστον ενός από κάθε κοινοβουλευτικό κόμμα της Εθνοσυνέλευσης¹⁶⁹.

Η έρευνα είχε περιορισμένη διάρκεια, εννέα μηνών. Τα μέλη της αποστολής, έδωσαν καταρχήν προτεραιότητα στη διενέργεια συνεντεύξεων με τους πρωταγωνιστές στα γεγονότα, επιζώντες, αυτόπτες μάρτυρες και αξιωματούχους των ειρηνευτικών δυνάμεων των ΗΕ. Βέβαια η αποστολή δεν είχε τα μέσα καταναγκασμού ενός ποινικού δικαστηρίου, οπότε η τυχόν απροθυμία των κληθέντων μαρτύρων να καταθέσουν ενώπιον της, δεν είχε καμία συνέπεια. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο στρατηγός Rupert Smith, βρετανός διοικητής της UNPROFOR στη Βοσνία–Ερζεγοβίνη κατά την επίδικη περίοδο, αλλά και η επικεφαλής της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για του πρόσφυγες Sadako Ogata, αρνήθηκαν να καταθέσουν, γεγονός που επισημαίνει με θλίψη η αποστολή στο συμπέρασμα της τελικής έκθεσής της.

Εκτός από τη διεξαγωγή συνεντεύξεων με μάρτυρες των γεγονότων, η αποστολή αξιολόγησε έγγραφα των γαλλικών υπουργείων άμυνας και εξωτερικών, εκθέσεις των ΗΕ και επίσημες δηλώσεις αξιωματούχων του Οργανισμού κατά τον επίδικο χρόνο. Οι συντάκτες της έκθεσης, επισημαίνουν όμως, ότι και η προσκόμιση εγγράφων από τις αρμόδιες αρχές ήταν

¹⁶⁹ Assemblée Nationale Française, Rapport d' Information, par la mission d' information commune sur les evenements de Srebrenica, 22.11.2001, διαθέσιμο σε <http://www.assembleenationale.fr/11/rap-info/i3413-01.asp>

ελλιπής, καθώς επαφίετο και αυτή στη διακριτική ευχέρεια των αρχών, χωρίς η αποστολή να έχει εξουσίες κατάσχεσης, όπως τα ποινικά δικαστήρια. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα ΗΕ δεν προσκόμισαν στην αποστολή όλα τα αιτηθέντα έγγραφα, ενώ το ΝΑΤΟ δεν απάντησε καθόλου στα σχετικά αιτήματά για παροχή πληροφοριών¹⁷⁰. Ειδικά για τη στάση των ΗΕ, οι συντάκτες της έκθεσης, επισημαίνουν με πικρία στο συμπέρασμα αυτής, ότι ήταν ασύμβατη με το πνεύμα *mea culpa* που εξέφρασε για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, ο ΓΓ/ΗΕ, με τη σχετική έκθεσή του το έτος 1999¹⁷¹.

Με την τελική έκθεσή της, η αποστολή κάνει έναν ενδιαφέροντα διάλογο με το ΔΠΔΓ, του οποίου το ερευνητικό έργο για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, αλλά και εν γένει το έργο του στα πλαίσια της μεταβατικής δικαιοσύνης στην περιοχή, ευθέως εξάγει. Είναι χαρακτηριστικό ότι η έκθεση ξεκινάει με την παράθεση τριών εντυπωσιακών, ως προς την παραστατικότητα τους, αποσπασμάτων από την προφορική εκφώνηση της πρωτόδικης απόφασης Krstic, κατά τη δικάσιμο της 02.08.2001, εκ μέρους του Προέδρου του ΔΠΔΓ:

Σρεμπρένιτσα – το όνομα μιας πόλης που ο καθένας συνδέει με τη σύγκρουση στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Ένα όνομα που θυμίζει αυτόματα χιλιάδες άτομα εκτοπισμένα, στερημένα από τα πάντα, ακόμη και από το νερό ή το χρόνο να αναπνεύσουν. Το όνομα ενός θύλακα που τα ΗΕ ανακήρυξαν ασφαλή περιοχή και που έπεσε σχεδόν χωρίς μάχη.

Σρεμπρένιτσα, είναι ακόμη οι εικόνες που κανείς δεν θέλει να βλέπει: γυναίκες και παιδιά, ηλικιωμένοι που τους ανεβάζουν σε λεωφορεία με άγνωστο προορισμό. Άνδρες που χωρίζονται από τις οικογένειές τους, στερούνται τις περιουσίες τους. Άνδρες που δραπετεύουν. Άνδρες που συλλαμβάνονται και κρατούνται. Άνδρες που δεν θα ξαναδεί κανείς. Άνδρες που θα βρεθούν, ίσως, νεκροί σε μαζικούς τάφους. Σωροί με δεμένα χέρια ή μάτια, σωροί χωρίς ταυτότητα...

¹⁷⁰ Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books, σελ. 63

¹⁷¹ Report UN/SG A/54/549, 15.11.1999

Σρεμπρένιτσα, είναι το όνομα του μετατραυματικού συνδρόμου, που υφίστανται οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι που δεν σκοτώθηκαν, και ζουν από τον Ιούλιο του 1995, χωρίς νέα από τους συγγενείς τους¹⁷².

Μετά την παράθεση αυτών των αποσπασμάτων από την προφορική εκφώνηση της απόφασης Krstic του ΔΠΔΓ, οι συντάκτες της έκθεσης επισημαίνουν ότι η δικαστική κρίση που ακολούθησε αυτήν την περιγραφή, αποτελεί μια πρώτη ελπίδα για τους επιζώντες της Σρεμπρένιτσα, καθώς αποδίδει τιμή στους νεκρούς της. Με αυτές τις σκέψεις η γαλλική αποστολή αναδεικνύει τον κυριαρχικό ρόλο της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης στη μεταβατική δικαιοσύνη και την πρωταρχία της έναντι άλλων, εξωδικαστικών μηχανισμών.

Την προτεραιότητα της δικαιοσύνης και στη διερεύνηση των γεγονότων, καταδεικνύει περαιτέρω η εξειδίκευση της μερικότητας του σκοπού της γαλλικής έρευνας, που εντοπίζεται στην ανάδειξη του ρόλου και των πιθανών ευθυνών των ΗΕ και ειδικότερα της Γαλλίας στο δράμα της Σρεμπρένιτσα. Οι συντάκτες της έκθεσης, ήδη από το προοίμιο αυτής, ξεκαθαρίζουν ότι είναι εθνικό καθήκον να διευκρινιστεί ο ρόλος της Γαλλίας στα δραματικά γεγονότα χωρίς προκαταλήψεις και διάθεση δικαιολόγησης των τυχόν σφαλμάτων που θα διαπιστωθούν, όπως έγινε στην περίπτωση της Ρουάντα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, «το αξίζουν τα θύματα, οι οικογένειές τους και οι γάλλοι πολίτες που δεν μπορούν να ζήσουν με την ιδέα ότι η πατρίδα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα μπορούσε να έχει διαπράξει λάθη που θα οδηγούσαν στη σφαγή περισσότερων από 7.000 ατόμων»¹⁷³.

Έτσι οι στοχεύσεις της έρευνας προσδιορίζονται στην προσέγγιση δύο ερωτημάτων: Πώς έπεσε μια ασφαλής περιοχή του ΟΗΕ, παρά την παρουσία των στρατευμάτων των ΗΕ και εν γένει πώς έγινε η μεγαλύτερη σφαγή στην Ευρώπη από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ενώ 35.000 στρατιώτες ειρηνευτικών δυνάμεων ήταν παρόντες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και περαιτέρω ποιος ήταν ο ρόλος της Γαλλίας στην τραγωδία, με δεδομένο μάλιστα ότι ο

¹⁷² Assemblee Nationale Francaise, Rapport d' Information, par la mission d' information commune sur les evenements de Srebrenica, 22.11.2001, διαθέσιμο σε <http://www.assembleenationale.fr/11/rap-info/i3413-01.asp>

¹⁷³ Εισαγωγή της έκθεσης - Assemblee Nationale Francaise, Rapport d' Information, par la mission d' information commune sur les evenements de Srebrenica, 22.11.2001, διαθέσιμο σε <http://www.assembleenationale.fr/11/rap-info/i3413-01.asp>

επικεφαλής της ειρηνευτικής δύναμης των ΗΕ ήταν ένας γάλλος στρατηγός, ο στρατηγός Janvier.

Η έκθεση¹⁷⁴ δεν εισφέρει σχεδόν τίποτα σε σχέση με την αποτύπωση των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα, αφού υιοθετεί τη σχετική καταγραφή του ΔΠΔΓ, όπως αποτυπώνεται στην (τότε) πρόσφατη) πρωτόδικη απόφαση Krstic.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι συντάκτες της έκθεσης, αφού υιοθετούν αυτούσια την καταγραφή του ΔΠΔΓ για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, με εκτενείς αναφορές τόσο στην απόφαση Krstic όσο και στην κατάθεση του επικεφαλής των ερευνών του Δικαστηρίου Rene Ruez και του επίσης ερευνητή του δικαστηρίου Jean Gagnon, στα πλαίσια της γαλλικής έρευνας¹⁷⁵, εν συνεχεία αφιερώνουν ένα ολόκληρο κεφάλαιο στην ανάλυση του ρόλου της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης στα πλαίσια της μεταβατικής δικαιοσύνης. Έτσι εξηγούν τη σημασία της προσφυγής στη διεθνή ποινική δικαιοσύνη, για την καταγραφή της αλήθειας και τη μάχη ενάντια στη λήθη, επισημαίνοντας ότι υπερβαίνει τα όρια της ηθικής υποχρέωσης προς τα θύματα, αποτελώντας στην πραγματικότητα μια απόλυτη αναγκαιότητα, χωρίς την οποία, κάθε προσπάθεια συμφιλίωσης θα είναι μάταιη και καταδικασμένη στην αποτυχία. Και αυτό γιατί, σύμφωνα με τους συντάκτες της έκθεσης, η διαδικασία συμφιλίωσης δεν μπορεί να προχωρήσει, μέσα σε κλίμα άρνησης των διαπραχθέντων εγκλημάτων και ατιμωρησίας, ενώ ακόμη και η επιστροφή των προσφύγων συνδέεται με τη δικαστική εξέλιξη της υπόθεσης. Οι πρόσφυγες φοβούνται να επιστρέψουν αν δεν τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι της σφαγής.

Οι συντάκτες της έκθεσης ευθέως αναφέρονται και υιοθετούν τη θέση του πρώτου Εισαγγελέα του ΔΠΔΓ Richard Goldstone, για τη σημασία του έργου της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης σχετικά με την αποκάλυψη της αλήθειας αναφορικά με τα επίδικα περιστατικά. Παραθέτουν ειδικότερα αυτούσια την επισήμανση του ως άνω Εισαγγελέα ότι «χάριν στις

¹⁷⁴ Assemblée Nationale Française, Rapport d' Information, par la mission d' information commune sur les evenements de Srebrenica, 22.11.2001, διαθέσιμο σε <http://www.assembleenationale.fr/11/rap-info/i3413-01.asp>

¹⁷⁵ Στην έκθεση επισημαίνεται ειδικότερα, ότι τα μέλη της αποστολής πήγαν στους τόπους εκταφής των θυμάτων μαζί με τον ερευνητή του ΔΠΔΓ Jean Gagnon και συνομίλησε επίσης με τον επικεφαλής των ερευνών του ΔΠΔΓ, επιθεωρητή Rene Ruez, που τους εξήγησε τον οργανωμένο χαρακτήρα της σφαγής, την προσπάθεια απόκρυψης των σωρών των νεκρών για να καλυφθούν τα ίχνη της σφαγής και οι αποδείξεις του εγκλήματος.

προσπάθειες των νομικών, μπορούμε να βοηθήσουμε τις οικογένειες (των θυμάτων) να καταλάβουν, για να αποδεχθούν τελικά την αλήθεια»¹⁷⁶.

Περαιτέρω, η έκθεση κάνει ειδική αναφορά στο, μέχρι τη σύνταξή της, έργο του ΔΠΔΓ, και ειδικά στην (τότε) πρόσφατη έκδοση της πρώτοδικης απόφαση στην υπόθεση Krstic. Επισημαίνει ότι ο στρατηγός Krstic ήταν το δεξί χέρι του στρατηγού Mladic και η εις βάρος του απόφαση αποτελεί την πρώτη καταδίκη για το αδίκημα της γενοκτονίας από την ίδρυση του ΔΠΔΓ, ενώ η ποινή των 46 ετών κάθειρξης που του επιβλήθηκε είναι η βαρύτερη που έχει ποτέ επιβληθεί από τους δικαστές της διεθνούς δικαιοσύνης. Παρά ταύτα τονίζει ότι τα θύματα δεν θα ικανοποιηθούν αν δεν συλληφθούν οι εμπνευστές της γενοκτονίας, ο Radovan Karadzic και ο στρατηγός Ratko Mladic, τη σύλληψη των οποίων αξιολογεί ως σημαντικότερη από εκείνη του προέδρου της Σερβίας κατά την επίδικη περίοδο, Slobodan Milosevic.

Παρά το γεγονός ότι το έργο της αποστολής είναι καταρχήν ερευνητικό ως προς τα ίδια τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, στην έκθεση επισημαίνεται ότι τέθηκαν ερωτήματα σε μάρτυρες στρατιωτικούς και διπλωμάτες που κατέθεσαν ενώπιον της αποστολής, σχετικά με την μέχρι τούδε αποτυχία σύλληψης των Karadzic και Mladic. Εν τέλει οι συντάκτες της έκθεσης συστήνουν στους γάλλους που συμμετέχουν στην ειρηνευτική δύναμη των ΗΕ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, SFOR να έχουν την πλέον στενή συνεργασία με το ΔΠΔΓ, προκειμένου να συλληφθούν οι καταζητούμενοι Karadzic και Mladic, επισημαίνοντας ταυτόχρονα την υποχρέωση όλων των κρατών μελών του ΟΗΕ, να συνεργαστούν με το δικαστήριο ώστε να επιτευχθεί η σύλληψη των εγκληματιών κατά της ανθρωπότητας.

Τέλος οι συντάκτες της έκθεσης προχωρούν σε διάλογο με το ίδιο το ΔΠΔΓ, αναφέροντας ότι οι ερευνητές του δικαστηρίου έχουν εκφράσει την ευχή να προσκομίσει η Γαλλία τυχόν αεροφωτογραφίες και καταγραφές επικοινωνιών που τυχόν έλαβαν χώρα κατά το χρόνο της πτώσης της Σρεμπρένιτσα, όμως, σύμφωνα με τις πληροφορίες της αποστολής, τέτοιου είδους έγγραφα, δεν υπάρχουν.

Παρά το γεγονός ότι στην έκθεση γίνεται ειδική αναφορά στην καταδίκη και την επιβολή βαρύτατης ποινής σε βάρος του στρατηγού Krstic για το αδίκημα της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, την οποία οι συντάκτες της ευθέως επιδοκιμάζουν, στο τέλος της, το μέλος της

¹⁷⁶ Peress G., Stover E., Goldstone R. (1998), *Les Tombes : Srebrenica et Vukovar*, Artdeschoix, preface

αποστολής Pierre Brana εκφράζει τη λύπη του γιατί ο όρος γενοκτονία δεν χρησιμοποιείται ευθέως σε βάρος των δύο καταζητουμένων, Karadzic και Mladic. Η θέση αυτή δίνει την ευκαιρία στα υπόλοιπα μέλη της αποστολής να επαναλάβουν την αναγνώριση της αποκλειστικής αρμοδιότητας του ΔΠΔΓ να προβαίνει στο νομικό χαρακτηρισμό των διαπραχθέντων διεθνών εγκλημάτων.

Η έκθεση καταλήγει στην άσκηση κριτικής στην πολιτική των ΗΕ στη Βοσνία, και στους ολλανδούς στρατιώτες που απέτυχαν να προσφέρουν κατάλληλη αντίσταση στις σερβοβοσνιακές δυνάμεις¹⁷⁷. Αναφορικά με τις πολιτικές ευθύνες, οι συντάκτες της έκθεσης εμφανίζονται διχασμένοι. Ενώ η έκθεση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Σρεμπρένιτσα ήταν μια αποτυχία για τη Γαλλία, όπως και για άλλα έθνη, ένας από τους συντάκτες της, ο Francois Leotard, υπουργός άμυνας της Γαλλίας όταν έγινε η σφαγή στη Σρεμπρένιτσα, υποστήριξε ότι η Γαλλία είναι μια από τις ελάχιστες χώρες που μπορεί να είναι υπερήφανη για ότι έκανε στη Βοσνία¹⁷⁸.

2.2 Οι έρευνες της Ολλανδίας

Η ολλανδική εμπλοκή με τη Σρεμπρένιτσα επικεντρώνεται στην παρουσία της ειρηνευτικής δύναμης των κυανόκρανων των ΗΕ κατά τον επίδικο χρόνο, του ολλανδικού Dutchbatt III. Το Dutchbat III επρόκειτο σε λίγες εβδομάδες να ολοκληρώσει τα καθήκοντά του, πριν την πτώση του θύλακα τον Ιούλιο 1995.

¹⁷⁷ Όπως ανέφερε ο βουλευτής της σοσιαλιστικής κοινοβουλευτικής ομάδας και μέλος της επιτροπής Pierre Brana, «Όταν είδαμε την τοπογραφία του μέρους, ακολουθώντας την ίδια διαδρομή στο νότο που ακολούθησαν τα σερβικά στρατεύματα, έγινε σαφές ότι, με δεδομένο το πόσο στενός ήταν ο δρόμος, που βρίσκεται μέσα σε ένα απόκρημνο φαράγγι, μια ομάδα από 50 καλά εκπαιδευμένους, καλά οπλισμένους άνδρες μαζί με 2-3 τανκς θα μπορούσε να είχε εμποδίσει την πρόοδο των Σέρβων στρατιωτών. Αυτή η παρατήρηση είχε επίδραση κλειδί στην έκθεση, ειδικά στην αξιολόγηση των αποτυχιών του Dutch Battalion, όπως και για την τεράστια ευθύνη που ελήφθη όταν αρνήθηκαν στους Βόσνιους το δικαίωμα να πολεμήσουν και αποδυναμώθηκαν τελείως, δίνοντας τον οπλισμό τους στην UNPROFOR».

¹⁷⁸ La France et Srebrenica, Le Monde, 08.07.2005, διαθέσιμο σε:

http://www.lemonde.fr/europe/article/2005/07/08/la-france-et-srebrenica_671088_3214.html

Εκτός από δύο έρευνες που διεξήχθησαν στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού ελέγχου τα έτη 1999-2000 και 2002-2003 με περιορισμένα αποτελέσματα, στο τέλος του έτους 1996 η ολλανδική κυβέρνηση αποφάσισε να αναθέσει στο Ερευνητικό Ινστιτούτο NIOD (Netherlands Institute for War Documentation in Amsterdam) τη διεξαγωγή μιας αυτοτελούς ιστορικής έρευνα για τα γεγονότα, με σκοπό την αναζήτηση των ευθυνών της ολλανδικής ειρηνευτικής δύναμης στη μη αποτροπή τους. Ήταν ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο, με απεριόριστο προϋπολογισμό, που χρειάστηκε έξι χρόνια (μέχρι τον Απρίλιο 2002) για να ολοκληρωθεί¹⁷⁹.

Η έκθεση ξεκινάει με τη σύνδεση της διαδικασίας διερεύνησης της αλήθειας και της επίτευξης της ειρήνης και της συμφιλίωσης, εντάσσει δηλαδή και αυτή την έρευνα των γεγονότων στους σκοπούς της μεταβατικής δικαιοσύνης. Η σύνδεση γίνεται παραστατικά, με την παράθεση, ήδη στην εισαγωγή, της θέσης του Jakob Finci, Προέδρου της εβραϊκής κοινότητας της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, κατά τη συνέντευξή του στα πλαίσια της έρευνας του Ινστιτούτου (24.10.2000), σύμφωνα με την οποία «αν οι πολίτες στη Βοσνία δεν μπορούν να συναινέσουν στον τρόπο που θα θυμούνται το παρελθόν, η χώρα δεν θα έχει δικαίωμα να υπάρχει. Σε 50 χρόνια από τώρα, ή θα υπάρχει μια Βοσνία ή δεν θα υπάρχει Βοσνία»¹⁸⁰

Η έκθεση επιχειρεί την επιστημονική προσέγγιση των γεγονότων, αποφεύγοντας τις ερμηνείες και περιοριζόμενη στην αναπαραγωγή αυτών. Η έκτασή της είναι τεράστια, καθώς αποτελείται από 3.000 σελίδες σε 3 τόμους και παραρτήματα, που συνολικά φτάνουν τις 7.000 σελίδες¹⁸¹.

Το αίτημα της ολλανδικής κυβέρνησης προς το Ινστιτούτο να διερευνήσει τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, είναι χωρίς προηγούμενο. Για πρώτη φορά, το Ινστιτούτο συμφώνησε να

¹⁷⁹ Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books, σελ. 67 επ.

¹⁸⁰ NIOD Report (Institute for War, Holocaust and Genocide Studies, The Netherlands), Srebrenica Reconstruction, background, consequences and analyses of the fall of a 'safe' area, 10.04.2002 available at http://publications.niod.knaw.nl/publications/srebrenicareportniod_en.pdf

Introduction, σελ 1: "If people in Bosnia cannot reach consensus on how to remember the past, the country will have no right to exist. In fifty years time, there will be either one Bosnia or no Bosnia". Jakob Finci, President of the Jewish Community of Bosnia-Herzegovina, NIOD interview 24/10/2000

¹⁸¹ Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books, σελ. 67 επ.

διερευνήσει μια τόσο πρόσφατη ιστορία, ήτοι γεγονότα που συνέβησαν μόλις 16 μήνες πριν, ενώ η διεξαγωγή της ιστορικής έρευνας απαιτεί μια περίοδο αναμονής τουλάχιστον αντίστοιχη με την αντίστοιχη περίοδο αναμονής για την πρόσβαση στα δημόσια αρχεία (σε γενικές γραμμές, 30 χρόνια ή και περισσότερο για ειδικές πηγές, σε δικαστικά και στρατιωτικά αρχεία).

Η έκθεση του NIOD επικαλείται ευθέως τα ευρήματα του ΔΠΑΓ για να στηρίξει τα συμπεράσματά του¹⁸². Η μάχη της αρμοδιότητας μεταξύ δικαστών και ιστορικών και σε αυτήν την περίπτωση, φαίνεται να μετασχηματίζεται. Παρά το ότι οι ιστορικοί του NIOD υπογραμμίζουν πόσο σημαντικό είναι γι' αυτούς να αποφευχθεί η σύγχυση με τους ερευνητές του δικαστηρίου, η συνεργασία μεταξύ διεθνούς δικαιοσύνης και ιστορικής έρευνας δεν αποβαίνει τελικά συγκρουσιακή. Το ότι οι ιστορικοί σε αυτήν την υπόθεση έχουν τη δυνατότητα να συμβουλευονται δικογραφίες, όχι δεκαετίες μετά το σχηματισμό τους, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις, πριν οι δίκες αρχίσουν, είναι ένα καινούριο, ριζοσπαστικό γεγονός που θεμελιακά θέτει σε αμφισβήτηση την ιδέα ότι μια ελάχιστη περίοδος αναμονής και χρονολογικής αποστασιοποίησης είναι απαραίτητη για την επιστήμη της ιστορίας.

Από την άλλη πλευρά, στο επίπεδο της διερεύνησης των γεγονότων, ελάχιστη είναι η προστιθέμενη αξία της ιστορικής προσέγγισης του NIOD όταν συγκρίνεται με την νομική προσέγγιση του ΔΠΑΓ, και αυτό γιατί εν τέλει το Ινστιτούτο, στηριζόμενο στα εγκληματολογικά ευρήματα του δικαστηρίου, υιοθετεί και αυτό (όπως και η γαλλική αποστολή) την καταγραφή των γεγονότων, όπως αυτή αποτυπώνεται στη νομολογία του διεθνούς δικαστηρίου.

Με το συμπέρασμά της, η έκθεση επιχειρεί να απαντήσει στο αρχικό ερώτημα των πιθανών ευθυνών της ολλανδικής πλευράς για τα γεγονότα, επιβεβαιώνοντας τη σαφή οριοθέτηση του ερευνητικού πεδίου της. Σε αυτό το πλαίσιο, το Ινστιτούτο καταλήγει ότι οι συστηματικές και εκτεταμένες δολοφονίες στη Σρεμπρένιτσα δεν ήταν προ πολλού σχεδιασμένες ούτε κεντρικά οργανωμένες, ώστε να μπορούν να προβλεφθούν από τις ολλανδικές ειρηνευτικές δυνάμεις που ήταν παρούσες στην περιοχή. Αντιθέτως, η ερμηνεία του Ινστιτούτου συνοψίζεται στο ότι η χωρίς προηγούμενο στροφή των γεγονότων που οδήγησε στη γενοκτονία, έλαβε χώρα στο πεδίο, μέσα από μια διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης που αξιοποίησε τις ιστορικές αντιθέσεις μεταξύ των εμπολέμων πλευρών και τις ειδικές τοπικές

¹⁸² NIOD Report, σελ. 2867 επ., ευθεία αναφορά σε αποδεικτικά στοιχεία, όπως υποκλοπίδες τηλεφωνικές συνομιλίες που χρησιμοποιήθηκαν στη δίκη ΔΠΑΓ Krstic

συνθήκες. Η έκθεση καταλήγει σε ένα θολό συμπέρασμα για την ολλανδική μονάδα στη Σρεμπρένιτσα, επισημαίνοντας ότι παρά τα αναμφισβήτητα σφάλματα, έκανε ότι καλύτερο για τις δυνατότητές της με την πρόθεση παροχής βοήθειας προς το βοσνιακό πληθυσμό. Παρά ταύτα η έκδοσή της οδήγησε στην παραίτηση της ολλανδικής κυβέρνησης, που αναγνώρισε έτσι την πολιτική ευθύνη της για τη μη αποτροπή της τραγωδίας¹⁸³

Όπως προκύπτει από την ανάλυση της γαλλικής και της ολλανδικής έρευνας για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, η μερικότητα τους σε σχέση με τη διερεύνηση και την καταγραφή των γεγονότων, σχετίζεται με το εθνικό πεδίο αναφοράς τους και ειδικά το ρόλο των θεσμών που παρήγγειλαν τις σχετικές εκθέσεις. Έτσι, η γαλλική έκθεση δεν εισφέρει τίποτα για τον πόλεμο στη Βοσνία και εντοπίζει το ενδιαφέρον της στο ρόλο της Γαλλίας στην UNPROFOR και ειδικά στο ρόλο του στρατηγού Janvier στην πτώση του θύλακα. Η έκθεση του ολλανδικού ερευνητικού Ινστιτούτου NIOD δίνει προτεραιότητα στο ρόλο των ολλανδών αξιωματούχων στην UNPROFOR στη Σρεμπρένιτσα και ειδικά στη φυγή τους μετά την πτώση του θύλακα.

Η μερικότητα της γαλλικής και της ολλανδικής έκθεσης για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, αναδεικνύει εν τέλει και αυτή την αποφασιστική συνεισφορά του ΔΠΔΓ στην αναπαράσταση της επιχείρησης. Είναι λοιπόν το ΔΠΔΓ που διαμόρφωσε την επίσημη αλήθεια για τα γεγονότα και αυτό γιατί μόνο το ΔΠΔΓ είχε την εξουσία να διερευνήσει αποτελεσματικά και σε βάθος τα γεγονότα με τη διενέργεια ανακριτικών πράξεων, ήτοι με τη διενέργεια αυτοψιών in situ, την εκταφή των σωρών των θυμάτων και την εξέταση του βιολογικού υλικού τους για την διακρίβωση της ταυτότητάς τους και τη διεξαγωγή κατ' οίκον ερευνών και κατασχέσεων εγγράφων και πειστηρίων, προκειμένου να καταστεί δυνατή η διασταύρωση των μαρτυρικών καταθέσεων συγγενών θυμάτων, αυτοπτών μαρτύρων και επιζώντων, ώστε να διαλευκανθεί η υπόθεση Σρεμπρένιτσα.

Την κυριαρχία της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης στην καταγραφή των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα αναγνωρίζουν εν τέλει ευθέως και οι ίδιοι οι εξωδικαστικοί μηχανισμοί έρευνας των τρίτων, προς τις εμπόλεμες πλευρές, κρατών. Έτσι και οι δύο εθνικές εκθέσεις αναφέρονται ευθέως στη νομολογία του ΔΠΔΓ και εξαίρουν το έργο της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης στην

¹⁸³ Dutch Government quits over Srebrenica, BBC News, 16.04.2002, διαθέσιμο σε <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1933144.stm>

ειρηνευτική διαδικασία, τονίζοντας τη σημασία της προσφυγής στους διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς για την επίτευξη των σκοπών της μεταβατικής δικαιοσύνης εν γένει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ - Αναζητώντας τους υπαιτίους: Η έγερση και ο καταλογισμός διεθνούς ευθύνης για τη γενοκτονία

I. Άτομα, κράτη και διεθνείς οργανισμοί ενώπιον της δικαιοσύνης: Παράλληλες διαδικασίες αντιμετώπισης της ατιμωρησίας

Ο Antonio Cassese, πρώτος Πρόεδρος του ΔΠΔΓ, στην πρώτη ετήσια έκθεση του δικαστηρίου το 1994¹⁸⁴ τόνιζε τον σημαντικό ρόλο της δικαστικής διαδικασίας στην αντιμετώπιση της πρωτόγονης έννοιας της συλλογικής ευθύνης.

Μακριά από το να είναι ένα μέσο εκδίκησης, το ΔΠΔΓ είναι ένα όργανο συμφιλίωσης. Αν η ευθύνη για τα εγκλήματα δεν αποδοθεί σε άτομα (στους δράστες), τότε ολόκληρες εθνικές και θρησκευτικές ομάδες θα ενοχοποιηθούν ως εγκληματίες και θα χαρακτηριστούν εγκληματικές. Και αυτό θα οδηγήσει σε νέες εκρήξεις βίας.

Αντιστοίχως, ο Richard Goldstone, πρώτος εισαγγελέας του ΔΠΔΓ, αναφερόμενος στις δίκες της Νυρεμβέργης, παρατηρούσε ότι οι δίκες των ναζί εγκληματιών πολέμου διασφάλιζαν ότι η ενοχή θα ήταν εξατομικευμένη.

Όταν κάποιος κοιτάζει τις φωτογραφίες των κατηγορουμένων στο εδώλιο της Νυρεμβέργης, βλέπει μια ομάδα εγκληματιών. Δεν βλέπει μια αντιπροσωπευτική ομάδα του γερμανικού λαού που γέννησε τον Goethe ή τον Beethoven. Οι δίκες της Νυρεμβέργης ήταν ένα σημαντικό

¹⁸⁴ A/49/342S/1994/1007 Annual Report of the ICTY, διαθέσιμο σε http://www.icty.org/x/file/About/Reports%20and%20Publications/AnnualReports/annual_report_1994_en.pdf

εργαλείο για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο, η ενοχή των ναζί, να αποδοθεί σε όλο το γερμανικό πληθυσμό¹⁸⁵.

Η αναζήτηση κρατικών ευθυνών καταρχήν δεν είναι ασύμβατη με αυτό το σκεπτικό γιατί η απόδοση κρατικής ευθύνης, ήτοι η παραδοχή ότι το υπό εξέταση εγκληματικό σχέδιο εκπονήθηκε σε επίπεδο κρατικής πολιτικής, διαφέρει ουσιωδώς από την απόδοση συλλογικής ευθύνης στους πολίτες του κράτους.

A. Η έγερση και ο καταλογισμός ατομικής ποινικής ευθύνης για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα

1. Ο προσδιορισμός των υπαιτίων και ο καταμερισμός της ποινικής ευθύνης στη νομολογία του ΔΠΔΓ

1.1 Ο προσδιορισμός των υπαιτίων των υπό έρευνα εγκλημάτων

Ο προσδιορισμός των υπαιτίων διεθνών εγκλημάτων είναι μια εξαιρετικά πολύπλοκη διαδικασία, ενόψει της ένταξης της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης, στην ευρύτερη διαδικασία συμφιλίωσης, στη μεταβατική δικαιοσύνη. Δεδομένου ότι η απόδοση δικαιοσύνης με την τιμώρηση των υπαιτίων των υπό έρευνα αξιοποιώνων πράξεων, θα είναι εξ ορισμού συμβολική, καθώς δεν είναι εν τοις πράγμασι εφικτό να παραπεμφθούν ενώπιον των διεθνών ποινικών δικαστηρίων όλοι οι υπαίτιοι αυτών, τίθεται καταρχήν το ερώτημα, πώς πρέπει να γίνεται η επιλογή των υποθέσεων. Πρέπει να δικαστούν κατά προτεραιότητα οι υψηλόβαθμοι πολιτικοί ή στρατιωτικοί αξιωματούχοι, ως ενορχηστρωτές των εγκληματικών σχεδίων ή οι φυσικοί αυτουργοί αυτών; Ενδείκνυται η εθνοτική ισορροπία στις διώξεις, ούτως ώστε το ποινικό

¹⁸⁵ Akhavan P., *Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal*, Human Rights Quarterly, Vol. 20, No. 4 (1998), σελ. 737-816, The Johns Hopkins University Press και Richard J. Goldstone, *Fifty Years After Nuremberg: A New International Criminal Tribunal for Human Rights Criminals*, in Jongman A., *Contemporary Genocides: Causes, Cases, Consequences* (1996), σελ. 215 (PIOOM)

δικαστήριο να μην δημιουργεί την εντύπωση ότι είναι δικαστήριο νικητών, ακόμη και αν αυτή η ισορροπία δεν περιγράφει την αλήθεια για τον καταμερισμό των ευθυνών;

Στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, το ΔΠΔΓ εντόπισε τις προσπάθειές του καταρχήν στην αναζήτηση ποινικών ευθυνών στην πολιτική και στρατιωτική ηγεσία της RS, αλλά και στην πολιτική ηγεσία της Σερβίας για τα γεγονότα του Ιουλίου του 1995, δευτερευόντως δε σε πολιτικούς και στρατιωτικούς παράγοντες της σερβικής πλευράς. Οι χαμηλόβαθμοι Σερβοβόσνιοι στρατιωτικοί παραπέμφθηκαν κατά κανόνα ενώπιον του υβριδικού Δικαστηρίου της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης για τα εγκλήματα πολέμου, που ιδρύθηκε το 2005, στα πλαίσια της στρατηγικής ολοκλήρωσης της χρονικά περιορισμένης εντολής του ΔΠΔΓ.

Στη λογική της εθνοτικής ισορροπίας των διώξεων, τείνει να αποδοθεί η άσκηση ποινικής δίωξης κατά του ανωτάτου διοικητή των στρατιωτικών δυνάμεων των μουσουλμάνων Βοσνίων από το 1992 έως το 1995 στην Ανατολική Βοσνία, συμπεριλαμβανομένης και της περιοχής της Σρεμπρένιτσα, Naser Oric¹⁸⁶. Ο Oric, γέννημα θρέμμα του δήμου της Σρεμπρένιτσα, παραπέμφθηκε ενώπιον του δικαστηρίου, προκειμένου να δικαστεί ως υπαίτιος του αδικήματος της παραβίασης των κανόνων και εθίμων του πολέμου, φερομένου ως τελεσθέντος σε βάρος Σέρβων πολιτών. Το αρχικό εις βάρος του κατηγορητήριο δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 2003, ενώ οι διώξεις σε βάρος Σερβοβοσνίων και Σέρβων αξιωματούχων είχαν ήδη δρομολογηθεί¹⁸⁷. Ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε σε πρώτο βαθμό για το εις βάρος του αδίκημα, στα πλαίσια της ευθύνης διοικητού και του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης δύο ετών¹⁸⁸, όμως εν συνεχεία απηλλάγη από το Εφετείο¹⁸⁹.

Οι κατηγορούμενοι ενώπιον του ΔΠΔΓ κατηγορήθηκαν και καταδικάστηκαν κατά κύριο λόγο για τρεις μορφές συμμετοχής στις αξιόποινες πράξεις της γενοκτονίας και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας που έλαβαν χώρα στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα: α) συμμετοχή στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση Σρεμπρένιτσα, β) συνδρομή και παρότρυνση (aiding and abetting) και γ) ευθύνη διοικητού. Από τις υποθέσεις που ήχθησαν ενώπιον του δικαστηρίου, απουσιάζουν οι φυσικοί αυτουργοί των υπό εξέταση εγκλημάτων.

¹⁸⁶ Prosecutor v. Oric, ICTY Case No IT-03-68

¹⁸⁷ Prosecutor v. Oric, ICTY Case No IT-03-68, Initial Indictment 11.04.2003

¹⁸⁸ Prosecutor v. Oric, ICTY Case No IT-03-68, Trial Judgment 30.06.2006

¹⁸⁹ Prosecutor v. Oric, ICTY Case No IT-03-68, ICTY AC, 03.07.2008

Η έννοια της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης αναπτύσσεται νομολογιακά από τα ad hoc Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια για την πρώην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουάντα και στηρίζεται στο σκεπτικό ότι οι παραβιάσεις του διεθνούς ποινικού δικαίου διαπράττονται συχνά με συστηματικότητα και είναι ευρείας κλίμακας, ως αποτέλεσμα της συντονισμένης εγκληματικής δραστηριότητας πολλών ατόμων, κάποια εκ των οποίων (συνήθως με αρχηγικούς ρόλους) δεν έχουν και φυσική παρουσία κατά τη διάπραξη των εγκλημάτων. Η νομολογιακή ανάπτυξη της έννοιας του JCE (Joint Criminal Enterprise) από τα ad hoc διεθνή ποινικά Δικαστήρια αποτέλεσε την καινοτόμο διαμόρφωση μίας μορφής απόδοσης ποινικής ευθύνης σε άτομα που συμμερίζονται τον εγκληματικό σκοπό μίας ομάδας, με δόλο τέλεσης ενός τουλάχιστον από τα εγκλήματα που αυτή τελεί. Η έννοια του JCE αναπτύχθηκε αρχικά από τη νομολογία του ΔΠΔΓ, έπαιξε όμως σημαντικό ρόλο και στη νομολογία του ΔΠΔΡ, των Ειδικών Δικαστηρίων για τη Σιέρα Λεόνε και των Ειδικών Πάνελ Σημαντικών Εγκλημάτων του Ανατολικού Τιμόρ.

Το Εφετείο του ΔΠΔΓ έκρινε για πρώτη φορά στην απόφαση Tadić ότι, παρά τη μη ρητή αναφορά αυτής της μορφής συμμετοχής στο γράμμα του άρθρου 7 του Καταστατικού του, ο νους του Καταστατικού, προσανατολίζεται στην επέκταση απόδοσης ποινικής ευθύνης σε όλους όσους διαπράττουν σοβαρές παραβιάσεις του ΔΑΔ, καθώς οι τελευταίες συχνά αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου εγκληματικού σχεδιασμού, χωρίς όμως τη φυσική παρουσία κάποιων μελών¹⁹⁰.

Στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης (actus rea) του JCE είναι α) η σύμπραξη πολλών ατόμων (χωρίς να προαπαιτείται η οργάνωσή τους σε μία στρατιωτική, πολιτική ή διοικητική δομή), β) η ύπαρξη κοινού σχεδίου, σκοπού που δεν είναι αναγκαστικά εκ των προτέρων προσδιορισμένο, αλλά περιλαμβάνει τη διάπραξη τουλάχιστον ενός εκ των εγκλημάτων που προβλέπονται στο Καταστατικό και γ) η οποιαδήποτε μορφή συμμετοχής του κατηγορουμένου στο κοινό σχέδιο που να περιλαμβάνει την τέλεση τουλάχιστον ενός εκ των προβλεπομένων εγκλημάτων.

Σύμφωνα με το Εφετείο ΔΠΔΓ, η υποκειμενική υπόσταση (mens rea) διακρίνει τρία είδη ευθύνης, εκ των οποίων το πρώτο απαιτεί τον κοινό δόλο διάπραξης του εγκλήματος εξ όλων των μελών της ομάδας, το δεύτερο αναφέρεται κυρίως σε «εγκλήματα κακομεταχείρισης» που λαμβάνουν χώρα π.χ. σε στρατόπεδα κράτησης, όπου απαιτείται γνώση του συστήματος κακομεταχείρισης από την πλευρά του κατηγορουμένου και πρόθεσή του να συντηρήσει αυτό το

¹⁹⁰ Prosecutor v. Tadic, ICTY AC, 15.07.1999, §§227-228

σύστημα, ενώ η τρίτη κατηγορία καλύπτει εγκλήματα που κινούνται εκτός του κοινού σχεδίου και απαιτεί πρόθεση από την πλευρά του κατηγορουμένου να συμμετάσχει στην κοινή εγκληματική δραστηριότητα, πρόβλεψη ότι ένα τουλάχιστον από τα μέλη της ομάδας θα διαπράξει μία αξιόποινη πράξη και ενδεχόμενος δόλος του κατηγορουμένου για συμμετοχή σε αυτή¹⁹¹.

Η συνδρομή και η παρότρυνση αποτελούν μορφές συμμετοχής που περιλαμβάνουν την παροχή βοήθειας ή την ενθάρρυνση προς τον αυτουργό και οι οποίες προβλέπεται στο άρθρο 7§1 του Καταστατικού ΔΠΔΓ. Οι μορφές αυτές διαχωρίζονται από το JCE, καθώς σε αυτές ο κατηγορούμενος δεν χρειάζεται να συμμετέχει σε ένα κοινό εγκληματικό σχέδιο ή να συμμερίζεται έναν κοινό εγκληματικό σκοπό.

Διαφορετική από τις ανωτέρω μορφές συμμετοχής στα διεθνή εγκλήματα, είναι η ποινική ευθύνη διοικητού (command or superior responsibility), που κατοχυρώνεται στα πλαίσια του άρθρου 7§3 του Καταστατικού του, είναι όμως γνωστή και ως Yamashima standard, από το όνομα Ιάπωνα διοικητή στο 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος έδρασε στις Φιλιππίνες. Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ είχε κρίνει στην περίπτωση του, ότι ένας διοικητής υπέχει ποινική ευθύνη για την αποτυχία του να αποτρέψει εγκληματικές ενέργειες από την πλευρά των υφισταμένων του, η δε ευθύνη του αυτή πηγάζει ακριβώς από αυτή την αποτυχία και όχι από τις εγκληματικές πράξεις καθ' εαυτές¹⁹².

¹⁹¹ Λόγω της υπέρμετρης διεύρυνσης της ποινικής ευθύνης στην περίπτωση της III κατηγορίας (η οποία εφαρμόστηκε και στην υπόθεση *Tadić*), δικαίως το ακρωνύμιο JCE III παραλλάχθηκε περιπαικτικά στη δικαστική αργκό σε «Just Convict Everyone».

¹⁹² Η νομολογία του ΔΠΔΓ στο σύνολό της ανέδειξε την ανάγκη προσεκτικής προσέγγισης της έννοιας της ευθύνης διοικητού, η οποία όμως σε κάθε περίπτωση δεν αποτελεί έναν «εύκολο τρόπο» απόδοσης ευθυνών. Πρόκειται για μία επίπονη προσπάθεια που απαιτεί, εκτός των άλλων, προσεκτική μελέτη από την πλευρά της εισαγγελίας των νομικών και στρατιωτικών δομών και μηχανισμών που υφίσταντο τον επίμαχο χρόνο για την αναφορά και τιμώρηση εγκληματικής συμπεριφοράς και συνεκτικό σενάριο από την κατηγορούσα αρχή, αφού δεν ήταν σπάνιο το φαινόμενο να συγχέονται στο ίδιο πρόσωπο οι κατηγορίες αυτού που εμπλέκεται στην εγκληματική δραστηριότητα και αυτού που την πληροφορείται και παραλείπει να την κολάσει εκ των υστέρων.

1.2 Ο καταμερισμός της ευθύνης στις διαφορετικές βαθμίδες στη στρατιωτικής και πολιτικής ιεραρχίας της Republika Srpska και της Σερβίας

1.2.1 Η αναζήτηση ευθυνών στην στρατιωτική και πολιτική ιεραρχία της RS

Οι κατηγορούμενοι που πρώτοι παραπέμφθηκαν ενώπιον του ΔΠΔΓ, για περιστατικά που αφορούσαν εν γένει τον πόλεμο της Βοσνίας, ήταν χαμηλόβαθμοι στρατιωτικοί της σερβοβοσνιακής πλευράς, και ειδικότερα οι Σερβοβόσνιοι στρατιώτες Tadic, Jelusic, and Kunarac. Η χαμηλή θέση τους στη στρατιωτική ιεραρχία, κατέστησε εξαιρετικά δυσχερή για το δικαστήριο τη σύνδεση της δράσης τους με τα ανώτερα κλιμάκια της πολιτικής ή στρατιωτικής ηγεσίας, όπου σχεδιαζόταν η πολιτική του σερβικού καθεστώτος στη Βοσνία ή του ίδιου του κράτους της Σερβίας, στοιχείο αναγκαίο για τη στοιχειοθέτηση στο πρόσωπό τους, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, συμπεριλαμβανομένης της γενοκτονίας¹⁹³. Η δυσχέρεια αυτή αντιμετωπίστηκε από το δικαστήριο με την ευρύτατη ανάλυση του πεδίου αναφοράς των υπό έρευνα αξιοποιούντων πράξεων, που αποδόθηκαν στους συγκεκριμένους κατηγορούμενους, ούτως ώστε οι επίδικες πράξεις να ενταχθούν στην πολιτική μιας κρατικής ή μη κρατικής οντότητας, προϋπόθεση αναγκαία για τη στοιχειοθέτηση εν γένει των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και ειδικότερα του εγκλήματος της γενοκτονίας.

Η πρώτη υπόθεση που ήχθη ενώπιον του ΔΠΔΓ για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, ήταν αυτή του Dražen Erdemović, επίσης χαμηλόβαθμου στρατιωτικού του σερβοβοσνιακού στρατού¹⁹⁴. Ο κατηγορούμενος Erdemovic, έκανε δημόσια ομολογία ενοχής πριν την έναρξη της εις βάρος του ακροαματικής διαδικασίας, σύμφωνα με την οποία, συμμετείχε στις 16.07.1995, στην εκτέλεση 1.200 μουσουλμάνων κρατουμένων στο στρατιωτικό πάρκο του Branjevo, ως μέλος του 10^{ου} Τμήματος Δολιοφθορών του σερβοβοσνιακού στρατού (VRS).

¹⁹³ Schabas W., *Unimaginable Atrocities: Justice, Politics, and Rights at the War Crimes Tribunals*, Oxford University Press, 2012, σελ. 130

¹⁹⁴ Prosecutor v. Erdemovic, IT-96-22-T, Trial Chamber, Sentencing Judgment, 29.11.1996, Prosecutor v. Erdemovic, IT-96-22-A, Appeals Chamber, Appeals Judgment II, 07.10.1997 και Prosecutor v. Erdemovic, IT-96-22-Tbis, Trial Chamber, Sentencing Judgment II, 05.03.1998

Ο κατηγορούμενος δήλωσε τη μεταμέλειά του για τις πράξεις του, καταθέτοντας ενώπιον του δικαστηρίου ότι συμμετείχε στα εις βάρος του εγκλήματα υπό την απειλή εκ μέρους των ανωτέρων του, ότι αν εγκατέλειπε το στρατό, ο ίδιος και η οικογένειά του, θα είχαν την ίδια τύχη με τα θύματα των επιδίκων αξιοποιώνων πράξεων. Η υπόθεση Erdemovic έδωσε τη δυνατότητα ανάδειξης των αμφισημιών του βοσνιακού πολέμου, καθώς ο πρώτος κατηγορούμενος για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα εμφανίστηκε ταυτόχρονα ως θύτης και θύμα, ενώ η εικόνα του μεταμελημένου χαμηλόβαθμου στρατιώτη δεν μπορούσε να ικανοποιήσει ούτε την ανάγκη των Βοσνίων Μουσουλμάνων για την παραδειγματική τιμωρία του σκληρού δράστη της εις βάρος του γενοκτονίας, ούτε την ανάγκη της σερβοβοσνιακής πλευράς, να αντικρύσει στο εδώλιο του κατηγορουμένου, την ηρωική παρουσία του αφοσιωμένου Σέρβου στρατιώτη.

Από την άλλη πλευρά, η υπόθεση Erdemovic έδωσε τη δυνατότητα ανάδειξης του ζητήματος της συμμετοχής καθημερινών ανθρώπων στα ευρείας έκτασης εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, όταν αυτοί, στα πλαίσια της εμπρηστικής προπαγάνδας, υλοποιούν πλέον το σχέδιο καταστροφής που εκπορεύεται από την κορυφή της πολιτικής ή της στρατιωτικής ιεραρχίας της κρατικής ή μη κρατικής οντότητας, στην οποία ανήκουν.

Η συνεργασία του Drazen Erdemovic με το γραφείο του εισαγγελέα ΔΠΔΓ ελήφθη υπ' όψιν κατά την επιμέτρηση της ποινής του. Έτσι καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης πέντε ετών για παραβίαση των εθίμων του πολέμου και για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, ενώ δεν του ασκήθηκε ποινική δίωξη για το έγκλημα της γενοκτονίας. Μετά την καταδίκη του, κατέθεσε ως μάρτυρας κατηγορίας ενώπιον του ΔΠΔΓ, κατά την εκδίκαση άλλων υποθέσεων σχετικά με τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, ειδικότερα στις δίκες Popovic, Karadzic και Mladic. Εισέφερε σημαντικές πληροφορίες στο δικαστήριο, κυρίως για τη συμμετοχή της δικής του στρατιωτικής μονάδας στα γεγονότα. Επιπλέον, συνέδραμε στην αποκάλυψη ενός άγνωστου περιστατικού, της σφαγής 500 κρατουμένων στο Πολιτιστικό Κέντρο της Pilica, πλησίον της Σρεμπρένιτσα.

Εν τέλει η πρώτη καταδίκη για το έγκλημα της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, ήταν αυτή του Σερβοβοσνίου στρατηγού Krstic, διοικητή –κατά τον επίδικο χρόνο– του σώματος Drina του σερβοβοσνιακού στρατού¹⁹⁵. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκρινε ότι ο κατηγορούμενος συμμετείχε στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση της γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα και μοιραζόταν με τα υπόλοιπα μέλη της τον ειδικό σκοπό καταστροφής της

¹⁹⁵ Prosecutor v. Krstić, IT-98-33-T, Trial Chamber Judgment, 02.08.2001

προστατευόμενης ομάδας των Βοσνίων Μουσουλμάνων, ταυτόχρονα δε ήταν υπαίτιος της διάπραξης εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας που τελέσθηκαν κατά τον επίδικο χρόνο στη Σρεμπρένιτσα.

Ήδη μετά την ολοκλήρωση σε πρώτο και δεύτερο βαθμό της εκδίκασης της υπόθεσης του στρατηγού Krstic και εν συνεχεία των επίσης στρατιωτικών Popović, Beara, Nikolić, Borovčanin, Miletić, Gvero, και Pandurević¹⁹⁶, κατέστη σαφές ότι η θέση του δικαστηρίου για τον καταμερισμό της ευθύνης για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, συνοψίζεται καταρχήν στην παραδοχή ότι ηγετικά στελέχη διαφόρων μονάδων του σερβοβοσνιακού στρατού, αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά της επιχείρησης Σρεμπρένιτσα.

Από τη συνολική επισκόπηση της σχετικής νομολογίας, προκύπτει ότι το δικαστήριο εμφανίζεται φειδωλό στην κατάγνωση ενοχής ειδικά για το έγκλημα της γενοκτονίας σχετικά με τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα και ακόμη ειδικότερα στην αναγνώριση του ειδικού σκοπού καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας, στο πρόσωπο μεσαίων ή και κατωτέρων αξιωματικών του στρατεύματος της RS. Το δικαστήριο, αντιθέτως, επιφυλάσσει την παραδοχή αυτή μόνο για την κορυφή της στρατιωτικής ιεραρχίας της σερβοβοσνιακής πλευράς και την πολική της ηγεσία, όχι όμως για τα χαμηλότερα κλιμάκια, η ενοχή των οποίων περιορίζεται στα υπόλοιπα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας που διαπράχθηκαν στη Σρεμπρένιτσα. Αντιθέτως η εισαγγελία του δικαστηρίου, πολύ πιο γενικευμένα αποδίδει την κατηγορία της γενοκτονίας, και στα μεσαία ή χαμηλότερα κλιμάκια της στρατιωτικής κυρίως ιεραρχίας, επιλογή που υιοθέτησε σε πρώτο βαθμό και αιτιολόγησε εκτενώς το υβριδικό Δικαστήριο της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης για τα εγκλήματα πολέμου, ανετράπη όμως εν συνεχεία, όπως κατωτέρω αναλύεται, στο Εφετείο.

Ειδικότερα, ήδη από το έτος 2004, το Εφετείο του ΔΠΔΓ, κατά την κατ' έφεση εκδίκαση της πρώτης κατ' ουσίαν υπόθεσης για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, της υπόθεσης Krstic¹⁹⁷, τείνει να περιορίσει την ποινική ευθύνη για το έγκλημα της γενοκτονίας. Έτσι ανατρέπει εν μέρει την απόφαση του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου, περιορίζοντας την ευθύνη του κατηγορουμένου για τη γενοκτονία στη μορφή της παρότρυνσης και ενθάρρυνσης, δεχόμενο ότι

¹⁹⁶ Prosecutor v. Popović et al, ICTY TC II, 10 June 2010 (case no. IT-05-88-T) και Prosecutor v. Popović et al, ICTY AC II, 30 January 2015 (case no. IT-05-88-A)

¹⁹⁷ ICTY, Prosecutor v. Krstić, IT-98-33-A, Appeals Chamber Judgment, 19.04.2004

ο ίδιος δεν μοιραζόταν με τα υπόλοιπα μέλη της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης, τον ειδικό σκοπό καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας των μουσουλμάνων Βοσνίων . Ο περιορισμός της ποινικής ευθύνης του στρατηγού Krstic για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, επηρέασε σημαντικά, την εξέλιξη των δικών των κατωτέρων στρατιωτικών, φερομένων ως φυσικών αυτουργών της γενοκτονίας, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης.

Σημαντική για τον προσδιορισμό του ρόλου διαφορετικών μονάδων του σερβοβοσνιακού στρατού, ήτοι τόσο του Γενικού Επιτελείου Στρατού, όσο και του Τομέα Ασφάλειας, αλλά και των διαφορετικών κλιμακίων της στρατιωτικής ιεραρχίας, στη διάπραξη των εγκλημάτων της Σρεμπρένιτσα και ειδικά του εγκλήματος της γενοκτονίας, είναι η συμβολή της ποινικής διαδικασίας σε βάρος των αξιωματικών Popovic, Beara, Borovcanin, Drago Nikolic, Miletic, Gvero και Pandurevic¹⁹⁸.

Οι κατηγορούμενοι υπηρετούσαν με διαφορετικούς βαθμούς και σε διαφορετικές θέσεις της ιεραρχίας, το σερβοβοσνιακό στρατό και ένας εξ αυτών την Ειδική Αστυνομική Μονάδα του Υπουργείου Εσωτερικών της RS. Ειδικότερα, ο κατηγορούμενος Vujadin Popovic είχε το βαθμό του αντισυνταγματάρχη και ήταν επικεφαλής της Ασφάλειας του Σώματος Drina του στρατού της RS (VRS). Ο κατηγορούμενος Ljubisa Beara είχε το βαθμό του συνταγματάρχη και ήταν επικεφαλής της Ασφάλειας του Γενικού Επιτελείου του στρατού της RS. Οι υπόλοιποι κατηγορούμενοι στην ίδια υπόθεση, ήταν κατώτεροι στη στρατιωτική ιεραρχία. Συγκεκριμένα, ο Drago Nikolic ήταν ανθυπολοχαγός, υπηρετών ως επικεφαλής Ασφάλειας της ταξιαρχίας Zvornik του σερβοβοσνιακού στρατού, ο κατηγορούμενος Miletic ήταν επικεφαλής της Διοίκησης Επιχειρήσεων και Εκπαίδευσης του Γενικού Επιτελείου του στρατού, ο κατηγορούμενος Pandurevic ήταν αντισυνταγματάρχης και διοικητής της ταξιαρχίας του Zvornik του Σώματος Drina του στρατού, ο κατηγορούμενος Borovcanin ήταν υπαρχηγός της Ειδικής Αστυνομικής Μονάδας (MUP) του Υπουργείου Εσωτερικών της RS και ο κατηγορούμενος Gvero ήταν υπεύθυνος νομικών και θρησκευτικών υποθέσεων του Γενικού Επιτελείου του σερβοβοσνιακού στρατού.

Σε βάρος των Popovic, Beara, Nikolic, Pandurevic και Borovcanin, ασκήθηκε ποινική δίωξη για τα αδικήματα της γενοκτονίας, της συνομωσίας για την τέλεση γενοκτονίας, πέντε κατηγοριών εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και της παραβίασης των εθίμων του πολέμου,

¹⁹⁸ ICTY, Prosecutor v. Popovic et al, ICTY Case no IT-05-88

φερομένων ως τελεσθέντων στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο 1995. Σε βάρος των κατωτέρων αξιωματικών Miletic και Gvero, ασκήθηκε ποινική δίωξη για πέντε κατηγορίες εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και για το αδίκημα της παραβίασης των εθίμων του πολέμου, όχι όμως για το έγκλημα της γενοκτονίας¹⁹⁹. Σημειώνεται ότι ουδείς εκ των κατηγορουμένων ομολόγησε τις εις βάρος του αξιόποινες πράξεις και ουδείς συνεργάστηκε με το δικαστήριο κατά την εξέλιξη της ποινικής διαδικασίας.

Με την πρωτόδικη απόφασή του στην υπόθεση Popovic κλπ²⁰⁰, το δικαστήριο καταδίκασε τους κατηγορουμένους Beara και Popovic τόσο για το αδίκημα της γενοκτονίας, όσο και για τη διάπραξη εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και παραβίασης των εθίμων του πολέμου και τους επέβαλε την ποινή της ισobίου καθειρξως. Ο Drago Nikolic καταδικάστηκε για παρότρυνση και ενθάρρυνση σε γενοκτονία, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και παραβίαση των εθίμων του πολέμου, ο κατηγορούμενος Miletic καταδικάστηκε μόνο για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, οι κατηγορούμενοι Pandurevic και Borovcanin κρίθηκαν ένοχοι εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και παραβίασης των εθίμων του πολέμου, ενώ ο κατηγορούμενος Gvero κρίθηκε ένοχος εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, σε όλους δε επιβλήθηκαν ποινές πρόσκαιρης κάθειρξης.

Ο ως άνω καταμερισμός της ποινικής ευθύνης των κατηγορουμένων αναφορικά με το έγκλημα της γενοκτονίας, επικυρώθηκε και από το Εφετείο²⁰¹. Έτσι με την εφετειακή απόφαση του δικαστηρίου, οι ανώτεροι στη στρατιωτική ιεραρχία Beara και Popovic κηρύχθηκαν ένοχοι τόσο για το αδίκημα της γενοκτονίας, όσο και για συννομωσία για την τέλεση γενοκτονίας, ο Drago Nikolic, για απλή συνέργεια στην τέλεση γενοκτονίας και οι υπόλοιποι κατηγορούμενοι μόνο για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και παραβίαση των εθίμων του πολέμου. Κατά των δύο πρώτων κατηγορουμένων, επικυρώθηκε και η ποινή της ισobίου καθειρξως.

Αντίστοιχη ήταν η εξέλιξη της ποινικής υπόθεσης, σε βάρος του ανωτέρου του συνταγματάρχη Beara, στρατηγού Tolimir, που ήταν υπαρχηγός της Υπηρεσίας Πληροφοριών και Ασφάλειας του Γενικού Επιτελείου του σερβοβοσνιακού στρατού και αναφερόταν απευθείας

¹⁹⁹ ICTY Popovic et al., Case n. IT-05-88-T, Revised Second Consolidated Amended Indictment, 04.08.2006 που επικυρώθηκε στις 15.08.2006

²⁰⁰ Prosecutor v. Popović et al, ICTY TC II, 10 June 2010 (case no. IT-05-88-T)

²⁰¹ Prosecutor v. Popović et al, ICTY AC II, 30 January 2015 (Case no. IT-05-88-A)

στον επικεφαλής του στρατού, στρατηγό Mladic. Ο στρατηγός Tolimir, επικεφαλής της Ασφάλειας και των μυστικών υπηρεσιών του Γενικού Επιτελείου του σερβοβοσνιακού στρατού, καταδικάστηκε σε πρώτο βαθμό για το αδίκημα της γενοκτονίας και της συνομοσίας για την τέλεση γενοκτονίας και του επιβλήθηκε η ποινή της ισόβιας κάθειρξης²⁰². Η ως άνω πρωτόδικη καταδίκη του, επικυρώθηκε και από το Εφετείο²⁰³.

Στην ίδια κατεύθυνση, ο κατηγορούμενος συνταγματάρχης Blagojevic, επικεφαλής της ταξιαρχίας του Bratunak του σερβοβοσνιακού στρατού, κατηγορήθηκε αρχικά για συνομοσία για την τέλεση γενοκτονίας²⁰⁴, αλλά κρίθηκε σε πρώτο βαθμό ένοχος παρότρυνσης και ενθάρρυνσης σε συνομοσία για την τέλεση γενοκτονίας, με το σκεπτικό ότι γνώριζε την πρόθεση των βασικών υπαιτίων της γενοκτονίας, να καταστρέψουν εν όλω ή εν μέρει την επίδικη προστατευόμενη ομάδα και του επιβλήθηκε ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης²⁰⁵. Η καταδίκη του αυτή ανατράπηκε όμως στο Εφετείο, που έκρινε ότι δεν γνώριζε τις μαζικές εκτελέσεις του ανδρικού πληθυσμού της περιοχής που συνιστούν πράξεις γενοκτονίας, αλλά μόνο τις πράξεις αναγκαστικής μεταφοράς του υπολοίπου πληθυσμού, που, σύμφωνα με την απόφαση, δεν συνιστούν πράξεις γενοκτονίας, αλλά εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας²⁰⁶.

Η ποινική δίωξη και καταδίκη της ηγεσίας της στρατιωτικής ιεραρχίας της RS για τη γενοκτονία στη Σρεμπρένιτσα, ολοκληρώθηκε με την καταδίκη του επικεφαλής του σερβοβοσνιακού στρατού στρατηγού Ratko Mladic, στον οποίο επιβλήθηκε σε πρώτο βαθμό η ποινή της ισόβιας κάθειρξης²⁰⁷, ενώ εκκρεμεί η εκδίκαση της έφεσής του κατά της πρωτόδικης απόφασης.

Από το πολιτική ηγεσία της RS, καταδικάστηκε ήδη σε πρώτο βαθμό, μεταξύ άλλων και για το έγκλημα της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, ως μέλος της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης, ο Πρόεδρος της, κατά την επίδικη περίοδο, Radovan Karadžić²⁰⁸, στον οποίο επιβλήθηκε ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης 40 ετών και όχι η ποινή της ισόβιας κάθειρξης που

²⁰² Prosecutor v. Tolimir, IT-05-88/2-T, Judgment Trial Chamber II, 12.12.2012

²⁰³ Prosecutor v. Tolimir, IT-05-88/2-A, Appeals Judgment, Appeals Chamber, 08.04.2015

²⁰⁴ Blagojevic & Jokic IT-02-60, ICTY, Amended Jointer Indictment, 26.03.2003

²⁰⁵ Prosecutor v. Blagojevic & Jokic, Case No IT-02-60, ICTY Trial Judgment Chamber I, 17.01.2005

²⁰⁶ Prosecutor v. Blagojevic & Jokic, Case No IT-02-60, ICTY AC Judgment, 09.05.2007

²⁰⁷ Prosecutor v. Mladic, Case No IT-09-92, ICTY Trial Judgment, 22.11.2017

²⁰⁸ Prosecutor v. Karadžić, IT-95-5/18-T, Trial Chamber Judgment, 24.03.2016

επιβλήθηκε στον στρατιωτικό ηγέτη Mladic και στους επίσης στρατιωτικούς Beara και Popovic, για την ίδια υπόθεση.

Στην περίπτωση της αντιπροέδρου της RS κατά την επίδικη περίοδο Bilhana Plavsic, η οποία ομολόγησε τη διάπραξη εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και συνεργάστηκε με το δικαστήριο, η κατηγορία της γενοκτονίας αποσύρθηκε από τον εισαγγελέα του δικαστηρίου, ως μέρος συμφωνίας συνδιαλλαγής²⁰⁹. Το γεγονός αυτό κατακρίθηκε από θεωρητικούς του Διεθνούς Δικαίου, με το σκεπτικό ότι η μη παραπομπή ενώπιον της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης για το «έγκλημα των εγκλημάτων», στα πλαίσια ποινικής συνδιαλλαγής του δικαστηρίου με τον κατηγορούμενο, συνιστά στην πραγματικότητα, κάμψη δικαιοσύνης²¹⁰. Πρέπει να επισημανθεί ότι, το ΔΔ αναφέρθηκε στην αμφισημία της δικονομικής πρακτικής της ποινικής συνδιαλλαγής στο τόσο σοβαρό έγκλημα της γενοκτονίας²¹¹, για να στηρίξει το συμπέρασμά του ότι δεν έγινε γενοκτονία στη Βοσνία, με εξαίρεση τη Σρεμπρένιτσα²¹².

Συνοψίζοντας, στην κορυφή της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης της Σρεμπρένιτσα, τοποθετούνται κατά την κρίση του δικαστηρίου, ο πολιτικός ηγέτης των Σερβοβοσνίων Radovan Karadzic και ο επικεφαλής του στρατού της RS, Ratko Mladic, από το 1995 καταζητούμενοι και οι δύο από το δικαστήριο. Η συμμετοχή των Karadzic και Mladic στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση της Σρεμπρένιτσα, στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στην έκδοση και πιστή εφαρμογή της από 08.03.1995 οδηγίας υπ' αρ. 7, με τη ρητή εντολή προς το σώμα Drina του σερβοβοσνιακού στρατού, να δημιουργήσει «αφόρητη κατάσταση ολοκληρωτικής ανασφάλειας χωρίς ελπίδα για επιβίωση ή ζωή για τους κατοίκους της Σρεμπρένιτσα και της Ζέπα»²¹³.

²⁰⁹ Prosecutor v. Plavsic (Case No. IT-00-39 and 40/1), Sentencing Judgment, 27 February 2003.

²¹⁰ Schabas W. (2009), *Genocide in International Law, The Crime of Crimes*, σελ. 458

²¹¹ Η ίδια πρακτική ακολουθήθηκε από το δικαστήριο στις περιπτώσεις των κατηγορουμένων Momir Nikolic, υπηρετούντος στην ταξιαρχία του Bratunak του σερβοβοσνιακού στρατού (IT-02-60/1) και του επίσης στρατιωτικού του σερβοβοσνιακού στρατού, Dragan Obrenovic (IT-02-60/2), που επίσης συνεργάστηκαν και κατέθεσαν ως μάρτυρες σε επόμενες δίκες άλλων κατηγορουμένων.

²¹² Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, 26.02.2007, §§374–5

²¹³ Prosecutor v. Radovan Karadzic, IT-95-5/18-T, Trial Judgment, 24.03.2016, §5817

Η οδηγία εκτελέστηκε καταρχήν, σύμφωνα με το σκεπτικό του δικαστηρίου²¹⁴, με τον περιορισμό της πρόσβασης ανθρωπιστικής βοήθειας στη Σρεμπρένιτσα και εν συνεχεία με την εξόντωση του ανδρικού μουσουλμανικού πληθυσμού και τη βίαιη απομάκρυνση των γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων της περιοχής. Την οδηγία υπ' αρ. 7, ακολούθησε η οδηγία υπ' αρ. 7/1, που εκδόθηκε από τον Ratko Mladic στις 31.03.1995 με εξειδίκευση του περιεχομένου της πρώτης. Το δικαστήριο κατέληξε ότι οι δύο ηγέτες είχαν κεντρική συμμετοχή στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση της Σρεμπρένιτσα και ειδικότερα επέβλεπαν και καθοδηγούσαν αδιαλείπτως την εξέλιξη της υπό κρίση επιχείρησης, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η εκταφή των σωρών των εκτελεσθέντων και η εκ νέου ταφή τους σε άλλες, απομακρυσμένες τοποθεσίες, προκειμένου να μην αποκαλυφθούν τα διαπραχθέντα εγκλήματα στη διεθνή κοινότητα²¹⁵.

Περαιτέρω, η εμπλοκή του στρατιωτικού ηγέτη της RS, Mladic, στην υπόθεση Σρεμπρένιτσα, περιλαμβάνει την παραπληροφόρηση των εκπροσώπων της διεθνούς κοινότητας, των ΜΚΟ, των ΜΜΕ και του κοινού, με σκοπό την απόκρυψη των εγκλημάτων σε βάρος των μουσουλμάνων Βοσνίων της περιοχής²¹⁶, ενώ τόσο ο ίδιος όσο και ο Radovan Karadzic, βαρύνονται επιπλέον με την απροθυμία και συνακόλουθα αποτυχία λήψης αποτελεσματικών μέτρων διερεύνησης των τελεσθέντων εγκλημάτων και σύλληψης και τιμωρίας των φυσικών αυτουργών των υπό έρευνα αξιοποιώνων πράξεων²¹⁷.

1.2.2 Η διερεύνηση της σερβικής εμπλοκής στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θέσεις του ΔΠΔΓ σχετικά με την εμπλοκή του πολιτικού και στρατιωτικού προσωπικού της σερβικής πλευράς στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα. Πρέπει εισαγωγικά να επισημανθεί, ότι οι ποινικές διώξεις για τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, τόσο κατά στρατιωτικών, όσο και κατά πολιτικών, αναφέρονται κατά κύριο λόγο σε εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, όχι όμως στο έγκλημα της γενοκτονίας, ο ειδικός δόλος

²¹⁴ ICTY, Prosecutor vs Radovan Karadžić, IT-95-5/18-T, Trial Chamber Judgment, 24.03.2016, §5682

²¹⁵ Karadzic, §5849, Mladic, §4987-4988

²¹⁶ Prosecutor v. Mladic, 22.11.2017, §§4828-4885

²¹⁷ Karadzic, §5848 και Mladic §5098

τέλεσης του οποίου αποδόθηκε καταρχήν, από την εισαγγελία του δικαστηρίου, μόνο στον Πρόεδρο της Σερβίας κατά την επίδικη περίοδο, Slobodan Milosevic.

Από την πλευρά του στρατιωτικού προσωπικού, για την υπόθεση ασκήθηκε ποινική δίωξη κατά του Momcilo Perisik, επικεφαλής του Γενικού Επιτελείου του Γιουγκοσλαβικού Στρατού από το 1993 έως το 1998²¹⁸.

Σύμφωνα με το εις βάρος του κατηγορητήριο²¹⁹, ο κατηγορούμενος παραπέμφθηκε ενώπιον του δικαστηρίου ως απλός συνεργός εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, φερομένων ως διαπραχθέντων με σκοπό διάκρισης σε βάρος του μουσουλμανικού πληθυσμού της Σρεμπρένιτσα, για λόγους πολιτικούς, φυλετικούς ή θρησκευτικούς, για τον οποίον ο ίδιος ήταν ενήμερος. Επίσης παραπέμφθηκε για τα ίδια εγκλήματα, στα πλαίσια της ευθύνης ανωτέρου, για πράξεις των υφισταμένων του. Σύμφωνα με το εις βάρος του κατηγορητήριο, υφιστάμενοί του χαρακτηρίστηκαν οι φερόμενοι ως υπαίτιοι των εγκλημάτων που έλαβαν χώρα στη Σρεμπρένιτσα, μεταξύ των οποίων οι Ratko Mladic, Radislav Krstic, Beara, Popovic, και άλλοι αξιωματικοί του σερβοβοσνιακού στρατού. Βάσει αυτής της ιεραρχικής σχέσης, αποδόθηκε στον κατηγορούμενο ότι όφειλε και μπορούσε να γνωρίζει τη συμμετοχή τους στην τέλεση των εγκλημάτων της Σρεμπρένιτσα, απέτυχε όμως να διενεργήσει αποτελεσματική έρευνα για το ρόλο των υπό κρίση στρατιωτικών και απέτυχε ακολούθως να λάβει τα αναγκαία και εύλογα μέτρα για την πρόληψη των επιδίκων πράξεων ή να τιμωρήσει τους υφισταμένους του για την διάπραξή τους.

Το δικαστήριο καταδίκασε τον κατηγορούμενο για ενθάρρυνση και παρότρυνση των αυτουργών εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας στη Σρεμπρένιτσα²²⁰ με το σκεπτικό ότι γνώριζε ότι η ένταση στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα διαρκώς κλιμακωνόταν και ο σερβοβοσνιακός στρατός ετοίμαζε στρατιωτική επέμβαση στην περιοχή, με σκοπό μεταξύ άλλων να εκτοπίσει βιαίως Βοσνίους Μουσουλμάνους και να διαπράξει ανθρωποκτονίες και άλλες αξιόποινες πράξεις, με πρόθεση διάκρισης σε βάρος της εν λόγω πληθυσμιακής ομάδας. Δέχθηκε όμως, περαιτέρω, ότι δεν προέκυψε πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, ότι ο ίδιος θα μπορούσε να προβλέψει, με βάση την προηγούμενη δραστηριότητα του σερβοβοσνιακού

²¹⁸ Prosecutor v. Perisik, ICTY, Case No IT-04-81

²¹⁹ Prosecutor v. Perisik, IT-04-81, Revised second amended Indictment, 05.02.2008

²²⁰ Prosecutor v. Perisik, IT-04-81, ICTY TC I, Trial Judgment, 06.09.2011

στρατού, την επικείμενη εμπλοκή του στη συστηματική εξόντωση χιλιάδων Βοσνίων Μουσουλμάνων στη Σρεμπρένιτσα και ως εκ τούτου τον απήλλαξε από την εν λόγω κατηγορία (extermination). Περαιτέρω, αναφορικά με την κατηγορία της ευθύνης ανωτέρου, το δικαστήριο έκρινε ότι δεν θεμελιώθηκε σχέση εξάρτησης, ανωτέρου–κατωτέρου μεταξύ του κατηγορουμένου και των δραστών των υπό εξέταση εγκλημάτων και ως εκ τούτου τον απήλλαξε και από την κατηγορία της αποτυχίας πρόληψης και τιμώρησης των εγκλημάτων του σερβοβοσνιακού στρατού.

Το Εφετείο ανέτρεψε το καταδικαστικό σκέλος της πρωτόδικης απόφασης σε βάρος του κατηγορουμένου Perisik και τον απήλλαξε από την κατηγορία της παρότρυνσης και ενθάρρυνσης στην τέλεση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα²²¹. Ειδικότερα, το δικαστήριο έκρινε κατά πλειοψηφία, ότι δεν προέκυψε, πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας ότι ο κατηγορούμενος με πρόθεση συνέδραμε την τέλεση των εγκλημάτων του σερβοβοσνιακού στρατού. Αντιθέτως, μια εύλογη ερμηνεία της συμπεριφοράς του οδηγεί στην παραδοχή ότι η συνδρομή του γιουγκοσλαβικού στρατού, μέσω του ιδίου, κατευθύνθηκε στον αγώνα του σερβοβοσνιακού στρατού στα πλαίσια της εμπόλεμης σύγκρουσης, και όχι στα εγκλήματα του, που τα μέλη του διέπραξαν. Το δικαστήριο έκρινε ειδικότερα, ότι η συνδρομή ενός στρατού προς έναν άλλον στα πλαίσια μιας εμπόλεμης σύγκρουσης δεν επαρκεί για τη θεμελίωση ατομικής ποινικής ευθύνης σε βάρος των προσώπων που υλοποιούν την εν λόγω συνδρομή, όταν δεν αποδεικνύεται ότι αυτή κατευθύνεται με δόλο σε εγκληματικές δραστηριότητες. Σύμφωνα με το σκεπτικό του δικαστηρίου, πρέπει να αποδεικνύεται επαρκής σύνδεση ανάμεσα στις συγκεκριμένες πράξεις του κατηγορουμένου και στα υπό εξέταση εγκλήματα, απόδειξη που εν προκειμένω ελλείπει.

Το όνομα του επικεφαλής του Γενικού Επιτελείου του γιουγκοσλαβικού στρατού, Perisik, επανεμφανίζεται στην απόφαση κατά του στρατιωτικού ηγέτη των Σερβοβοσνίων Ratko Mladic, στην οποία περιγράφεται αναλυτικά η συνεργασία μεταξύ Mladic και Perisik, με σκοπό την προμήθεια στρατιωτικής και υλικής βοήθειας και συγκεκριμένα βαρέως οπλισμού, από τη Σερβία προς την RS²²². Το δικαστήριο καταλήγει ότι με αυτήν του την πράξη, ο κατηγορούμενος

²²¹ Prosecutor v. Perisik, IT-04-81, ICTY AC, 28.02.2013, §§70-74

²²² Prosecutor v. Mladic, 22.11.2017, §§4795-4814

συνέβαλε ουσιωδώς στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση του Σεράγεβο, χωρίς όμως να συγκαταλέγει σε αυτήν και τον ίδιο τον Perisik ή άλλα μέλη του γιουγκοσλαβικού στρατού.

Από την πλευρά του πολιτικού προσωπικού της Σερβίας, για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, παραπέμφθηκαν ενώπιον του δικαστηρίου οι Σέρβοι Jovica Stanisik, επικεφαλής της Υπηρεσίας Κρατικής Ασφάλειας του Υπουργείου Εσωτερικών της Δημοκρατίας της Σερβίας και Franco Simatovic, υπάλληλος στην ίδια υπηρεσία²²³.

Σύμφωνα με το εις βάρος τους κατηγορητήριο²²⁴, οι κατηγορούμενοι, τον Ιούνιο του έτους 1995, έδωσαν εντολή στην ειδική μονάδα της σερβικής Υπηρεσίας Κρατικής Ασφάλειας με την ονομασία Scorpions, να μεταβεί σε περιοχές ελεγχόμενες από τις σερβικές δυνάμεις, πλησίον της πόλης του Σεράγεβο. Πράγματι, οι Scorpions φέρονται να φτάνουν στη Βοσνία αρχές Ιουνίου του 1995 και να εγκαθίστανται στην πόλη του Τρπνο, κοντά στο Σεράγεβο. Τον Ιούλιο του 1995, μουσουλμάνοι άνδρες και αγόρια που είχαν συλληφθεί μετά την πτώση της Σρεμπρένιτσα μεταφέρονται στο Τρπνο. Μέλη των Scorpions μεταφέρουν εκ νέου έξι από τους κρατούμενους σε αγροτική περιοχή αρκετά χιλιόμετρα από τη βάση τους, όπου τους δολοφονούν, ενώ ταυτόχρονα βιντεοσκοπούν τις δολοφονίες. Οι κατηγορούμενοι φέρονται ενώπιον του δικαστηρίου, ως μέλη της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης με σκοπό την αναγκαστική και μόνιμη μετακίνηση της πλειοψηφίας των μη Σέρβων από συγκεκριμένες περιοχές της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης. Άλλως, φέρονται ότι οργάνωσαν ή συνέδραμαν στη διάπραξη της ανθρωποκτονίας ως εγκλήματος πολέμου και ως παραβίασης των κανόνων και των εθίμων του πολέμου.

Το δικαστήριο, με την απόφασή του²²⁵, δέχθηκε ότι πράγματι, οι Scorpions διέπραξαν δολοφονίες σε βάρος μουσουλμάνων στη Βοσνία–Ερζεγοβίνη, με σκοπό διάκρισης σε βάρος της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, επομένως τέλεσαν το έγκλημα του διωγμού (persecution), ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Περαιτέρω όμως, το δικαστήριο έκρινε, κατά πλειοψηφία, ότι δεν αποδείχθηκε ότι οι κατηγορούμενοι διηύθυναν ή οργάνωσαν τη συγκρότηση των Scorpions ή διηύθυναν τις επιχειρήσεις τους ή τους παρείχαν υποστήριξη. Αξιολογώντας τις

²²³ Prosecutor v. Stanisic & Simatovic, ICTY Case No IT-03-69

²²⁴ Prosecutor v. Stanisic & Simatovic, ICTY Case No IT-03-69, Third Amended Indictment, 09.07.2008

²²⁵ Prosecutor v. Stanisic & Simatovic, ICTY Case No IT-03-69, Trial Judgment, TC I, 30.05.2013, §§878-883, 1272-1286, 1916-2087, 2093-2106, 2305-2336. 2337-2354, 2355-2363

πράξεις και τις δηλώσεις των δύο κατηγορουμένων, το δικαστήριο έκρινε ειδικότερα ότι δεν αποδείχθηκε η πρόθεση τους να προωθήσουν τον φερόμενο κοινό εγκληματικό σκοπό μέσω της διάπραξης των υπό εξέταση εγκλημάτων. Αντιθέτως δέχθηκε ότι είναι πιθανόν, η πρόθεση των κατηγορουμένων, που σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης συνδέονται με την εκπαίδευση της μονάδας των Skorpions, να περιοριζόταν στη διατήρηση του σερβικού ελέγχου στις διεκδικούμενες περιοχές της Βοσνίας, χωρίς να εμπεριέχει δόλο προώθησης του κοινού εγκληματικού σκοπού της βίαιης και μόνιμης απομάκρυνσης της πλειοψηφίας των μη Σέρβων από τις περιοχές αυτές, μέσω της διάπραξης των εγκλημάτων της ανθρωποκτονίας, της εκτόπισης, της αναγκαστικής μετακίνησης και του διωγμού. Με το ίδιο σκεπτικό, το δικαστήριο δέχθηκε, κατά πλειοψηφία, ότι δεν αποδείχθηκαν οι κατηγορίες της παρότρυνσης ή της απλής συνδρομής στα υπό έρευνα εγκλήματα και ως εκ τούτου απήλλαξε τους κατηγορουμένους από το σύνολο των εις βάρος τους κατηγοριών.

Η μειοψηφία αντιθέτως του δικαστηρίου, έκρινε ότι οι δύο κατηγορούμενοι συνεργάστηκαν ενεργά με τους Karadzic και Mladic, διαθέτοντας τους άνδρες τους για τις επιχειρήσεις απομάκρυνσης των μη Σέρβων από τα εδάφη που ήθελαν να ελέγξουν και ως εκ τούτου έπρεπε να κηρυχθούν ένοχοι των εις βάρος των αξιοποιώνων πράξεων²²⁶. Ο εισαγγελέας του ΔΠΑΔ άσκησε έφεση κατά της απαλλακτικής απόφασης²²⁷ και το Εφετείο έκρινε κατά πλειοψηφία, ότι η υπόθεση πρέπει να δικαστεί εκ νέου, κατά τα οριζόμενα στη διάταξη του άρθρου 117 των Κανόνων Διαδικασίας του ΔΠΑΔ, λόγω σφαλμάτων που εμφιλοχώρησαν στην πρωτόδικη απόφαση²²⁸. Κατόπιν τούτου η υπόθεση εισήχθη ενώπιον του Μηχανισμού για τα Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια (MICT), που διαδέχθηκε το ΔΠΑΔ μετά τη λήξη της εντολής του. Η εκδίκαση της υπόθεσης ενώπιον του Μηχανισμού, ξεκίνησε στις 13.06.2017 και δεν έχει μέχρι σήμερα ολοκληρωθεί²²⁹.

Το ζήτημα της εμπλοκής της παραστρατιωτικής μονάδας των Scorpions στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, επανέρχεται στην απόφαση Mladic, με την οποία έγινε δεκτό ότι δεν προέκυψαν επαρκείς αποδείξεις ώστε να καταλήξει το δικαστήριο ότι η συγκεκριμένη μονάδα

²²⁶ Prosecutor v. Stanisic & Simatovic, ICTY Case No IT-03-69, Trial Judgment, TC I, 30.05.2013, §2402, Dissenting Opinion της δικαστού στο ΔΠΑΔ, Michele Picard

²²⁷ Prosecutor v. Stanisic & Simatovic, ICTY Case No IT-03-69, Prosecution Appeal Brief, 25.09.2013

²²⁸ Prosecutor v. Stanisic & Simatovic, ICTY Case No IT-03-69-A, Appeal Judgment, AC, 09.12.2015

²²⁹ Ενημέρωση σχετικά με την εξέλιξη της υπόθεσης σε <http://www.unmict.org/en/cases/mict-15-96>

λειτουργούσε υπό τις εντολές του σερβοβοσνιακού στρατού, ή ότι τα μέλη της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης της Σρεμπρένιτσα, ήτοι η στρατιωτική και πολιτική ηγεσία της RS, τη χρησιμοποίησαν με οποιονδήποτε τρόπο. Έτσι, η αποδεδειγμένη – βάσει του σχετικού βιντεοληπτικού υλικού, που προβλήθηκε ενώπιον του δικαστηρίου²³⁰ – εμπλοκή της μονάδας των Scorpions στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, εμφανίζεται εν τέλει ως ανεξάρτητη, τόσο από τη σερβική όσο και από τη σερβοβοσνιακή πλευρά.

Ανολοκλήρωτη παρέμεινε, τέλος, η υπόθεση σε βάρος του πολιτικού ηγέτη της Σερβίας κατά τον επίδικο χρόνο, του Προέδρου της, Slobodan Milosevic, ο οποίος παραπέμφθηκε ενώπιον του δικαστηρίου, μεταξύ άλλων, για συμμετοχή στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση της γενοκτονίας, αλλά και της βίαιης απομάκρυνσης των μη Σέρβων από την περιοχή της Σρεμπρένιτσα²³¹. Ο κατηγορούμενος ζήτησε την απαλλαγή του από τις κατηγορίες, στα πλαίσια της διαδικασίας του άρθρου 98bis των Κανόνων Διαδικασίας του ΔΠΔΓ, όμως το δικαστήριο έκρινε ότι υπήρχαν επαρκείς ενδείξεις για να στηριχθεί ενώπιον του ακροατηρίου η κατηγορία της συμμετοχής του στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση της Σρεμπρένιτσα²³².

Με την υπόθεση Milosevic, η έρευνα του ΔΠΔΓ κινήθηκε στην κατεύθυνση της αναζήτησης ευθυνών στην πολιτική ηγεσία της Σερβίας για την εκπόνηση του σχεδίου καταστροφής των Βοσνίων Μουσουλμάνων στη Σρεμπρένιτσα, προσεγγίζοντας έτσι το ερευνητικό έργο του ΔΔ. Εν τέλει ο κατηγορούμενος απεβίωσε στις 11.03.2006, οπότε στις 14.03.2006 έπαυσε η εις βάρος του ποινική δίωξη, χωρίς να μάθουμε ποτέ ποια θα ήταν η έκβασή της.

Από την επισκόπηση της νομολογίας του ΔΠΔΓ σχετικά με τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, αναδεικνύεται η θέση του δικαστηρίου ότι η επίδικη σφαγή διαπράχθηκε στα πλαίσια μιας κατά κύριο λόγο στρατιωτικής επιχείρησης, την οποία σχεδίασε η στρατιωτική ηγεσία της RS και εν συνεχεία εκτελέστηκε από τις διαφορετικές βαθμίδες της στρατιωτικής ιεραρχίας, με κλιμακούμενο το δόλο συμμετοχής στις επίδικες αξιόποινες πράξεις, ανάλογα με τη θέση του κάθε εμπλεκόμενου στην ιεραρχία.

²³⁰ Petrović V., *A Crack in the Wall of Denial: The Scorpions Video in and out of the Courtroom*, in *Narratives of Justice in and out of the Courtroom. Former Yugoslavia and beyond* 89 (Dubravka Zarkov and Marlies Glasius eds., 2014)

²³¹ Prosecutor v. Milosevic, IT-02-54-T, Amended Indictment, (Bosnia-Herzegovina), 22.11.2002

²³² Prosecutor v. Milosevic, IT-02-54-T, TC, Decision on Motion for Judgment of Acquittal, 16.06.2004

Η ανάδειξη του στρατιωτικού χαρακτήρα της επιχείρησης, προκύπτει και από την επιεικέστερη μεταχείριση του πολιτικού ηγέτη των Σερβοβοσνίων, Radovan Karadzic, σε σχέση με το στρατιωτικό ηγέτη Ratko Mladic, αλλά και τους επίσης στρατιωτικούς Beara και Porovic. Πράγματι, ενώ το δικαστήριο έκρινε ότι ο Radovan Karadzic ήταν μέλος της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης της Σρεμπρένιτσα και μάλιστα ήταν ο εμπνευστής και εκδότης της Οδηγίας υπ' αρ. 7, που καλούσε το Σώμα Drina του σερβοβοσνιακού στρατού να δημιουργήσει μια αφόρητη κατάσταση για τους μουσουλμάνους της περιοχής, τον καταδίκασε σε ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης 40 ετών. Αντιθέτως, ο στρατιωτικός ηγέτης της RS, Ratko Mladic, που, σύμφωνα με το δικαστήριο, οργάνωσε την εκτέλεση της ως άνω Οδηγίας υπ' αρ. 7, οδηγώντας τους μουσουλμάνους της περιοχής στον αφανισμό, αλλά και οι υφιστάμενοί του Beara και Porovic, καταδικάστηκαν σε ποινή ισοβίου καθείρξεως για τη συμμετοχή τους στην ίδια Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση. Και βεβαίως, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι η ποινή της κάθειρξης των 40 ετών εν τοις πράγμασι ισοδυναμεί με εκείνη της ισοβίου, όμως η συμβολική διαφορά μεταξύ ισόβιας και πρόσκαιρης κάθειρξης εν τέλει αναδεικνύει με ενάργεια τη σαφή θέση του δικαστηρίου για την πρωταρχία των στρατιωτικών στο σχεδιασμό της επίδικης επιχείρησης.

Η θέση του ΔΠΑΓ για τη σερβική εμπλοκή στην επιχείρηση Σρεμπρένιτσα δεν είναι εξίσου σαφής. Τόσο η Εισαγγελία, όσο και το Δικαστήριο, φαίνεται να συμφωνούν ότι το πολιτικό και στρατιωτικό προσωπικό της Σερβίας δεν συνδέεται με τον ειδικό δόλο γενοκτονίας του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής. Αντιθέτως, αμφιλεγόμενη είναι η θέση του δικαστηρίου σχετικά με το ζήτημα της εμπλοκής στρατιωτικών και πολιτικών παραγόντων στη διάπραξη εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας στη Σρεμπρένιτσα, με σκοπό τη βίαιη απομάκρυνση του μουσουλμανικού πληθυσμού από την περιοχή. Έτσι ενώ η εισαγγελία φαίνεται να υποστηρίζει την άποψη ότι Σέρβοι στρατιωτικοί και πολιτικοί υπέχουν ποινική ευθύνη για τη διάπραξη των υπό έρευνα εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, το δικαστήριο έχει μέχρι σήμερα καταλήξει σε απαλλακτικές αποφάσεις τόσο στην υπόθεση Perisik, όσο και στην υπόθεση Stanisik και Simatovic. Παρά ταύτα και στις δύο απαλλακτικές αποφάσεις, υπήρξαν σημαντικές μειοψηφίες υπέρ της καταδίκης των κατηγορουμένων, ενώ η υπόθεση Stanisik και Simatovic παραμένει ακόμη ανοιχτή, μετά την αποδοχή της έφεσης του εισαγγελέα και την εκ νέου εισαγωγή της στο ακροατήριο του MICT προς επανεξέταση.

Τέλος, ασαφής παρέμεινε και η θέση του δικαστηρίου σχετικά με την εμπλοκή του πολιτικού ηγέτη της Σερβίας, Slobodan Milosevic, στη σφαγή της Σρεμπρένιτσα. Και αυτό γιατί οι σκέψεις περί της πιθανής καταδίκης του στα πλαίσια της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης, που αναμφισβήτητα γεννώνται μετά την απόρριψη του αιτήματος απαλλαγής του από το δικαστήριο, κατά τη διαδικασία του άρθρου 98bis των Κανόνων Διαδικασίας του, παραμένουν στο επίπεδο της υπόθεσης, αφού η εις βάρος του διαδικασία παρέμεινε ανολοκλήρωτη λόγω του θανάτου του. Οι δε σκέψεις αυτές, θα μπορούσαν εύλογα να αμφισβητηθούν ενόψει της μεταγενέστερης του θανάτου του κατηγορουμένου, απόφασης του ΔΔ επί της υπόθεσης, που έκρινε ότι η Σερβία δεν ευθύνεται για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, αλλά μόνο για την αποτυχία αποτροπής της.

2. Οι διώξεις ενώπιον του υβριδικού Δικαστηρίου Εγκλημάτων Πολέμου της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης για τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα

Στις 29.07.2008, το Δικαστήριο της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης²³³, εξέδωσε την απόφασή του επί της υπόθεσης Kravica²³⁴. Με την απόφαση Kravica, ολοκληρώθηκε σε πρώτο βαθμό, η πρώτη δίκη για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα ενώπιον του υβριδικού Τμήματος εγκλημάτων πολέμου του Δικαστηρίου, με την οποία καταδικάστηκαν «στρατιώτες του πεδίου» για το έγκλημα των εγκλημάτων²³⁵. Οι κατηγορούμενοι στην υπόθεση ήταν συνολικά 11, ενώ η εκδίκασή της διήρκεσε για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των δύο ετών.

²³³ The Court of Bosnia and Herzegovina, έχει αρμοδιότητα για την εκδίκαση εγκλημάτων του Ποινικού Κώδικα της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, που περιλαμβάνει εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και γενοκτονία. Βλ. www.sudbih.gov.ba.

²³⁴ First Instance Verdict, Stupar and others (X-KR-05/24), Court of Bosnia and Herzegovina (First Instance Panel), 29.07.2008; First Instance Verdict, Mitrovic (X-KR-05/24-1), Court of Bosnia and Herzegovina (First Instance Panel), 29.07.2008, First Instance Verdict, Stevanovic (X-KR-05/24-2), Court of Bosnia and Herzegovina (First Instance Panel), 29.07.2008

²³⁵ Τα γερμανικά δικαστήρια έχουν καταδικάσει κατώτερους ή μεσαίους δράστες της γενοκτονίας στη Βοσνία, όπως ο Nicola Jorgic, Maksim Sokolovic and Djuradj Kusljic. Επίσης καταδίκες για γενοκτονία στη βάση της ευθύνης από την προσταγή ανωτέρου, έχει επιβάλλει το ICTR, στις υποθέσεις του Samuel Imanishimwe, του οποίου όμως η καταδίκη ανατράπηκε στο εφετείο και του Aloys Ntabakuze

Η υπόθεση αφορούσε την εκτέλεση περίπου 1.000 Βοσνίων Μουσουλμάνων ανδρών, που έλαβε χώρα στις 13.07.1995, σε αποθήκη του χωριού Kravica, πλησίον της Σρεμπρένιτσα, όπου είχαν συγκεντρωθεί. Το περιστατικό της αποθήκης Kravica θεωρείται από τα σκληρότερα της συνολικής σφαγής της Σρεμπρένιτσα, αφού εκεί εκτελέστηκε, μέσα σε διάστημα μιάμισης ώρας, περίπου το 10% των συνολικά 7.000-8.000 θυμάτων της επιχείρησης. Οι κατηγορούμενοι ήταν όλοι μέλη μια ειδικής αστυνομικής μονάδας της RS, που είχε εκπαιδευτεί να φέρει εις πέρας «πολύπλοκες αστυνομικές αποστολές»²³⁶. Μόνο δύο εξ αυτών ήταν ανώτεροι στην ιεραρχία, συγκεκριμένα ο Milenko Trifunovic, επικεφαλής διμοιρίας, που κρίθηκε ότι συμμετείχε στις επίδικες πράξεις μαζί με τέσσερις υφισταμένους του και ο Milos Stupar, διοικητής τμήματος, όμως, σύμφωνα με την απόφαση, δεν ήταν παρών στη μαζική εκτέλεση των θυμάτων της Kravica.

Το δικαστήριο έκρινε ενόχους τους έξι εκ των κατηγορουμένων ως συναυτουργούς τέλεσης του εγκλήματος της γενοκτονίας και έναν εξ αυτών, βάσει της διάταξης περί ευθύνης διοικητού, ενώ οι υπόλοιποι τέσσερις κατηγορούμενοι απηλλάγησαν των εις βάρος του κατηγοριών²³⁷. Το δικαστήριο δέχθηκε ότι οι καταδικασθέντες ως συναυτουργοί κατηγορούμενοι, συμμετείχαν στη σύλληψη, την κράτηση και τη μεταφορά των Βοσνίων Μουσουλμάνων στην αποθήκη της Kravica, εν συνεχεία δε οι ίδιοι εκτέλεσαν τους περισσότερους από τους κρατούμενους.

Στους καταδικασθέντες επιβλήθηκαν ποινές πρόσκαιρης κάθειρξης μεταξύ 38 και 42 ετών, ποινές κατά πολύ αυστηρότερες από εκείνες που επιβλήθηκαν από το ΔΠΔΓ στους ελάχιστους χαμηλόβαθμους στρατιωτικούς που δικάστηκαν ενώπιόν του, όπως ο Drazen Erdemovic²³⁸.

²³⁶ Ο Milovan Matic, κατηγορήθηκε ως μέλος του σερβοβοσνιακού στρατού VRS, όμως αθωώθηκε.

²³⁷ Το δικαστήριο εφάρμοσε τη διάταξη του άρθρου 171 του ΠΚ της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, που τιμωρεί το έγκλημα της γενοκτονίας. Παρά το γεγονός ότι ο ΠΚ της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης τέθηκε σε ισχύ το έτος 2003, ενώ οι εκδικαζόμενες πράξεις φέρονται τελεσθείσες το έτος 1995, το δικαστήριο έκρινε ότι η εφαρμογή του εν προκειμένω, δεν παραβιάζει την αρχή nullum crimen, nulla poena sine lege, δεδομένου ότι το αδίκημα της γενοκτονίας τιμωρείτο και το έτος 1995, σύμφωνα με το άρθρο 41 του ΠΚ της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (SFRY).

²³⁸ ICTY, Erdemovic, IT-96-22-T, Trial Chamber, Sentencing Judgment, 29.11.1996

Το σκεπτικό της καταδικαστικής απόφασης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς το δικαστήριο επιχειρεί κατ' ουσίαν να αιτιολογήσει την αυστηρότητά του, αναλύοντας εκτενώς τη σημασία των κατώτερων βαθμίδων της αστυνομικής εν προκειμένω ιεραρχίας, αλλά κατ' επέκταση των κατώτερων βαθμίδων της στρατιωτικής και πολιτικής ιεραρχίας και εν τέλει τη σημασία της εμπλοκής των απλών πολιτών στην εκτέλεση του εγκλήματος της γενοκτονίας, ο σχεδιασμός και η οργάνωση της οποίας, διεξάγεται σε επίπεδο ηγεσίας. Με αυτόν τον τρόπο, το υβριδικό δικαστήριο της Βοσνίας, επιχειρεί να συμπληρώσει τη νομολογία του ΔΠΔΓ, ολοκληρώνοντας το οργανόγραμμα των υπαιτίων της γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα, από την κορυφή, με την οποία ασχολείται το *ad hoc* Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, μέχρι τη βάση της στρατιωτικής και πολιτικής ιεραρχίας, που φέρεται ενώπιόν του.

Σύμφωνα με το εις βάρος τους κατηγορητήριο, οι κατηγορούμενοι παραπέμφθηκαν αρχικά ως μέλη της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης της Σρεμπρένιτσα, στην οποία συμμετείχε, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΠΔΓ, η στρατιωτική ηγεσία της RS, με επικεφαλής τον Radislav Krstic και πάνω από αυτόν, τον Ratko Mladic. Το δικαστήριο, με την απόφασή του, εξέφρασε το σκεπτικισμό του γι' αυτήν την κατασκευή, με το σκεπτικό ότι «ο δρόμος από τους κατηγορούμενους σε αξιωματικούς όπως ο στρατηγός Mladic, διασχίζει όλο το μήκος της αλυσίδας ιεραρχίας» και εν προκειμένω δεν αποδείχθηκε ότι οι συγκεκριμένοι κατηγορούμενοι έδρασαν «από κοινού» με τα ηγετικά στελέχη του σερβοβοσνιακού στρατού²³⁹.

Μετά την απόρριψη της κατηγορίας της συμμετοχής των κατηγορουμένων στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση της Σρεμπρένιτσα, το δικαστήριο τους έκρινε ενόχους του αδικήματος της γενοκτονίας, ως συναυτουργούς, με το σκεπτικό ότι με τη συμμετοχή τους στη μαζική σφαγή των μουσουλμάνων στην αποθήκη της Kravica, συνέβαλαν αποφασιστικά στη συνολική επιχείρηση καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας των Βοσνίων Μουσουλμάνων. Προκειμένου να καταλήξει στην καταδικαστική κρίση του, το δικαστήριο υιοθέτησε μια ευρεία ερμηνεία της συναυτουργίας, ευρύτερη από εκείνη που προτείνει ο Antonio Cassese και περιορίζεται σε αυτούς που τελούν πράξεις της αντικειμενικής υπόστασης του υπό έρευνα εγκλήματος, επικαλυπτόμενες από το υποκειμενικό στοιχείο του δόλου²⁴⁰. Στην ουσία, εν

²³⁹ BiH Court, Stupar et al., 29.07.2008, §172

²⁴⁰ A. Cassese, *International Criminal Law* (2nd ed., Oxford University Press, 2008), σελ. 188 - 189.

προκειμένω το δικαστήριο υιοθέτησε μια ερμηνεία της συναυτουργίας που προσιδιάζει στην κατασκευή της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης²⁴¹.

Ένας εκ των κατηγορουμένων, ο Milos Stupar, κρίθηκε ένοχος στα πλαίσια της ευθύνης διοικητού, αφού το δικαστήριο δέχθηκε ότι δεν ήταν παρών στη σφαγή της Kravica. Προκειμένου να σχηματίσει εν προκειμένω τη δικανική του πεποίθηση, το δικαστήριο εξέτασε αν είναι αναγκαία η διάγνωση του ειδικού δόλου γενοκτονίας, στο πρόσωπο του διοικητή. Δέχθηκε έτσι ότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΔΠΔΓ, η στοιχειοθέτηση της ποινικής ευθύνης του διοικητού σε κάθε διεθνές έγκλημα, ουδόλως προϋποθέτει την συνδρομή του δόλου τέλεσης του οικείου εγκλήματος, στο πρόσωπο του κατηγορουμένου–διοικητή, αντιθέτως αρκεί η γνώση του σχετικού ειδικού δόλου του κατωτέρου. Και αυτό γιατί, σύμφωνα με το άρθρο 7§3 του Καταστατικού ΔΠΔΓ, ο διοικητής τιμωρείται όχι γι' αυτό καθεαυτό το υπό εξέταση έγκλημα, αλλά για την ηθελημένη αποτυχία του να ασκήσει το καθήκον του να ελέγξει αποτελεσματικά τους κατωτέρους του, φερομένους ως υπαιτίους του εγκλήματος²⁴².

Παρά το γεγονός ότι το δικαστήριο διατύπωσε αυτές τις γενικές σκέψεις, κατέληξε εν τέλει ότι, δεν είναι αναγκαίο στην κρινόμενη υπόθεση να αποφανθεί κατά πόσον ειδικά ο *dolus specialis* του εγκλήματος της γενοκτονίας αποτελεί αναγκαίο στοιχείο για την υποκειμενική στοιχειοθέτηση του εγκλήματος με τη μορφή της ευθύνης ανωτέρου και αυτό γιατί ο συγκεκριμένος κατηγορούμενος είχε τον ειδικό δόλο καταστροφής των μουσουλμάνων της Σρεμπρένιτσα²⁴³. Κατόπιν τούτου, τον έκρινε υπαίτιο του εγκλήματος της γενοκτονίας, λόγω της αποτυχίας του να τιμωρήσει τους υφισταμένους του, καταδικασθέντες ως συναυτουργούς του ίδιου εγκλήματος, τον απήλλαξε όμως από την κατηγορία αποτροπής της γενοκτονίας, δεχόμενο ότι δεν γνώριζε εκ των προτέρων ούτε μπορούσε να προβλέψει τις γενοκτόνες πράξεις των υφισταμένων του.

Εν τέλει το Δικαστήριο της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, δέχθηκε, για το σύνολο των καταδικασθέντων κατηγορουμένων της υπόθεσης Kravica, ότι δεν οι εμπνευστές της γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα, αλλά στρατιώτες του πεδίου. Όπως συγκεκριμένα επισημαίνεται

²⁴¹ Strippoli AL., National Courts and Genocide, The Kravica Case at the Court of Bosnia and Herzegovina, *Journal of International Criminal Justice* 7 (2009), 577 – 595

²⁴² ICTY, Brdanim, Trial Judgment 01.09.2004, §§720-721

²⁴³ BiH Court, Stupar at al. §163

στην απόφαση, «αυτοί οι κατηγορούμενοι δεν ήταν οι αρχιτέκτονες του σχεδίου, ούτε οι διοικητές που είχαν την ευθύνη για τη συνολική του εκτέλεση». Όπως όμως τονίζει το δικαστήριο, αυτοί οι χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί «ήταν όμως τα εργαλεία, με τα οποία το πλάνο εκτελέστηκε»²⁴⁴ και συνακόλουθα «χωρίς αυτούς, η γενοκτονία δεν θα είχε διαπραχθεί», καθώς ήταν «ενθουσιώδη όργανα» της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της RS που σχεδίασε και οργάνωσε το «έγκλημα των εγκλημάτων»²⁴⁵. Με αυτό το σκεπτικό, το δικαστήριο αιτιολογεί την αναγκαιότητα της αυστηρής καταδίκης των ενώπιον του κατηγορουμένων και ταυτόχρονα επιχειρεί να κλείσει τον κύκλο της ποινικής ευθύνης για τη γενοκτονία, που άνοιξε το ΔΠΑΓ με τη δίωξη και παραπομπή της στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας της RS για τα ίδια γεγονότα.

Η ολοκλήρωση της πρώτης δίκης για τη Σρεμπρένιτσα στο δικαστήριο της Βοσνίας και η αυστηρή τιμωρία των φερομένων ως «ενθουσιωδών εκτελεστικών οργάνων» της γενοκτονίας, χαιρετίστηκε ως μεγάλη επιτυχία του εθνικού δικαστικού συστήματος της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, στη μάχη κατά της ατιμωρησίας για τις θηριωδίες της Σρεμπρένιτσα²⁴⁶. Παρά τον αρχικό ενθουσιασμό, η πρωτόδικη εντυπωσιακή καταδίκη των ως άνω αξιωματικών για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, ανατράπηκε ενώπιον του Εφετείου της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης.

Το Εφετείο ανέτρεψε καταρχήν την πρωτόδικη καταδίκη του Milos Stupar, στα πλαίσια της ευθύνης διοικητού, με το σκεπτικό ότι δεν αποδείχθηκε πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, ότι οι πέντε, πρωτοδίκως καταδικασθέντες ως συναυτουργοί της γενοκτονίας, κατηγορούμενοι, βρίσκονταν πράγματι υπό τον αποτελεσματικό έλεγχο του κατά τον επίδικο χρόνο, είτε *de jure* είτε *de facto*²⁴⁷.

Εν συνεχεία, ανατράπηκε και η πρωτόδικη καταδίκη των φερομένων ως συναυτουργών του εγκλήματος της γενοκτονίας, Trifunović κλπ²⁴⁸. Το Εφετείο έκρινε ότι, παρά το γεγονός ότι

²⁴⁴ BiH Court, Stupar and others, 29.07.2008, §117

²⁴⁵ Οπ.π. §117

²⁴⁶ Strippoli Al., National Courts and Genocide, The Kravica Case at the Court of Bosnia and Herzegovina, *Journal of International Criminal Justice* 7 (2009), 577 – 595

²⁴⁷ Milos Stupar, Court of Bosnia and Herzegovina, Appellate Panel, Appeal Judgment 28.04.2010, διαθέσιμη σε <http://www.sudbih.gov.ba>

²⁴⁸ Court of Bosnia and Herzegovina, Prosecutor's office of Bosnia and Herzegovina vs Milenko Trifunović, Brano Džinić, Aleksandar Radovanović, Slobodan Jakovljević and Branislav Medan, 2nd Instance Verdict, 23.01.2014, διαθέσιμη σε <http://www.sudbih.gov.ba>

το πρωτοβάθμιο δικαστήριο περιέγραψε σωστά τα πραγματικά περιστατικά που συνθέτουν υπόθεση Kravica, εν τέλει κατέληξε σε εσφαλμένο συμπέρασμα σε σχέση με την υποκειμενική στοιχειοθέτηση των υπό έρευνα εγκλημάτων²⁴⁹.

Ειδικότερα, το Εφετείο επικύρωσε τη θέση του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου, ότι οι κατηγορούμενοι τέλεσαν το αδίκημα της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως σε βάρος μελών της προστατευόμενης ομάδας και ειδικότερα των μουσουλμάνων που συγκεντρώθηκαν στην αποθήκη της Kravica, κατά την επίδικη ημερομηνία²⁵⁰. Επίσης, το Εφετείο επιβεβαίωσε τη θέση του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου, ότι οι κατηγορούμενοι τελούσαν σε γνώση του σχεδίου καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας, που είχε εκπονηθεί σε επίπεδο πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της RS²⁵¹. Όμως περαιτέρω, το Εφετείο επεσήμανε, ότι η γνώση των κατηγορουμένων για το σχέδιο γενοκτονίας της ηγεσίας, δεν αρκεί για την υποκειμενική στοιχειοθέτηση του ερευνώμενου εγκλήματος στο πρόσωπό τους, αφού πρέπει επιπλέον να αποδειχθεί, ότι και οι ίδιοι είχαν την πρόθεση καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας και όχι ότι μόνο γνώριζαν τη σχετική πρόθεση τρίτων²⁵².

Το Εφετείο κατέληξε, ότι ο ειδικός δόλος γενοκτονίας δεν αποδείχθηκε εν τέλει στο πρόσωπο των κατηγορουμένων, καθώς η αφοσίωσή τους στην εκτέλεση του σχεδίου που του ανατέθηκε στην αποθήκη της Kravica, την οποία ορθώς διέγινωσε το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, καταδεικνύει ότι έκαναν το υπηρεσιακό καθήκον τους με ενθουσιασμό, χωρίς όμως να είναι αρκετή, ώστε να διαγνωστεί περαιτέρω στο πρόσωπό τους, ο ειδικός σκοπός της καταστροφής της προστατευόμενης ομάδας των Βοσνίων Μουσουλμάνων, που απαιτείται για την υποκειμενική στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της γενοκτονίας²⁵³.

Μετά ταύτα, το Εφετείο έκρινε ότι οι συγκεκριμένοι κατηγορούμενοι συνέδραμαν στην τέλεση της γενοκτονίας, με τη μορφή της παρότρυνσης και ενθάρρυνσης και όχι ως συναυτουργοί και ανέτρεψε κατά τούτο την πρωτόδικη απόφαση. Το δικαστήριο στήριξε την απόφασή του αυτήν, στην προγενέστερη απόφαση του Εφετείου ΔΠΔΓ στην υπόθεση Krstic, που κατηγορήθηκε μεταξύ άλλων και για τη σφαγή στην αποθήκη της Kravica και ήταν

²⁴⁹ Court BiH, Trifunovic et al., Appeals Chamber, 23.01.2014, §463

²⁵⁰ Court BiH, Trifunovic, Appeals Chamber §§469-470

²⁵¹ Court BiH, Trifunovic Appeals Chamber, §471-480

²⁵² Court BiH, Trifunovic Appeals Chamber, §481

²⁵³ Οπ. π. §484-488

ιεραρχικά ανώτερος των υπό κρίση κατηγορουμένων²⁵⁴. Έτσι, δέχθηκε ότι αφού το Εφετείο ΔΠΑΓ δεν διέγνωσε τον ειδικό δόλο γενοκτονίας στον ιεραρχικά ανώτερο Krstić, για τη συμμετοχή του στα επίδικα περιστατικά, η ίδια λύση πρέπει να επιλεγεί κατά μείζονα λόγο για τους κατωτέρους αυτού, χαμηλόβαθμους εν προκειμένω αξιωματικούς²⁵⁵.

Η ηχηρή ανατροπή από το Εφετείο της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, των πρωτόδικων καταδικών των χαμηλόβαθμών σερβοβόσνιων αξιωματικών της υπόθεσης Kravica, επιβεβαιώνει τελικά τη θέση του ΔΠΑΓ, όπως εκφράστηκε ήδη με την απαλλαγή του στρατηγού Krstić από την κατηγορία της συμμετοχής στην Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση της γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα, ότι αν και για την τέλεση των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας στη Σρεμπρένιτσα συνεργάστηκαν όλες οι βαθμίδες της στρατιωτικής ιεραρχίας της RS, από τη βάση μέχρι την κορυφή, τον ειδικό δόλο γενοκτονίας της προστατευόμενης ομάδας των μουσουλμάνων Βοσνίων μοιράστηκε τελικά μόνο η ηγεσία, καθώς αυτός ο δόλος δεν διαχύθηκε στα κατώτερα κλιμάκια και συνακόλουθα στους πολίτες της RS.

Η ανατροπή των πρωτόδικων αποφάσεων στην υπόθεση Kravica, ευλόγως οδηγεί στη σκέψη ότι, μέσα από την κοινή πλέον δικαιοδοτική τους κρίση, τόσο η διεθνής, όσο και η εθνική ποινική δικαιοσύνη, επιδιώκουν μεταξύ άλλων, να αναβαθμίσουν το ρόλο τους ως εργαλείων μεταβατικής δικαιοσύνης. Και αυτό γιατί η στεγανοποίηση της ευθύνης για το «έγκλημα των εγκλημάτων» και ο περιορισμός της στα ανώτερα στελέχη της πολιτικής και στρατιωτικής ιεραρχίας της RS, εμποδίζει τη διάχυση της ενοχής στην κοινωνία, αλλά και αντιστρόφως την εγκληματοποίηση της κοινωνίας από την πλευρά των θυμάτων, διευκολύνοντας έτσι τη διαδικασία συμφιλίωσης των πρώην εμπολέμων.

B. Η διερεύνηση της κρατικής ευθύνης για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα

1. Η αποδοχή της δυνατότητας καταλογισμού κρατικής ευθύνης για την τέλεση γενοκτονίας

²⁵⁴ BiH Court, Trifunovic, §489

²⁵⁵ BiH Court, Trifunovic Appeals Chamber, §§495-502

Η εκδίκαση της διεθνούς διαφοράς μεταξύ της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και της Σερβίας από το ΔΔ, αποτελεί αναμφίβολα μια ιστορική στιγμή για τη διεθνή κοινότητα. Και αυτό γιατί, 60 χρόνια μετά την υιοθέτηση της Σύμβασης του ΟΗΕ για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, το δικαστήριο κλήθηκε, για πρώτη φορά να αξιολογήσει κατά πόσον ένα κυρίαρχο κράτος μπορεί να κριθεί υπεύθυνο για το «έγκλημα των εγκλημάτων»²⁵⁶.

Το ερώτημα αυτό είχε ήδη προσεγγίσει αρνητικά το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης, με τη διατύπωση της θέσης ότι «εγκλήματα κατά του διεθνούς δικαίου διαπράττονται από ανθρώπους και όχι από αφηρημένες οντότητες»²⁵⁷. Στον αντίποδα αυτής της θέσης, στα πλαίσια της θεωρίας του διεθνούς δικαίου, υποστηρίζεται η άποψη ότι τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και ειδικά η γενοκτονία, διαπράττονται συστηματικά, εις εκτέλεση μιας πολιτικής και δεν είναι ως εκ τούτου δυνατή η τέλεσή τους χωρίς την εμπλοκή του κράτους²⁵⁸.

Το υπό κρίση δίλημμα βρέθηκε στην καρδιά της διεθνούς διαφοράς μεταξύ Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και Σερβίας. Οι προδικαστικές αποφάσεις του ΔΔ επί της υπόθεσης, υπαινίχθηκαν τις απαντήσεις, αλλά άφησαν πολλά ερωτήματα αναπάντητα. Ειδικότερα:

Όπως ανωτέρω αναλυτικά αναφέρεται, κατά το χρόνο κατάθεσης της αρχικής προσφυγής, η Δημοκρατία της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης υπέβαλε ενώπιον του δικαστηρίου και αίτημα λήψης προσωρινών μέτρων κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας²⁵⁹. Αιτήθηκε ειδικότερα, δυνάμει του άρθρου 41 του Καταστατικού ΔΔ²⁶⁰, να διαταχθεί η Γιουγκοσλαβία, «μαζί με τους αντιπροσώπους της στη Βοσνία και αλλού, να

²⁵⁶ Goldstone J. R. – Hamilton J. R., *Bosnia v. Serbia: Lessons from the Encounter of the International Court of Justice with the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, *Leiden Journal of International Law*, 21 (2008), σελ. 95–112

²⁵⁷ *France et al. v. Goering et al.*, (1946) 22 IMT 203, p. 466 και ειδική αναφορά σε ICJ Judgment 2007, §172, όπου η σχετική θέση απορρίπτεται από το ΔΔ.

²⁵⁸ Schabas W., *Genocide: The Crime of Crimes*, 2009, Cambridge University Press, σελ. 512

²⁵⁹ ICJ, *Application Instituting Proceedings submitted by the Republic of Bosnia and Herzegovina*, 20.03.1993

²⁶⁰ Σύμφωνα με το άρθρο 41 του Καταστατικού ΔΔ «Το Δικαστήριο έχει την αρμοδιότητα να προτείνει, αν θεωρεί ότι οι περιστάσεις το απαιτούν, κάθε είδους προσωρινά μέτρα που πρέπει να ληφθούν για να προστατευθούν τα δικαιώματα των μερών», σε http://www.icj-cij.org/en/statute#CHAPTER_III

σταματήσει αμέσως όλες τις πράξεις γενοκτονίας κατά των πολιτών στο κράτος της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης»²⁶¹.

Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας απάντησε με την από 01.04.1993 ανταίτησή της προς το δικαστήριο για τη λήψη προσωρινών μέτρων κατά της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και ειδικότερα ζήτησε να διαταχθεί η κυβέρνηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, να «να θέσει τέλος σε όλες τις πράξεις διακρίσεων βάσει εθνικότητας ή θρησκείας και στην πρακτική της εθνοκάθαρσης, συμπεριλαμβανομένης της διάκρισης σχετικά με την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας, κατά του σερβικού πληθυσμού στο έδαφος της Δημοκρατίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης»²⁶².

Με την από 08.04.1993 διάταξή του, το δικαστήριο ρητώς αναγνώρισε τον κίνδυνο τέλεσης γενοκτονίας στο έδαφος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και ομόφωνα συνέστησε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας να λάβει κάθε αναγκαίο μέτρο για την αποτροπή του υπό κρίση εγκλήματος, συμφώνως προς τις δεσμεύσεις της από τη Σύμβαση των ΗΕ για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας²⁶³. Στις 27.07.1993 η Βοσνία-Ερζεγοβίνη υπέβαλε νέα αίτηση προσωρινών μέτρων με το ίδιο ως άνω περιεχόμενο και στις 10.08.1993 η Γιουγκοσλαβία απάντησε με νέα, επίσης όμοια με την προηγούμενη, ανταίτηση. Με την από 13.09.1993 νέα διάταξή του, το δικαστήριο επικύρωσε τα προσωρινά μέτρα της διάταξης της 08.04.1993 και ζήτησε από το εναγόμενο μέρος την άμεση εφαρμογή τους²⁶⁴.

Με τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων σε βάρος της Σερβίας για την αποτροπή της επικείμενης γενοκτονίας, το δικαστήριο εμμέσως συνομολόγησε, χωρίς όμως ρητώς να το διευκρινίζει, ότι είναι δυνατή η απόδοση αστικής ευθύνης σε βάρος κράτους και για την τέλεση

²⁶¹ Application Instituting Proceedings submitted by the Republic of Bosnia and Herzegovina, 20.03.1993, Κεφάλαιο Δ «Αιτούμενα προσωρινά μέτρα», σελ. 54, §14(1)

²⁶² ICJ, The response of the Government of FRY to the request for the indication of provisional measures of protection submitted by the Government of the Republic of Bosnia and Herzegovina, 01.04.1993

²⁶³ ICJ, Case concerning application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Request for the indication of provisional measures, Order of 08.04.1993

²⁶⁴ ICJ, Case concerning application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina vs Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Request for the indication of provisional measures, Order of 13.09.1993

του οικείου εγκλήματος, αφού διατάσσοντας τη Γιουγκοσλαβία να απέχει από κάθε πράξη γενοκτονίας, εμμέσως αναγνώρισε την υποχρέωση του κράτους να μην τελεί γενοκτονία.

Περαιτέρω, με την απόφασή του επίσης ουσίας, ο δικαστήριο κατέληξε ότι η υποχρέωση των κρατών «να μην τελέσουν γενοκτονία» δεν επιβάλλεται ρητώς από τη Σύμβαση, συνάγεται όμως ερμηνευτικά από τη διατύπωση του άρθρου I αυτής, που προβλέπει ότι «η γενοκτονία τυγχάνει διεθνές έγκλημα και τα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προλαμβάνουν και να τιμωρούν αυτό»²⁶⁵.

Δέχθηκε επιπλέον, ότι η υποχρέωση των κρατών να μην διαπράττουν γενοκτονία, ευθέως συνάγεται και από το γεγονός ότι η γενοκτονία ρητώς κατοχυρώνεται ως ποινικά αξιόλογη συμπεριφορά, στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου, δυνάμει του άρθρου III της Σύμβασης²⁶⁶. Το δικαστήριο επεσήμανε ειδικότερα ότι θα ήταν παράδοξο τα κράτη να υποχρεούνται να προλάβουν τη γενοκτονία που διαπράττουν άτομα, επί των οποίων ασκούν επιρροή και να μην υποχρεούνται να απέχουν τα ίδια από την τέλεση πράξεων γενοκτονίας²⁶⁷.

Εν τέλει η υποχρέωση των κρατών να απέχουν από την τέλεση γενοκτονίας, συνάγεται και από τη διατύπωση του άρθρου IX της Σύμβασης, που ορίζει την αρμοδιότητα του δικαστηρίου για την επίλυση κάθε διεθνούς διαφοράς που σχετίζεται με την ερμηνεία ή την εφαρμογή της Σύμβασης. Στις εν λόγω διαφορές, ρητώς συμπεριλαμβάνονται και όσες σχετίζονται με την ευθύνη του κράτους, αναφορικά με τις ποινικά αξιόλογες συμπεριφορές που απαριθμούνται στο άρθρο III της Σύμβασης, μεταξύ των οποίων και η τέλεση γενοκτονίας, που έτσι, εμμέσως, εντάσσεται στις απαγορεύσεις για τα κράτη²⁶⁸.

Κατά την εξέταση της βασιμότητας της προσφυγής της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, η Σερβία υποστήριξε ότι το διεθνές δίκαιο απορρίπτει τη λογική των κρατικών εγκλημάτων και της κρατικής ποινικής ευθύνης. Το δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό, επισημαίνοντας ότι «οι

²⁶⁵ ICJ, Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §165

²⁶⁶ Το άρθρο III της Σύμβασης του ΟΗΕ για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, ορίζει ότι «Θα τιμωρούνται οι ακόλουθες πράξεις: Α) Η γενοκτονία (...)».

²⁶⁷ ICJ, Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §166

²⁶⁸ ICJ, Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §169

σχετικές υποχρεώσεις πηγάζουν από τους όρους της Σύμβασης και οι ευθύνες των κρατών που πηγάζουν από την παραβίαση αυτών των υποχρεώσεων, είναι υποχρεώσεις και ευθύνες υπό το διεθνές δίκαιο», αποτελούν *jus cogens* και δεν έχουν ποινική φύση²⁶⁹.

Παρά το γεγονός ότι η κρατική ευθύνη για την τέλεση γενοκτονίας, αξιολογήθηκε ως αυτοτελής διεθνής ευθύνη, η σχέση της με την ατομική ποινική ευθύνη για το ίδιο έγκλημα, εν τέλει δεν αμφισβητήθηκε από το δικαστήριο και αυτό ευθέως καταδεικνύεται από τη θέση του για το μέτρο απόδειξης που αποφάσισε να εφαρμόσει στην υπό κρίση υπόθεση. Ειδικότερα, απορρίπτοντας τον ισχυρισμό της Βοσνίας ότι το δικαστήριο πρέπει να εφαρμόσει το συνηθισμένο μέτρο απόδειξης (*standard of proof*), της «στάθμισης των πιθανοτήτων», το δικαστήριο δέχθηκε ότι «σε σχέση με τον ισχυρισμό ότι το εναγόμενο κράτος παραβίασε την υποχρέωση πρόληψης γενοκτονίας και τιμωρίας των ενόχων, το δικαστήριο απαιτεί απόδειξη υψηλού επιπέδου βεβαιότητας, που αρμόζει στη σοβαρότητα της κατηγορίας»²⁷⁰. Η απόδειξη «υψηλού επιπέδου βεβαιότητας», χωρίς να είναι ταυτόσημη, είναι αναμφίβολα συγγενής με την απόδειξη «πέρα από κάθε λογική αμφιβολία» που εφαρμόζουν τα διεθνή ποινικά δικαστήρια²⁷¹.

Επίσης τη στενή σχέση μεταξύ κρατικής και ατομικής ευθύνης για τη γενοκτονία, υποδηλώνει και το σκεπτικό του δικαστηρίου σε σχέση την πρόθεση τέλεσης γενοκτονίας εκ μέρους του κράτους. Όπως ειδικότερα τονίζει το δικαστήριο, για την εφαρμογή του ορισμού της γενοκτονίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο II της Σύμβασης, είναι απαραίτητο να προσδιοριστεί ότι το κράτος έδρασε «με πρόθεση»²⁷². Η έννοια της πρόθεσης αναλύεται στο ποινικό δίκαιο, καθώς αποδίδεται σε ανθρώπινη συμπεριφορά και δεν προσιδιάζει στην κρατική ευθύνη. Εν τέλει, στην απόφαση του ΔΔ, αναζητείται με όρους ακολουθούμενης πολιτικής, στην οποία εντάσσεται η υπό εξέταση γενοκτονία και έτσι εμφανίζεται συγγενής με την πρόθεση της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης που εξετάζει στις ενώπιον του υποθέσεις, το ΔΠΑΓ.

²⁶⁹ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §170

²⁷⁰ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §210

²⁷¹ Schabas W., *Genocide in International Law: The crime of crimes*, 2009

²⁷² ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §176

2. Ο καταλογισμός της κρατικής ευθύνης στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα

Με την απόφασή του επί της ουσίας της υπόθεσης της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, το δικαστήριο έκρινε ότι η πολιτική ηγεσία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και μετέπειτα Σερβίας, και ειδικά ο πρόεδρος της Slobodan Milosevic, ήταν ενήμεροι για το κλίμα του μίσους μεταξύ των Σερβοβοσνίων και των Βοσνίων Μουσουλμάνων, που επικρατούσε κατά την επίδικη περίοδο στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα. Αντιθέτως, το δικαστήριο κατέληξε ότι η ειδικότερη απόφαση των Σερβοβοσνίων της RS, περί εξαφάνισης του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής δεν προέκυψε ότι ήταν σε γνώση του Βελιγραδίου²⁷³.

Το ΔΔ έκρινε περαιτέρω, ότι οι άμεσοι αυτουργοί της γενοκτονίας, που ήταν σύμφωνα και με τη νομολογία του ΔΠΑΓ τα στελέχη της σερβοβοσνιακής στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας, ενεργώντας ως μέλη της Κοινής Εγκληματικής Επιχείρησης της Σρεμπρένιτσα, δεν έδρασαν ως *de jure* όργανα της Σερβίας. Στη συνέχεια εξετάστηκε από το δικαστήριο, αν οι ίδιοι, έδρασαν ως μη κρατικοί δρώντες, υπό τον έλεγχο της Σερβίας. Κατά την εν λόγω αξιολόγηση, το δικαστήριο ευθέως απομακρύνεται από το κριτήριο του «συνολικού ελέγχου», όπως διαμορφώθηκε από τη νομολογία του ΔΠΑΓ και ειδικότερα με την πρώτη του απόφαση Tadic²⁷⁴ και επανέρχεται στο αυστηρότερο κριτήριο του «αποτελεσματικού ελέγχου», που είχε το ίδιο θέσει στην παλαιότερη απόφαση του, Νικαράγουα²⁷⁵.

Με αυτό το κριτήριο, το δικαστήριο δέχθηκε ότι το 1995, η σερβοβοσνιακή πλευρά είχε επί της ουσίας χειραφετηθεί από το κράτος της Σερβίας. Η RS λάμβανε ακόμη οικονομική βοήθεια από το σερβικό κράτος, όμως δεν ενεργούσε υπό τις άμεσες εντολές του Βελιγραδίου. Δεδομένου μάλιστα, ότι, σύμφωνα με το σκεπτικό του δικαστηρίου, το σχέδιο γενοκτονίας της

²⁷³ ICJ, Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §423

²⁷⁴ ICTY Tadic, Case IT-94-1-A, Appeals Chamber Judgment, 15.07.1999, §145 και σχετική αναφορά σε ²⁷⁴ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §402

²⁷⁵ ICJ, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America, Merits, Judgment, 1986, § 109 και σχετική αναφορά ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §391 επ.

προστατευόμενης ομάδας της Σρεμπρένιτσα, διαμορφώθηκε ελάχιστες μέρες πριν την εκτέλεσή του, ήτοι μόλις στα μέσα του Ιουλίου του έτους 1995, η κυβέρνηση της Σερβίας δεν είχε εν τοις πράγμασι το χρονικό περιθώριο να δώσει συγκεκριμένες κατευθύνσεις ή να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο στις ενέργειες των δραστών του εγκλήματος²⁷⁶. Ενόψει των ανωτέρω, το δικαστήριο δέχθηκε ότι η Σερβία δεν υπέχει αστική ευθύνη για την τέλεση της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα.

Στη συνέχεια το δικαστήριο εξέτασε την τυχόν παραβίαση των άλλων δύο υποχρεώσεων των κρατών, που απορρέουν από τις διατάξεις της Σύμβασης και ειδικότερα την υποχρέωση πρόληψης και αποτροπής και την υποχρέωση καταστολής και τιμώρησης των υπαιτίων του διεθνούς εγκλήματος. Κατά την εκτίμηση των επιδίκων πραγματικών περιστατικών σχετικά με τις υπό κρίση υποχρεώσεις, το δικαστήριο δέχθηκε ότι, δεδομένης της διεθνούς ανησυχίας για τον κίνδυνο τέλεσης γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, που είχε ήδη επισημανθεί με τη λήψη των προσωρινών μέτρων το 1993, το εναγόμενο κράτος της Σερβίας, όφειλε να αναλάβει πρωτοβουλίες πρόληψης, τις οποίες δεν απέδειξε ότι ανέλαβε²⁷⁷.

Ενόψει των ανωτέρω, το δικαστήριο κατέληξε ότι τα όργανά του εναγομένου κράτους δεν ενεργοποιήθηκαν για την πρόληψη της σφαγής στη Σρεμπρένιτσα, ενώ ο επιγενόμενος ισχυρισμός του εναγομένου κράτους ότι δεν είχε την εξουσία να αναλάβει σχετικές πρωτοβουλίες, ουδόλως συμβαδίζει με τη δεδομένη επιρροή του Βελιγραδίου στη στρατιωτική ηγεσία της RS, κατά τον επίδικο χρόνο. Το δικαστήριο διευκρίνισε ότι, προκειμένου να καταγνωσθεί η ευθύνη του κράτους για την παράλειψη αποτροπής του εγκλήματος της γενοκτονίας, δεν είναι απαραίτητο να αποδειχθεί ότι το εναγόμενο κράτος εκ του αποτελέσματος, θα μπορούσε πράγματι να αποτρέψει τη γενοκτονία που εν τέλει διαπράχθηκε, αλλά αρκεί το γεγονός ότι κατείχε τα μέσα αποτροπής της και δεν τα χρησιμοποίησε²⁷⁸.

Με αυτό το επιχείρημα, το δικαστήριο επιχείρησε να ενισχύσει, με τη δικαιοδοτική του κρίση, την αρχή της ευθύνης προστασίας που είχε θεμελιωθεί, ήδη από το 2005 με την

²⁷⁶ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §§413-415

²⁷⁷ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §§425 - 438

²⁷⁸ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §438

Ανακοίνωση της Συνόδου των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων²⁷⁹. Η ενίσχυση της αρχής με την απόφαση του ΔΔ, εντοπίζεται στην αναβάθμιση της υποχρέωσης προστασίας σε συμβατική υποχρέωση, ευθέως απορρέουσα από τη Διεθνή Σύμβαση για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, η παραβίαση της οποίας γεννά δικαίωμα προσφυγής ενώπιον του ΔΔ, για τα κράτη που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση και για εκείνα που έχουν αποδεχθεί την αρμοδιότητα του, στο βαθμό που το άρθρο Ι της Σύμβασης, θεωρείται ότι εμπεριέχει διεθνές έθιμο²⁸⁰.

Εκτός από την αποτυχία αποτροπής της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, το ΔΔ δέχθηκε ότι η Σερβία παραβίασε και την υποχρέωση τιμώρησης των υπαιτίων του εγκλήματος, δεδομένου ότι δεν συνεργάστηκε αποτελεσματικά με το ΔΠΔΓ²⁸¹. Το δικαστήριο επεσήμανε ότι δεν μπορεί παρά να προσδώσει ένα σχετικό βάρος σε πληροφορίες που θέλουν τον καταζητούμενο από το ΔΠΔΓ ως πρωταίτιο της γενοκτονίας, στρατηγό Mladic, να βρίσκεται κατά καιρούς στη Σερβία, χωρίς οι αρχές να έχουν καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να τον εντοπίσουν και να τον συλλάβουν²⁸². Πρέπει βεβαίως να σημειωθεί, ότι εν τέλει ο στρατηγός Mladic συνελήφθη πράγματι στη Σερβία, τέσσερα χρόνια μετά την έκδοση της απόφασης, το 2011.

Παρά το γεγονός ότι το ΔΔ αναγνώρισε την ευθύνη της Σερβίας για την παράλειψη αποτροπής και τιμώρησης της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, το δικαστήριο εν συνεχεία απέρριψε το αίτημα της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης για την επιδίκαση αποζημίωσης, κρίνοντας ότι η αναγνώριση της παραβίασης της συμβατικής υποχρέωσης της Σερβίας να αποτρέψει την τελεσθείσα γενοκτονία συνιστά επαρκή ικανοποίηση για τους παθόντες²⁸³. Επιπλέον, κάλεσε τη

²⁷⁹ Outcome Document of the 2005 World Summit, UN Doc. A/RES/60/1, §§138 – 9.

²⁸⁰ Schabas W (2009), *Genocide in International Law, The Crime of Crimes*, Cambridge University Press, σελ. 524

²⁸¹ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §§439-450

²⁸² ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §448

²⁸³ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §§459-470

Σερβία να συνεργαστεί με το ΔΠΔΓ, παραδίδοντας τους φυγόδικους κατηγορουμένους, προκειμένου να δικαστούν ενώπιον του²⁸⁴.

Η απόφαση του ΔΔ έγινε αποδεκτή με ενθουσιασμό από το κράτος της Σερβίας και αντιστοίχως με απογοήτευση από την Ομοσπονδία της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, λόγω της μη αναγνώρισης θετικής ευθύνης στο εναγόμενο κράτος για την τέλεση της γενοκτονίας και της μη επιδίκασης αποζημίωσης²⁸⁵. Το κύριο έλλειμμα αξιοπιστίας της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστηρίου, σύμφωνα με την πλευρά του προσφεύγοντος κράτους, εντοπίστηκε στην αποδεικτική της τεκμηρίωση²⁸⁶. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, η Βοσνία–Ερζεγοβίνη, αιτήθηκε από το δικαστήριο να διαταχθεί η Σερβία να προσκομίσει, τα μη περικεκομμένα πρακτικά των συνεδριάσεων του Ανώτατου Συμβουλίου Άμυνας της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, από τα οποία θεωρούσε ότι θα προέκυπτε η σύνδεση του κράτους της Σερβίας με τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα²⁸⁷.

Το Συμβούλιο αποτελείτο από τους πιο υψηλόβαθμους πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και ήταν θεσμικά η ανώτατη στρατιωτική αρχή, κατά το χρόνο των ερευνώμενων γεγονότων²⁸⁸. Στην προφορική ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας του, ο δικηγόρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης υποστήριξε ότι από τις μη περικεκομμένες εκδόσεις των πρακτικών των συνεδριάσεων του Συμβουλίου, θα προέκυπταν εντολές από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας προς τις σερβοβοσνιακές ένοπλες δυνάμεις, καθώς επίσης και η οικονομική ενίσχυση του στρατού της RS από τη Γιουγκοσλαβία²⁸⁹, στοιχεία που θα αποδείκνυαν εν τέλει τον αποτελεσματικό έλεγχο

²⁸⁴ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §§465

²⁸⁵ Milanovic M. Dimitijevic V., The strange story of the Bosnian Genocide Case, 2007, διαθέσιμο σε <http://ssrn.com/abstract=1015469>

²⁸⁶ Goldstone R., Hamilton R (2008)., *Bosnia v. Serbia: Lessons from the Encounter of the International Court of Justice with the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Leiden Journal of International Law, 21, σελ. 95–112

²⁸⁷ ICJ, Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §204

²⁸⁸ Milanovic M., State Responsibility for Genocide: A Follow-Up, (2007) 18 (4) EJIL 677, No 34

²⁸⁹ ICJ Bosnia v. Serbia, CR 2006/30, 18.04.2006, §19

της Σερβίας στις δυνάμεις της RS που σχεδίασαν και εκτέλεσαν την επιχείρηση της Σρεμπρένιτσα.

Σημειώνεται ότι τα εν λόγω έγγραφα είχαν αποσταλεί στο ΔΠΔΓ στα πλαίσια της ποινικής δίκης κατά του Προέδρου της Σερβίας, Slobodan Milosevic, υπό τον όρο της εμπιστευτικότητας και ήταν στη διάθεση των δικαστών του Εφετείου, όταν απέρριψαν το αίτημά του για απαλλαγή από τις εις βάρος του κατηγορίες, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 98bis των Κανόνων Διαδικασίας του Δικαστηρίου και αποφάσισαν αντιθέτως ότι υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για την παραπομπή του ενώπιον του ακροατηρίου ως υπαιτίου του εγκλήματος της γενοκτονίας στους δήμους της κεντρικής Βοσνίας²⁹⁰.

Το δικαστήριο έκρινε ότι ο αιτών έχει το βάρος απόδειξης των γεγονότων που επικαλείται. Η Βοσνία αποδέχθηκε αυτήν τη γενική αρχή, όμως αντέτεινε ότι εν προκειμένω το βάρος απόδειξης αντιστρέφεται, λόγω της άρνησης της Σερβίας να προσκομίσει στο δικαστήριο τα αιτηθέντα έγγραφα²⁹¹. Εν τέλει, σε ένα από τα πιο αμφισβητήσιμα μέρη της απόφασης, το δικαστήριο όχι μόνο αρνήθηκε να ζητήσει μη περικεκομμένες εκδόσεις των εγγράφων από τη Σερβία²⁹², αλλά επίσης αρνήθηκε να εξάγει αποδεικτικά συμπεράσματα σε βάρος της Σερβίας, από την άρνηση της να προσκομίσει τα έγγραφα²⁹³.

Ακόμη και αν τελικά τα έγγραφα δεν αποδείκνυαν τίποτα, η αίσθηση της αδικίας που προήλθε από την άρνηση του δικαστηρίου να ζητήσει τα έγγραφα, δημιούργησε μια θλιβερή παρακαταθήκη, μετά από 14 χρόνια εκκρεμοδικίας της υπόθεσης, υποβαθμίζοντας το ρόλο του δικαστηρίου στα πλαίσια της μεταβατικής δικαιοσύνης στην περιοχή. Τους εν λόγω προβληματισμούς ασφαλώς ενέτεινε, η αποκλίνουσα γνώμη του δικαστή Al Khasawneh, που υποστήριξε ότι η εμπλοκή της Γιουγκοσλαβίας στη γενοκτονία στη Βοσνία ήταν πιο σοβαρή από την απλή αποτυχία πρόληψής της, αλλά και πιο εκτεταμένη από εδαφικής απόψεως από την

²⁹⁰ ICTY Prosecutor v. Slobodan Milosevic, Case No IT-02-54-T, Decision on Motion for Judgment of Acquittal, 16.06.2004, §323

²⁹¹ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, §204

²⁹² Το ΔΔ είχε τη δυνατότητα να ζητήσει τα έγγραφα, μέσω των proprio motu εξουσιών του, που κατοχυρώνονται από το άρθρο 49 του Καταστατικού του και το άρθρο 62 των Κανόνων Διαδικασίας του.

²⁹³ Genocide Court Ruled for Serbia Without Seeing Full War Archive, New York Times, 09.04.2007

περιοχή της Σρεμπρένιτσα²⁹⁴. Ο μειοψηφών δικαστής δεν παρέλειψε να επισημάνει, ότι η ευθύνη της Γιουγκοσλαβίας για τη γενοκτονία θα είχε αποδειχθεί, αν το δικαστήριο είχε ακολουθήσει καλύτερη μεθοδολογία στην έρευνά του.

Εν τέλει η μουσουλμανική πλευρά της πολιτικής ηγεσίας της Ομοσπονδίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, που είχε ήδη από το 2007 προαναγγείλει ότι θα εφεσιβάλλει την απόφαση, επέλεξε να το πράξει, το Φεβρουάριο του 2017²⁹⁵. Η έφεση ασκήθηκε μόνο από το ένα μέλος της Τριμερούς Προεδρίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, τον Βόσνιο Μουσουλμάνο Bakir Izdebekovic και απορρίφθηκε σχεδόν μονολεκτικά από το δικαστήριο με το σκεπτικό ότι δεν υποβάλλεται από ολόκληρη την τριμερή προεδρία, ήτοι από την σερβοβοσνιακή και κροατική πλευρά. Η δήλωση του δικαστηρίου ότι «η αίτηση δείχνει ότι δεν υπάρχει απόφαση από τις αρμόδιες αρχές, για λογαριασμό όλης της Βοσνίας ως κράτους»²⁹⁶, θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως νέα έκκληση για ενότητα στις πρώην εμπλεκόμενες στην εμπόλεμη σύγκρουση, πλευρές.

II. Η απόδοση διεθνούς ευθύνης για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα υπό το φως της μεταβατικής δικαιοσύνης: Απόδοση δικαιοσύνης ή εμπέδωση της ατιμωρησίας;

A. Η ποιότητα της απονομής δικαιοσύνης στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα μέσα από τα μάτια των πρωταγωνιστών της

1. Το δικαίωμα δίκαιης δίκης των κατηγορουμένων ενώπιον του ΔΠΑΓ

²⁹⁴ ICJ Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment 2007, Dissenting Opinion of Vice President Al-Khasawneh,

²⁹⁵ Bosnia appeals against UN court's Serbia genocide ruling, BBC News 23.02.2017, διαθέσιμο σε <http://www.bbc.com/news/world-europe-39072830>

²⁹⁶ Djurdjevic M., Kovacevic D., Bosnia appeal in genocide case against Serbia rejected, Balkan Transitional Justice, 09.03.2017, διαθέσιμο σε <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-appeal-in-genocide-case-against-serbia-rejected-03-09-2017>

Είναι γεγονός ότι το ΔΠΔΓ ξεκίνησε τις εργασίες του με ένα έλλειμμα αξιοπιστίας έναντι των εμπλεκόμενων κοινωνιών και κατ' επέκταση των κατηγορουμένων που ήχθησαν ενώπιον του, προκειμένου να δικαστούν για τα διεθνή εγκλήματα που τελέστηκαν από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας μέχρι την υπογραφή των Συνθηκών του Dayton. Το έλλειμμα αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το δικαστήριο ιδρύθηκε με απόφαση του ΣΑ/ΗΕ, ως εξαναγκαστικό μέτρο του Κεφαλαίου VII του Χάρτη ΗΕ και η νομιμότητα της σύστασής του πολλάκις αμφισβητήθηκε από τους ενώπιον του κατηγορούμενους.

Στην υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, ελάχιστοι εκ των κατηγορουμένων ομολόγησαν μέρος των εις βάρος τους κατηγοριών και συνεργάστηκαν με το δικαστήριο κατά την εξέλιξη της υπόθεσης. Αντιθέτως οι περισσότεροι ακολούθησαν στρατηγική ρήξης με το δικαστήριο, αρνούμενοι τις κατηγορίες και υποβάλλοντας συνακόλουθα, πλήθος δικονομικών ενστάσεων ενώπιον του δικαστηρίου, σε μια δε περίπτωση και ενώπιον του ΕΔΔΑ, για παραβίαση των υπερασπιστικών τους δικαιωμάτων και κατ' επέκταση του δικαιώματός τους σε δίκαιη δίκη²⁹⁷. Η αμφισβήτηση της αξιοπιστίας του δικαστηρίου και της ποιότητας του δικαιοδοτικού του έργου, εμπόδισε σημαντικά την προσπάθειά του να πείσει συνακόλουθα τις εμπλεκόμενες κοινωνίες ότι αποδίδει δικαιοσύνη, συμβάλλοντας έτσι στην υπέρβαση του οδυνηρού παρελθόντος και στη διαδικασία συμφιλίωσης.

Χαρακτηριστική σε αυτήν την κατεύθυνση, είναι η καταγραφή των δικονομικών κινήσεων του Προέδρου της Σερβίας κατά την επίδικη περίοδο, Slobodan Milosevic, σε σχέση με την αμφισβήτηση του κύρος του δικαστηρίου. Σε μια κίνηση υψηλού πολιτικού συμβολισμού, με στόχο την κάμψη της αξιοπιστίας του δικαστηρίου, ο κατηγορούμενος Slobodan Milosevic, προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ και κατά της Ολλανδίας, το έτος 2002, ενώ ήταν εκκρεμής η εις βάρος του ποινική διαδικασία ενώπιον του ΔΠΔΓ, επικαλούμενος παραβίαση των άρθρων 5 και 6 της ΕΣΔΑ²⁹⁸. Ο κατηγορούμενος ειδικότερα αμφισβήτησε τη νομιμότητα της σύστασης του δικαστηρίου και ισχυρίστηκε ότι είναι παγίως προκατελιμμένο

²⁹⁷ Ομολόγησαν μέρος των εις βάρος τους κατηγοριών και περαιτέρω συνεργάστηκαν με το δικαστήριο, οι κατηγορούμενοι Drazen Erdemovic, χαμηλόβαθμος στρατιωτικός του σερβοβοσνιακού στρατού, ο Momir Nikolic, υποδιοικητής της υπηρεσίας ασφάλειας και πληροφοριών της Ταξιαρχίας του Bratunak, και ο Dragan Obrenovic, υποδιοικητής της 1^{ης} Ταξιαρχίας του Zvornik του Σώματος Drina του σερβοβοσνιακού στρατού. Επίσης, συνεργάστηκε με το δικαστήριο, η Biljana Plavsic, αντιπρόεδρος της RS κατά τον επίδικο χρόνο.

²⁹⁸ ECHR Slobodan Milosevic v. The Netherlands, 19.03.2002, Application no 77631/01

εναντίον της Σερβίας. Το ΕΔΔΑ έκρινε την προσφυγή ως απαράδεκτη, λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων εκ μέρους του κατηγορουμένου.

Αν η προσφυγή του Slobodan Milosevic ενώπιον του ΕΔΔΑ ήταν μια κίνηση αμιγώς συμβολική, που δεν μπορεί να αξιολογηθεί με όρους νομικούς, σε άλλες περιπτώσεις, κατηγορούμενοι, με ενστάσεις τους ενώπιον του ΔΠΔΓ έχουν επικαλεστεί παραβιάσεις του δικαιώματός τους σε δίκαιη δίκη, όπως κατοχυρώνεται από το άρθρο 6 ΕΣΔΑ, η βασιμότητα των οποίων δεν αμφισβητήθηκε από το δικαστήριο. Η συνομολογημένη από το δικαστήριο, παραβίαση των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων, ιδίως από την πλευρά της Εισαγγελίας, έδωσε –σε συγκεκριμένες περιπτώσεις– τροφή για περαιτέρω αμφισβήτηση της συνολικής αξιοπιστίας του δικαιοδοτικού μηχανισμού. Από την άλλη πλευρά βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι η κατά περίπτωση αποδοχή των σχετικών ενστάσεων από το δικαστήριο, στην πραγματικότητα ενισχύει την αντικειμενικότητά του, αφού φαίνεται να μη διστάζει ακόμη και να απευθύνει αυστηρές συστάσεις προς την Εισαγγελία, για την ευλαβική τήρηση των κανόνων διαδικασίας²⁹⁹. Ειδικότερα:

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο κατηγορούμενος Radovan Karadzic, κατά την εκδίκαση της εις βάρος του υπόθεσης σε πρώτο βαθμό, υπέβαλε συνολικά 108 ενστάσεις³⁰⁰ για μη έγκαιρη γνωστοποίηση απαλλακτικών ή ελαφρυντικών αποδεικτικών στοιχείων από την Εισαγγελία, κατά παράβαση του Κανόνα 68 των Κανόνων Διαδικασίας του Δικαστηρίου³⁰¹. Συνεπεία της εν λόγω πρακτικής της Εισαγγελίας, ο κατηγορούμενος επικαλέστηκε παραβίαση του δικαιώμα του σε έγκαιρη πληροφόρηση για το λόγο και τη φύση της εναντίον του κατηγορίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 6§3 ΕΣΔΑ. Το δικαστήριο, αν και απέδωσε το μεγάλο αριθμό των ενστάσεων σε παρελκυστική τακτική του κατηγορουμένου, παρά ταύτα, σε συνολικά 82

²⁹⁹ Στην Kordic AC, Appeals Judgment §§242-243, επισημαίνεται ότι «Η υποχρέωση να τηρεί τους κανόνες είναι τόσο σημαντική όσο και η υποχρέωση να διώκει».

³⁰⁰ Το σύνολο των ενστάσεων του κατηγορουμένου και οι σχετικές αποφάσεις του Δικαστηρίου σε <http://www.icty.org/case/karadzic/4#custom4>

³⁰¹ Ο κανόνας 68 επιβάλλει την υποχρέωση στην Εισαγγελία να γνωστοποιεί στην υπεράσπιση κάθε αποδεικτικό στοιχείο που περιέχεται σε γνώση της και μπορεί να στηρίζει την αθωότητα ή την ελάφρυνση της κατηγορίας σε βάρος του κατηγορουμένου ή επηρεάζει την αξιοπιστία των αποδείξεων της Εισαγγελίας.

περιπτώσεις, δέχθηκε ότι η Εισαγγελία παραβίασε πράγματι τον κανόνα έγκαιρης γνωστοποίησης των επιδίκων αποδεικτικών στοιχείων στον κατηγορούμενο³⁰².

Στην έφεσή του κατά της σε βάρος του πρωτόδικης απόφασης, ο κατηγορούμενος Radislav Krstic, επικαλέστηκε και αυτός μεταξύ άλλων παράλειψη έγκαιρης γνωστοποίησης αθωωτικών στοιχείων εκ μέρους της εισαγγελίας και συνακόλουθα παραβίαση της αρχής της ισότητας των όπλων από την πλευρά της εισαγγελίας και του δικαιώματος του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη. Το δικαστήριο έκρινε, ότι κάποια εκ των στοιχείων που επικαλείται ο κατηγορούμενος είναι πράγματι απαλλακτικά και η γνωστοποίησή τους καθυστέρησε³⁰³, αλλά δέχθηκε περαιτέρω ότι ο ίδιος δεν υπέστη δικονομική βλάβη από τη μη έγκαιρη γνωστοποίησή τους.

Επιπλέον ο κατηγορούμενος Krstic ισχυρίστηκε με την έφεσή του, ότι η εισαγγελία, κατά την εκδίκαση της υπόθεσής του σε πρώτο βαθμό, δεν του γνωστοποίησε εγκαίρως αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία είχε στην κατοχή της για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών³⁰⁴. Σε αυτήν την περίπτωση το δικαστήριο έκρινε ότι πράγματι η εισαγγελία καθυστέρησε ασυνήθιστα να γνωστοποιήσει τα επίδικα έγγραφα στον κατηγορούμενο, χωρίς να μπορεί να δικαιολογήσει την καθυστέρηση. Συνακόλουθα το δικαστήριο επεσήμανε, ότι «δεν θα ανεχθεί τίποτα λιγότερο από την αυστηρή εφαρμογή των υποχρεώσεων γνωστοποίησης»³⁰⁵.

Αντικείμενο αμφισβήτησης του δικαστηρίου, αποτέλεσε και η εκ μέρους του χρήση του δεδικασμένου. Ο κατηγορούμενος Karadzic, με την έφεσή του κατά της πρωτόδικης σε βάρος του απόφασης, επεσήμανε ότι κατά την εκδίκαση της υπόθεσής του σε πρώτο βαθμό, ελήφθησαν υπόψιν, ως δεδικασμένα, 2.379 γεγονότα και 148 έγγραφες μαρτυρικές καταθέσεις, που θεωρήθηκαν αποδειχθέντα σε δίκες μεταξύ άλλων διαδίκων. Ο κατηγορούμενος, στην έφεσή του, ισχυρίστηκε ότι με τη λήψη υπ' όψιν τόσο πολλών γεγονότων ως δεδικασμένων, το δικαστήριο παραβίασε το τεκμήριο της αθωότητάς του και ανέτρεψε το βάρος απόδειξης της εις

³⁰² Βλ. Ενδεικτικά Decision on accused disclosure violation motion 106 in 04.03.2016, 107 in 14.03.2016, 96 in 21.05.2015, 94 in 13.10.2014. Το σύνολο των 82 παραβιάσεων του Κανόνα 68, αναφέρεται σε No. MICT-13-55-A, Radovan Karadzic's Reply Brief, 19.04.2017

³⁰³ ICTY Krstić, IT-98-33-A, Appeals Chamber Judgment, 19.04.2004 §182

³⁰⁴ ICTY Krstić, IT-98-33-A, Appeals Chamber Judgment, 19.04.2004, §§196-200

³⁰⁵ ICTY Krstic, AC, Appeals Judgment §104

βάρος του κατηγορίας³⁰⁶. Ο κατηγορούμενος ισχυρίστηκε ότι η πρωτοφανής για τα δικαστικά χρονικά αποδοχή τόσο μεγάλου αριθμού δεδικασμένων γεγονότων και εγγράφων καταθέσεων μαρτύρων που ελήφθησαν υπόψιν χωρίς να εξεταστούν από τον ίδιο και την υπεράσπισή του, «τον έθαψαν» στην πραγματικότητα, «κάτω από μια χιονοστιβάδα ενοχοποιητικών αποδείξεων», πριν καν η δίκη αρχίσει³⁰⁷.

Η αλήθεια είναι ότι η αποδοχή τόσο μεγάλου αριθμού δεδικασμένων γεγονότων στην υπόθεση Karadzic, είναι πρωτοφανής για τα χρονικά του δικαστηρίου και σαφώς δημιουργεί υπόνοιες ανατροπής των ισορροπιών της δίκαιης δίκης. Το Εφετείο του ΔΠΔΓ παγίως κρίνει ότι τα δικαστήρια πρέπει να είναι φειδωλά στην άσκηση της διακριτικής τους ευχέρειας να αποδέχονται δεδικασμένα γεγονότα, ώστε να διασφαλίζεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη³⁰⁸. Το ζήτημα των δεδικασμένων γεγονότων τέθηκε και στην υπόθεση Milosevic. Με την προδικαστική του απόφαση, το δικαστήριο συνομολόγησε ότι η αποδοχή μεγάλου αριθμού αποδεδειγμένων γεγονότων μπορεί να επιβαρύνει τον κατηγορούμενο και εν τέλει να παραβλάψει και την οικονομία της δίκης, αφού ο τελευταίος θα χρειαστεί χρόνο και πόρους για να τα αμφισβητήσει³⁰⁹. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι στην υπόθεση Milosevic, το ζήτημα της εναρμόνισης του δικαιώματος του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη με τη χρήση πολλών δεδικασμένων γεγονότων, αφορούσε τη λήψη υπ' όψιν από το δικαστήριο 200 περίπου περιστατικών, αριθμός ασήμαντος σε σχέση με τα αντίστοιχα στην υπόθεση Karadzic.

Γίνεται εν τέλει αντιληπτό, ότι με τη λήψη υπ' όψιν από το δικαστήριο 2.379 δεδικασμένων γεγονότων στη δίκη του, ουσιαστικά τίποτα δεν έμενε πια να αποδειχθεί και επομένως να αμφισβητήσει ο κατηγορούμενος, ενώ το βάρος απόδειξης έχει ανατραπεί σε βάρος του και η θεμελιώδης αρχή του Ποινικού Δικαίου «in dubio pro reo», είχε εν τοις πράγμασι καταργηθεί. Στους προβληματισμούς του ίδιου του ΔΠΔΓ σχετικά με τη χρήση δεδικασμένων γεγονότων στην ποινική δίκη, πρέπει να προστεθεί και η θέση της ΕΣΔΑ και του ΕΔΔΑ, ότι το δεδικασμένο παράγεται μόνο όταν υπάρχει ταυτότητα διαφοράς και όχι επί γεγονότων που σχετίζονται με υπόθεση τρίτου.

³⁰⁶ No. MICT-13-55-A, Radovan Karadzic's Appeal Brief

³⁰⁷ No. MICT-13-55-A, Radovan Karadzic's Appeal Brief, §243

³⁰⁸ Mladic Adjudicated Facts Appeals Decision, §24.

³⁰⁹ Milosevic, Adjudicated Facts, Final Decision, 12

Η κατά περίπτωση καθυστέρηση γνωστοποίησης αποδεικτικών στοιχείων από την εισαγγελία με συνέπεια τον αιφνιδιασμό των κατηγορουμένων και η επέκταση της χρήσης του δεδικασμένου που τείνει να οδηγήσει στην ανατροπή του τεκμηρίου αθωότητας αυτών, αποτέλεσαν σε πολλές περιπτώσεις την αφορμή για την ευρύτερη αμφισβήτηση του δικαιοδοτικού έργου του δικαστηρίου³¹⁰. Μέσα από τέτοιου είδους δικονομικές παραβιάσεις, το δικαστήριο, ενώ είναι *ex officio* απαλλαγμένο από το βάρος των τοπικών εθνικισμών και έχει τη δυνατότητα να αποτυπώνει με ουδετερότητα τα κρινόμενα γεγονότα, επιφέρει ένα σημαντικό πλήγμα στην εμπιστοσύνη των κατηγορουμένων προς την ενώπιον του διαδικασία και εν τέλει στην ίδια την αξιοπιστία της απονομής διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης. Το ποινικό δικαστήριο, ακόμη και όταν φέρονται ενώπιόν του οι ενορχηστρωτές του «εγκλήματος των εγκλημάτων», της γενοκτονίας, δεν μπορεί παρά με προσήλωση να διασφαλίζει την τήρηση των υπερασπιστικών τους δικαιωμάτων, γιατί έτσι διασφαλίζει το ίδιο το κύρος της δικαιοσύνης και την επικράτηση των αρχών του κράτους δικαίου.

2. Η θέση των θυμάτων έναντι της διαδικασίας απονομής διεθνούς δικαιοσύνης: Οι ειρηνευτικές δυνάμεις στο στόχαστρο

Οι οικογένειες των θυμάτων της Σρεμπρένιτσα ουδέποτε εντάχθηκαν στη διαδικασία απόδοσης διεθνούς δικαιοσύνης, για τη μαζική σφαγή των συγγενών τους. Σε αυτό βέβαια συνέβαλε το γεγονός ότι δεν έχουν δικαίωμα παράστασης ενώπιον του ΔΠΔΓ, για την αξίωση αποκατάστασης της ηθικής βλάβης που υπέστησαν από τη γενοκτονία, εξεταζόμενοι μόνο ως μάρτυρες. Η δικονομική αδυναμία παράστασής των επιζώντων και των οικογενειών των θυμάτων της σφαγής, ως πολιτικώς εναγόντων με αξιώσεις αποζημίωσης, ενώπιον του ΔΠΔΓ, δημιούργησε σε αυτούς ένα αναμφισβήτητο έλλειμμα δικαιοσύνης.

Το έλλειμμα αυτό οδήγησε 1.800 οικογένειες αγνοουμένων της Σρεμπρένιτσα ενώπιον του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης, στο οποίο απηύθυναν προσφυγές κατά της RS, τα έτη 2001 και 2002, με αντικείμενο τις παραβιάσεις δικαιωμάτων κατοχυρωμένων από την ΕΣΔΑ, όπως του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, της

³¹⁰ Jakobs D., 6 quick thoughts on the Karadzic judgement, 25.03.2016, in Spreading the jam

απαγόρευσης των διακρίσεων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, αλλά και για την παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης για την πρόληψη και την καταστολή της γενοκτονίας, περί της υποχρέωσης των συμβαλλομένων κρατών να τιμωρούν τους υπαιτίους του εγκλήματος. Το δικαστήριο, με την απόφασή του επί 49 εκ των ως άνω προσφυγών³¹¹, δικάωσε τους προσφεύγοντες και επέβαλε στην RS, της διεξαγωγή εξωδικαστικής έρευνας για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα και τη δημοσίευση σχετικής έκθεσης, τη διαβίβαση κάθε σχετικής με την τύχη των αγνοουμένων πληροφορίας στους συγγενείς τους, τη δημοσίευση της δικαστικής απόφασης στην επίσημη εφημερίδα της RS και τη χρηματοδότηση του Μνημείου και Νεκροταφείου της Σρεμπρένιτσα – Potocari με το ποσόν των 2.000.000 μάρκων.

Όμως το έλλειμμα δικαιοσύνης σε σχέση με τα θύματα της σφαγής της Σρεμπρένιτσα, επανήλθε στο προσκήνιο με την έκδοση της απόφασης του ΔΔ επί της προσφυγής της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης κατά της Σερβίας το 2007, τη διατύπωση της θέσης ότι η Σερβία δεν έχει θετική ευθύνη για την τέλεση της γενοκτονίας και την απόρριψη του αιτήματος της προσφεύγουσας Βοσνίας για την επιδίκαση αποζημίωσης, για την παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης του 1948³¹².

Στις 04.06.2007, το ίδρυμα «Μητέρες της Σρεμπρένιτσα», που ιδρύθηκε υπό τον ολλανδικό νόμο, με σκοπό να προσφεύγει ενώπιον των δικαιοδοτικών μηχανισμών για λογαριασμό των συγγενών των θυμάτων της Σρεμπρένιτσα, προσέφυγε ενώπιον του Πρωτοδικείου της Χάγης, επικαλούμενο ότι το κράτος της Ολλανδίας, ως υπεύθυνο της ολλανδικής ταξιαρχίας στη Σρεμπρένιτσα, Dutchbat και τα HE, ως υπεύθυνος οργανισμός της ειρηνευτικής δύναμης UNPROFOR, παρά τις αντίθετες υποσχέσεις τους, αλλά και τη γνώση τους για τον κίνδυνο επίθεσης από τις σερβοβοσνιακές στρατιωτικές δυνάμεις, απέτυχαν να προστατεύσουν την «ασφαλή περιοχή» της Σρεμπρένιτσα και τους αμάχους της, για τη δε αποτυχία τους αυτή, υπέχουν αστική ευθύνη³¹³. Η νομική βάση της προσφυγής, στηρίχθηκε τόσο στο ολλανδικό αστικό δίκαιο, όσο και στο διεθνές δίκαιο.

³¹¹ Human Rights Chamber for Bosnia-Herzegovina, Selimovic et al (no. CH/01/8365), 07.03.2003, διαθέσιμη σε <http://www.hrc.ba/database/decisions/CH01-8365%20Selimovic%20Admissibility%20and%20Merits%20E.pdf>

³¹² ICJ, Bosnia v. Serbia, Judgment 26.02.2007

³¹³ ECHR, Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands, 11.06.2013, Application 65542/12, §54

Η νομική επιχειρηματολογία των προσφευγόντων υπό το αστικό δίκαιο, συνοψίζεται στον ισχυρισμό ότι τα ΗΕ και το ολλανδικό κράτος είχαν κάνει μια συμφωνία με τους κατοίκους της Σρεμπρένιτσα, να τους προστατεύσουν εντός της «ασφαλούς περιοχής», την οποία δεν τήρησαν³¹⁴. Η επιχειρηματολογία υπό το διεθνές δίκαιο, στηρίχθηκε στο σχέδιο των άρθρων της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, για την κρατική ευθύνη και την ευθύνη διεθνών οργανισμών, σύμφωνα με τα οποία, οι ενέργειες του Dutchbat, έπρεπε, κατά τους προσφεύγοντες, να αποδοθούν τόσο στο ολλανδικό κράτος, όσο και στα ΗΕ³¹⁵.

Τα ΗΕ δεν εμφανίστηκαν ενώπιον του Πρωτοδικείου, έχοντας ενημερώσει τον Μόνιμο Εκπρόσωπο της Ολλανδίας στη Ν. Υόρκη, για την πρόθεσή τους αυτή. Το ολλανδικό κράτος, ζήτησε να παρέμβει υπέρ των ΗΕ, υποστηρίζοντας την απόλυτη ασυλία τους απέναντι στη δικαιοσύνη³¹⁶.

Το Πρωτοδικείο με την από 10.07.2008 απόφασή του, έκρινε ότι πράγματι η δικαστική ασυλία των ΗΕ είναι απόλυτη και τα ολλανδικά δικαστήρια δεν είναι αρμόδια να την αμφισβητήσουν. Το ίδρυμα «Μητέρες της Σρεμπρένιτσα», προσέφυγε κατά της πρωτόδικης απόφασης, ενώπιον του Εφετείου της Χάγης³¹⁷, με το επιχείρημα, ότι η θέση του ολλανδικού κράτους για την απόλυτη ασυλία των ΗΕ, συμβαδίζει με τη θέση του ότι τα ΗΕ ήταν ο μόνος υπεύθυνος για την αποτυχία πρόληψης της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα και αν αυτές οι θέσεις συνδυαστικά υιοθετηθούν από το δικαστήριο, τότε τα θύματα θα στερηθούν το δικαίωμα πρόσβασής τους στη δικαιοσύνη για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης που υπέστησαν από τις επίδικες πράξεις, όπως κατοχυρώνεται από το άρθρο 6 ΕΣΔΑ.

Το Εφετείο έκρινε ότι τα ΗΕ έχουν μια ξεχωριστή θέση στη διεθνή κοινότητα, για τη διατήρηση ή την αποκατάσταση, της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού, σε πολλές περιπτώσεις καλούνται να αποστείλουν στρατιωτικές δυνάμεις σε εμπόλεμες περιοχές, με τον κίνδυνο αυτές να εμπλακούν σε καταστάσεις σύγκρουσης, από τις οποίες πιθανόν θα επηρεαστούν τα συμφέροντα των διαφορετικών εμπολέμων πλευρών. Η εξασφάλιση της απόλυτης ασυλίας του, ακόμη και σε περιπτώσεις παραβιάσεων jus cogens,

³¹⁴ ECHR, Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands §55

³¹⁵ ECHR, Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands, §56

³¹⁶ ECHR, Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands, §61

³¹⁷ ECHR, Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands, 11.06.2013, Application 65542/12, §72

συνδέεται επομένως, με το γενικό συμφέρον της διατήρησης της ειρήνης και της ασφάλειας στον κόσμο³¹⁸. Παρά ταύτα, το Εφετείο έκρινε, ότι οι συγγενείς των θυμάτων, μπορούν να προσφύγουν κατά του ολλανδικού κράτους, το οποίο δεν έχει την ασυλία των ΗΕ και υποχρεούται να απαντήσει επί της ουσίας στις τυχόν αιτιάσεις τους.

Η απόφαση του εφετείου προσβλήθηκε με αναίρεση, ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ολλανδίας, η οποία απορρίφθηκε, επικυρώνοντας την απόλυτη ασυλία των ΗΕ, ενώ το σκέλος της υπόθεσης σχετικά με την ευθύνη του ολλανδικού κράτους για την αποτυχία πρόληψης της γενοκτονίας, επέστρεψε στα εθνικά δικαστήρια της ουσίας.

Οι συγγενείς των θυμάτων, προσέφυγαν ενώπιον του ΕΔΔΑ, επικαλούμενοι ότι η αναγνώριση της πλήρους δικαστικής ασυλίας των ΗΕ εκ μέρους των ολλανδικών δικαστηρίων, παραβιάζει το δικαίωμα πρόσβασής τους στη δικαιοσύνη, σύμφωνα με το άρθρο 6 ΕΣΔΑ. Η απόφαση του ΕΔΔΑ σηματοδοτεί την τελευταία προσπάθειά τους να αποδώσουν ευθύνες στα ΗΕ, για την αποτυχία πρόληψης της γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα. Πρέπει βεβαίως να σημειωθεί ότι, η κατάθεση της σχετικής προσφυγής έλαβε χώρα το έτος 2012, όταν ήδη είχε συλληφθεί και παραπεμφθεί ενώπιον του ΔΠΔΓ, τόσο ο πολιτικός ηγέτης των Σερβοβοσνίων κατά την επίδικη περίοδο Radovan Karadzic, όσο και ο στρατιωτικός της ηγέτης Ratko Mladic, γεγονός που καταδεικνύει ότι η πορεία προς την ολοκλήρωση των ποινικών διαδικασιών ενώπιον της διεθνούς δικαιοσύνης για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, δεν εμφανίζεται ικανοποιητική για τα θύματά της.

Το ΕΔΔΑ επικύρωσε τις θέσεις των ολλανδικών δικαστηρίων για την πλήρη ασυλία των ΗΕ ακόμη και επί παραβίασης κανόνων διεθνούς δικαίου που συνιστούν *jus cogens*, αναγνωρίζοντας ότι, τα ΗΕ, στα πλαίσια του μοναδικού, στη διεθνή κοινότητα, ρόλου τους, να διασφαλίζουν τη διατήρηση ή την αποκατάσταση της παγκόσμιας ειρήνης, πρέπει να έχουν την ευχέρεια της παρέμβασης στις εμπόλεμες ζώνες ανά τον κόσμο, χωρίς το φόβο της εμπλοκής σε δικαστικές διαδικασίες, καθώς είναι μέρος της λύσης και όχι των προβλημάτων που δημιουργεί η διασάλευση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας³¹⁹.

³¹⁸ ECHR, *Stichting Mothers of Srebrenica and others v. the Netherlands*, 11.06.2013, §81

³¹⁹ Ventura M., Akande D., *Mothers of Srebrenica: The Obligation to Prevent Genocide and Jus Cogens – Implications for Humanitarian Intervention*, EJIL-TALK! 06.0.2013

Το ίδρυμα «Μητέρες της Σρεμπρένιτσα» συνέχισε τις δικαστικές διαδικασίες ενώπιον των ολλανδικών δικαστηρίων, με αντικείμενο την αναζήτηση της ευθύνης του ολλανδικού κράτους, για τις ενέργειες και παραλείψεις της ειρηνευτικής δύναμης του Dutchbat στη Σρεμπρένιτσα. Εν τέλει τον Ιούνιο του 2017, ενώ η διεθνής δικαιοσύνη έχει κατ' ουσίαν αποδώσει την ευθύνη για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, στη στρατιωτική και πολιτική ηγεσία της RS κατά την επίδικη περίοδο, το Εφετείο της Χάγης αποφάνθηκε ότι η στρατιωτική δύναμη Dutchbat ευθύνεται και αυτή εν μέρει για τη μη αποτροπή της πρωτοφανούς σφαγής των μουσουλμάνων της περιοχής³²⁰. Η ολλανδική κυβέρνηση, δια του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, ευθέως αμφισβήτησε την ορθότητα της απόφασης και προανήγγειλε την προσβολή της, με την άσκηση αναίρεσης ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ολλανδίας³²¹.

Η εξέλιξη των προσφυγών του ιδρύματος «Μητέρες της Σρεμπρένιτσα» ενώπιον των ολλανδικών δικαστηρίων και του ΕΔΔΑ, καταδεικνύει ότι η διαδικασία απόδοσης ατομικών και κρατικών ευθυνών για τη γενοκτονία, ενώπιον της διεθνούς δικαιοσύνης, δεν έχει καταφέρει να πείσει τα θύματα της σφαγής, που εξακολουθούν, μετά από 20 χρόνια, να αναζητούν δικαιοσύνη.

B. Η δικαστική κρίση για τη Σρεμπρένιτσα ενώπιον των εμπλεκομένων κοινωνιών και της διεθνούς κοινότητας

1. Οι θέσεις της διεθνούς δικαιοσύνης για τις ευθύνες της γενοκτονίας ενώπιον των εμπλεκομένων κοινωνιών

Δεδομένου ότι αναμφισβήτητα το ΔΠΔΓ είναι ο διεθνής δικαιοδοτικός μηχανισμός που ανέλαβε το κύριο βάρος της καταγραφής και ερμηνείας των γεγονότων που συνθέτουν τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, αλλά και τη τιμωρίας των υπαιτίων, πρέπει καταρχήν να ερευνηθεί η δική του συμβολή στη διαδικασία συμφιλίωσης, τόσο εντός της Βοσνίας—

³²⁰ Srebrenica massacre: Dutch soldiers let 300 Muslims die, court rules, The Guardian, 28.06.2017, διαθέσιμο σε <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/28/dutch-soldiers-let-300-muslims-die-in-bosnian-war-court-rules>

³²¹ Srebrenica: Dutch government contests ruling blaming peacekeepers, 21.09.2017, Deutsche Welle, διαθέσιμο σε <http://www.dw.com/en/srebrenica-dutch-government-contests-ruling-blaming-peacekeepers/a-40610884>

Ερζεγοβίνης, ήτοι μεταξύ των κοινοτήτων της Ομοσπονδίας της Βοσνίας και της RS, όσο και μεταξύ Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και Σερβίας. Η προσέγγιση του ερωτήματος συνδέεται με την ευρύτερη αξιοπιστία του ΔΠΔΓ στις μεταπολεμικές κοινωνίες των κρατών της πρώην Γιουγκοσλαβίας.

Αναμφισβήτητα, το ΔΠΔΓ δεν ιδρύθηκε με τη συναίνεση των κρατών της πρώην Γιουγκοσλαβίας, αλλά αντιθέτως τους επιβλήθηκε, ως εξαναγκαστικό μέτρο του Κεφαλαίου VII του Χάρτη ΗΕ, γεγονός που από την έναρξη της λειτουργίας του, δημιούργησε ένα έλλειμμα αξιοπιστίας των ενώπιον του διαδικασιών, απέναντι στις πολύ ταραγμένες από την ένοπλη σύγκρουση κοινωνίες. Εκτός αυτού το ΔΠΔΓ εδρεύει στη Χάγη της Ολλανδίας, μακριά από τους τόπους τέλεσης των εγκλημάτων που καλείται να κρίνει, αλλά και μακριά από τις εμπλεκόμενες κοινωνίες, στις οποίες επιχειρεί στην ουσία να «αποστείλει» δικαιοσύνη. Οι αποφάσεις του, συντεταγμένες στην αγγλική γλώσσα και ιδιαίτερα εκτενείς, φτάνουν εν τέλει στις κοινωνίες διαμεσολαβημένες με το φίλτρο των τοπικών εντάσεων και πολιτικών συμφερόντων³²².

Από τις ως άνω γενικές διαπιστώσεις, δεν φαίνεται να εξαιρείται η διαδικασία απόδοσης ποινικών ευθυνών για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, παρά το γεγονός ότι η μαζική σφαγή της Σρεμπρένιτσα αποτελεί το πιο αιματηρό επεισόδιο του γιουγκοσλαβικού πολέμου και η μοναδική, σύμφωνα με την πάγια πλέον νομολογία των διεθνών δικαστηρίων, γενοκτονία, που έλαβε χώρα στο έδαφος της ευρωπαϊκής ηπείρου, μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην πραγματικότητα, η απόδοση δικαιοσύνης για τη μαζική σφαγή του μουσουλμανικού πληθυσμού στη Σρεμπρένιτσα, που έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 1995, φαίνεται να παραμένει στη Χάγη, χωρίς να φτάνει στο Βελιγράδι, στο Σεράγεβο ή στη Μπάνια Λούκα, όπου η διαδικασία υπέρβασης του παρελθόντος εμφανίζεται μέχρι σήμερα εξαιρετικά δυσχερής.

Η συνεργασία της Σερβίας με το ΔΠΔΓ, σχετικά με τη διαλεύκανση της υπόθεσης της Σρεμπρένιτσα, υπήρξε, με ελάχιστες εξαιρέσεις, συνδεδεμένες κατά κύριο λόγο με την ενταξιακή πορεία της χώρας στην ΕΕ, διαχρονικά προβληματική. Η συνολική απροθυμία συμβολής της στο δικαιοδοτικό έργο του δικαστηρίου, καταγράφεται από το ίδιο το δικαστήριο στις ετήσιες

³²² Milanovic M., *The Impact of the ICTY on the Former Yugoslavia: An Anticipatory Post-Mortem*, 2015, available at: <http://ssrn.com/abstract=2755505>

εκθέσεις του μέχρι το έτος 2010³²³, αποτυπώθηκε όμως ήδη από το 2007, και στην απόφαση του ΔΔ επί της προσφυγής της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης εναντίον της³²⁴. Με την απόφασή του, το δικαστήριο επεσήμανε μεταξύ άλλων τις πληροφορίες περί της παρουσίας του καταζητούμενου Ratko Mladic στο σερβικό έδαφος και επέκρινε την αποτυχία εντοπισμού και σύλληψής του από τις εθνικές αρχές. Πρέπει βεβαίως να σημειωθεί ότι εν τέλει ο στρατηγός Mladic, συνελήφθη πράγματι στη Σερβία το 2011.

Και σε θεσμικό επίπεδο, η συνεργασία της Σερβίας με το ΔΠΔΓ, υπήρξε διαχρονικά περίπλοκη. Ειδικότερα, το έτος 2003, υιοθέτησε ειδική νομοθεσία για τα εγκλήματα πολέμου, ιδρύοντας παράλληλα ένα ειδικό δικαστήριο εγκλημάτων πολέμου, ως αυτοτελές τμήμα του Πρωτοδικείου του Βελιγραδίου, με αρμοδιότητα την εκδίκαση εγκλημάτων πολέμου και κατά της ανθρωπότητας που έλαβαν χώρα οπουδήποτε στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας³²⁵. Παρά το γεγονός ότι το δικαστήριο ξεκίνησε να λειτουργεί ήδη από το 2003, ουδεμία απόφασή του σχετικά με τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, έχει μέχρι σήμερα εκδοθεί. Η πρώτη, σχετική υπόθεση που ήχθη ενώπιόν του, αφορούσε την ποινική δίωξη σε βάρος οκτώ Σερβοβοσνίων αστυνομικών, που συνελήφθησαν το έτος 2015 στο έδαφος της Σερβίας και παραπέμφθηκαν να δικαστούν για τη μαζική σφαγή των μουσουλμάνων ανδρών που είχαν συγκεντρωθεί στην αποθήκη της Kravica, πλησίον της Σρεμπρένιτσα, τον Ιούλιου του 1995³²⁶. Η δίκη ξεκίνησε το Φεβρουάριο του 2017 και μετά από αλλεπάλληλες διακοπές, αναβλήθηκε τελικά, στις 13.12.2017, για δικονομικούς λόγους³²⁷.

Η δυσχέρεια συμφιλίωσης της Σερβίας με το παρελθόν, εντοπίζεται και στη διαχείριση των διεθνών δικαιοδοτικών κρίσεων για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, σε επίπεδο δημόσιου λόγου. Το 2010, στα πλαίσια της ενταξιακής πορείας της στην ΕΕ και υπό την πίεση της διεθνούς κοινότητας, η Σερβία προέβη για πρώτη φορά, σε δημόσια απολογία για τα γεγονότα

³²³ Οι ετήσιες εκθέσεις του ΔΠΔΓ είναι διαθέσιμες σε <http://www.icty.org/en/documents/annual-reports>

³²⁴ ICJ, Bosnia v. Serbia, Judgment 26.02.2007

³²⁵ Law on Organisation and Jurisdiction of Government Authorities in Prosecuting Perpetrators of War Crimes, arts. 3, 8, 9, 11 (2003) (Serb. & Mont.), διαθέσιμο σε www.osce.org/yugoslavia/documents/fry/2003/07/446_en.pdf.

³²⁶ OSCE, War Crime Proceedings in Serbia 2003-2014, OSCE Mission to Serbia, Belgrade 2015, διαθέσιμο σε <http://www.osce.org/serbia/194461?download=true>, σελ. 44

³²⁷ Serbian Court delays Srebrenica Massacre Trial, Balkan Insight, 13.12.2017, διαθέσιμο σε <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbian-court-delays-srebrenica-massacre-trial-12-13-2017>

της Σρεμπρένιτσα. Ειδικότερα, στις 30.03.2010, μετά από μια θυελλώδη συζήτηση, το σερβικό κοινοβούλιο υιοθέτησε την «Ανακοίνωση για τη Σρεμπρένιτσα», με την οποία

καταδικάζει το έγκλημα που έγινε κατά του βοσνιακού πληθυσμού στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο 1995, όπως αυτό προσδιορίστηκε από την απόφαση του ΔΔ, όπως και κάθε κοινωνική και πολιτική διαδικασία που δημιούργησε την πεποίθηση ότι οι εθνικοί σκοποί μπορούν να εξυπηρετηθούν μέσω των ενόπλων δυνάμεων και της φυσικής βίας εναντίον μελών άλλων εθνικών, εθνοτικών ή θρησκευτικών ομάδων, εκφράζει δε περαιτέρω τη συμπάθειά της προς τις οικογένειες των θυμάτων και απολογείται για την αποτυχία να προλάβει αυτήν την τραγωδία³²⁸.

Παρά το ότι η αναγνώριση της τραγωδίας στη Σρεμπρένιτσα υπήρξε ένα μεγάλο βήμα προόδου, στη διαδικασία αντιμετώπισης παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων του παρελθόντος, η προσεκτικότερη ανάγνωση της δήλωσης δημιουργεί αναπόφευκτα προβληματισμούς. Και αυτό γιατί ο όρος «γενοκτονία» δεν εμφανίζεται στο κείμενο της δήλωσης, παρά το γεγονός ότι η απόφαση του ΔΔ, στην οποία αναφέρεται η δήλωση, έδωσε αυτόν το νομικό χαρακτηρισμό στη μαζική σφαγή του μουσουλμανικού πληθυσμού στη Σρεμπρένιτσα. Η συγκεκριμένη επιλογή στη διατύπωση της δήλωσης, συνιστά στην πραγματικότητα εκδήλωση «ερμηνευτικής άρνησης» των γεγονότων, με την έννοια ότι το διαπραχθέν στη Σρεμπρένιτσα έγκλημα, δεν αντιμετωπίζονται ως μη γενόμενο, αλλά ερμηνεύεται με τρόπο που προσδίδει διαφορετικό νόημα στο παρελθόν³²⁹.

Η δυσχέρεια ενσωμάτωσης των θέσεων της διεθνούς δικαιοσύνης για τα γεγονότα και τις ευθύνες που συνθέτουν την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, από την πολιτική ηγεσία της Σερβίας, αντανakλάται και στις αντιδράσεις της κοινωνίας απέναντι στις αντίστοιχες δικαιοδοτικές κρίσεις. Έτσι οι Σέρβοι πολίτες, εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό τη δυσπιστία τους προς το ΔΠΔΓ, το οποίο χαρακτηρίζουν ως προκατειλημμένο εναντίον τους, στα χνάρια του πρώην Πρόεδρου

³²⁸ Διαθέσιμο σε: www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/ostala_akta/2010/Deklaracija%20o%20Srebrenici%20lat.zip

³²⁹ Cohen S. (2001), *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering* (Cambridge, Eng.)

της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, Slobodan Milosevic, που με μια κίνηση υψηλού πολιτικού συμβολισμού, υποστήριξε αυτή τη θέση ενώπιον του ΕΔΔΑ³³⁰. Όπως προκύπτει από έρευνα του ΟΑΣΕ που ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 2011 στις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας, με αντικείμενο την καταγραφή απόψεων σχετικά με τα εγκλήματα πολέμου και το έργο του ΔΠΔΓ³³¹, το 40% των Σέρβων ερωτηθέντων θεωρεί ότι ο στόχος του ΔΠΔΓ εντοπίζεται στην απόδοση ευθυνών μόνο στους Σέρβους για όλα τα εγκλήματα του γιουγκοσλαβικού πολέμου και το ίδιο ποσοστό θεωρεί, ότι η Σερβία πρέπει με κάθε κόστος να αποφύγει τη συνεργασία με το δικαστήριο. Τέλος, μόνο 5% των ερωτηθέντων, όταν ακούει τη λέξη «γενοκτονία», σκέφτεται την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, και αυτό ενώ η σχετική με την υπόθεση νομολογία του ΔΠΔΓ και του ΔΔ, έχει ήδη διαμορφωθεί. Παρά ταύτα, η απόφαση του ΔΔ επί της υπόθεσης, αν και χαρακτήρισε τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα ως γενοκτονία, αντιμετωπίστηκε με ενθουσιασμό στη Σερβία, γιατί θεωρήθηκε ως συλλογική αθώωσή της για το επίδικο έγκλημα³³².

Για τη Βοσνία–Ερζεγοβίνη, η υπόθεση της Σρεμπρένιτσα παραμένει επίσης μια ανοιχτή πληγή, που προσδιορίζεται από εκδηλώσεις άρνησης των γεγονότων στην πλευρά των Σερβοβοσνίων και μυθοποιημένη θυματολογία στην πλευρά των Βοσνίων Μουσουλμάνων, που οδηγεί στη συνολική απονομιμοποίηση της RS, ως γενοκτόνου δημιουργήματος³³³.

Έτσι, ενώ οι διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί συμφωνούν ότι στη Σρεμπρένιτσα διαπράχθηκε το έγκλημα της γενοκτονίας τον Ιούλιο του έτους 1995, η ενιαία δικαιοδοτική κρίση, δεν φτάνει στις εμπλεκόμενες κοινωνίες. Η πλευρά των Βοσνίων Μουσουλμάνων υποστηρίζει ότι η γενοκτονία ήταν πολύ πιο εκτεταμένη, σε όλο τον πόλεμο της Βοσνίας τα έτη 1992-1995, ενώ η πλευρά των Σερβοβοσνίων υποστηρίζει την ύπαρξη σχεδίου γενοκτονίας σε βάρος των Σέρβων και αρνείται τη στοχευμένη εκτέλεση των Βοσνίων Μουσουλμάνων ανδρών

³³⁰ ECHR Slobodan Milosevic v. The Netherlands, 19.03.2002, Application no 77631/01

³³¹ OSCE, Attitudes towards war crimes issues, ICTY and national judiciary, 2011, διαθέσιμη σε <http://www.osce.org/serbia/90422?download=true>

³³² Milanovic M. Dimitijevic V., The strange story of the Bosnian Genocide Case, 2007available at <http://ssrn.com/abstract=1015469>

³³³ Milanovic M., The Impact of the ICTY on the Former Yugoslavia: An Anticipatory Post-Mortem, 2015, available at: <http://ssrn.com/abstract=2755505>

στην περιοχή της Σρεμπρένιτσα, υποστηρίζοντας ότι οι περισσότεροι έχασαν τη ζωή τους στα πλαίσια των εχθροπραξιών χωρίς πρόθεση γενοκτονίας³³⁴.

Εν τέλει οι αποφάσεις της διεθνούς δικαιοσύνης για την υπόθεση, φαίνεται σχεδόν αυτόματα να ενσωματώνονται στις προϋπάρχουσες εθνικιστικές μυθολογίες των πρώην εμπολέμων πλευρών, χωρίς να κατορθώνουν να προωθήσουν τη διαδικασία συμφιλίωσης. Έτσι οι Σέρβοι και οι Σερβοβόσνιοι πολίτες κατά κύριο καταγγέλλουν το ΔΠΔΓ ως προκατειλημμένο εναντίον τους, ενώ οι Βόσνιοι μουσουλμάνοι σε μεγάλο βαθμό υποστηρίζουν το έργο του, γιατί θεωρούν ότι επικυρώνει το δικό τους αφήγημα θυματοποίησης. Η θέση τους δείχνει να αλλάζει όταν το αφήγημά τους αμφισβητείται μέσα από εξατομικευμένες αθώσεις για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα³³⁵.

Εν τέλει φαίνεται ότι τα μοτίβα της προκατάληψης και της δυσπιστίας έναντι του ΔΠΔΓ περιστρέφονται γύρω από την εθνική ταυτότητα και την επικύρωση των συστημάτων ήδη κατασταλαγμένων πεποιθήσεων, στα πλαίσια των οποίων, κάθε ατομική καταδίκη ή αθώωση από το δικαστήριο αξιολογείται ως συλλογική, με αποτέλεσμα να επικροτείται από τη μια πλευρά και να καταγγέλλεται από την άλλη. Αντίστοιχα διχασμένες εμφανίζονται οι αντιδράσεις των εμπλεκόμενων κοινωνιών στην απόφαση του ΔΔ για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα. Η απόφαση γίνεται αποδεκτή με ενθουσιασμό από τη σερβική πλευρά, ενώ αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό και απογοήτευση από την πλευρά των Βοσνίων Μουσουλμάνων. Η στάση των πρώην εμπολέμων πλευρών απέναντι στο έργο της διεθνούς δικαιοσύνης στην εμβληματική υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, καταδεικνύει τελικά ότι η διαδικασία συμφιλίωσης στην περιοχή πρέπει να διανύσει ακόμη πολύ δρόμο προκειμένου οι εμπλεκόμενες κοινωνίες να συμφιλιωθούν οριστικά με το παρελθόν τους, με τον κίνδυνο αναζωπύρωσης των εντάσεων, να παραμένει ενεργός.

³³⁴ Milanovic M., Establishing the Facts about Mass Atrocities: Accounting for the Failure of the ICTY to Persuade Target Audiences, 2016, available at <http://ssrn.com/abstract=2757151>

³³⁵ Refik Hodžić, Twenty Years Since Srebrenica: No Reconciliation, We're Still at War, Balkanist, 29.06.2015, σε <http://balkanist.net/twenty-years-since-srebrenica-no-reconciliation-were-still-at-war/>

2. Η Σρεμπρένιτσα ενώπιον της διεθνούς κοινότητας: Από την επικύρωση των θέσεων της δικαιοσύνης, στο αποτυχημένο ψήφισμα του ΣΑ/ΗΕ για τη Σρεμπρένιτσα

Η διεθνής κοινότητα, από την έναρξη της δικαστικής διερεύνησης της υπόθεσης της Σρεμπρένιτσα, εξήρε το έργο της διεθνούς δικαιοσύνης, εναρμονιζόμενη με τα συμπεράσματά της. Παράλληλα, τόσο τα ΗΕ, όσο και τα εμπλεκόμενα στην υπόθεση κράτη, συγκεκριμένα η Ολλανδία και η Γαλλία, που κατά κύριο λόγο στελέχωσαν την ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ που ήταν παρούσα κατά την τέλεση της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα, επιχείρησαν να διερευνήσουν τις δικές τους πολιτικές ευθύνες για την αποτυχία αποτροπής της, προκειμένου να διαχειριστούν τις δικές τους κοινωνίες, που δυσκολεύονταν επίσης να δεχθούν ότι μπορούσαν και απέτυχαν να εμποδίσουν τη διάπραξη της πρωτοφανούς βαρβαρότητας σφαγής.

Πράγματι, το πρώτο mea culpa για την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, εκφράστηκε από τον ΓΓ/ΗΕ, ήδη από το 1999, με τη δημοσίευση της έκθεσής του για τα γεγονότα³³⁶. Ακολούθησαν, όπως ανωτέρω αναλυτικά αναφέρεται, οι εκθέσεις της κοινοβουλευτικής επιτροπής της Γαλλίας και του ερευνητικού Ινστιτούτου NIOD της Ολλανδίας, που επίσης απέδωσαν πολιτικές ευθύνες στα αντίστοιχα κράτη, για τη μη αποτροπή της γενοκτονίας από τις στρατιωτικές τους δυνάμεις³³⁷, με τη δεύτερη να οδηγεί στην παραίτηση της Ολλανδικής κυβέρνησης, μετά τη δημοσίευσή της³³⁸. Στο ίδιο κλίμα, στις 15.01.2009 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καθιέρωσε την 11.07 ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας της Σρεμπρένιτσα.

Παρά το γεγονός ότι η διεθνής κοινότητα, με πρώτο τον ΟΗΕ, εμφανίζεται πλήρως εναρμονισμένη με τις θέσεις της διεθνούς δικαιοσύνης για τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, και στέκεται όχι απλώς με θλίψη, αλλά και με αίσθηση (μερικής) πολιτικής ευθύνης απέναντι στα γεγονότα, το 2015, στην επέτειο των 20 ετών από τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, βίωσε τη θλιβερή εμπειρία της αδυναμίας του ΣΑ/ΗΕ να υιοθετήσει ένα ψήφισμα εκδήλωσης μνήμης για

³³⁶ UN/SG Report of the Secretary General pursuant to the General Assembly Resolution 53/35, The Fall of Srebrenica, 15.11.1999, A-54-549, available at http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/54/549

³³⁷ La France et Srebrenica, Le Monde, 08.07.2005, διαθέσιμο σε

http://www.lemonde.fr/europe/article/2005/07/08/la-france-et-srebrenica_671088_3214.html

³³⁸ Dutch Government quits over Srebrenica, BBC News, 16.04.2002, διαθέσιμο σε <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1933144.stm>

τη γενοκτονία³³⁹. Η αποτυχία αυτή, αναδεικνύει από μια άλλη πλευρά, τις δυσχέρειες της μεταβατικής δικαιοσύνης στην περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας και την ελάχιστη συμβολή της δικαιοσύνης στην υπέρβασή τους.

Ειδικότερα, ενόψει της θλιβερής επετείου, κυκλοφόρησε προς επεξεργασία το πρώτο σχέδιο απόφασης του ΣΑ/ΗΕ για τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, που συντάχθηκε από το Ηνωμένο Βασίλειο. Το σχέδιο καταδίκασε ευθέως το αδίκημα της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα και άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου. Επίσης ανέφερε ότι η ευθεία αναγνώριση ότι τα γεγονότα που συνθέτουν τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, συνιστούν γενοκτονία, αποτελεί προϋπόθεση για την οριστική συμφιλίωση στην περιοχή.

Το σχέδιο, καλούσε περαιτέρω τους ηγέτες των κρατών-μελών του Οργανισμού, να δεχθούν τα αποδεδειγμένα γεγονότα που έλαβαν χώρα τον Ιούλιο του 1995 στη Σρεμπρένιτσα, όπως έχουν οριοθετηθεί από τα διεθνή δικαστήρια και ευθέως καταδίκασε την άρνηση της γενοκτονίας ως τροχοπέδη για τη συμφιλίωση των εμπλεκομένων πλευρών. Επιπλέον το σχέδιο αναφερόταν εκτενώς στην αποτυχία της διεθνούς κοινότητας και ειδικά των ΗΕ να αποτρέψουν τη γενοκτονία με έγκαιρη και αποτελεσματική δράση, εστιάζοντας στην αρχή της ευθύνης προστασίας και ειδικά στη θετική εξέλιξη της πρόσφατης (το 2014) υιοθέτησης του Πλαισίου ανάλυσης του Ειδικού Απεσταλμένου του ΓΓ/ΗΕ για την πρόληψη της γενοκτονίας και την ευθύνη προστασίας³⁴⁰.

Το σχέδιο ήταν συντεταγμένο σε αντικειμενικά αποδεκτή, καθαρά συμβολική και νομικά μη δεσμευτική γλώσσα. Παρά ταύτα προκάλεσε θύελλα αντιπαραθέσεων στη Σερβία και τη RS, οι αρχές των οποίων αντιμετώπισαν την πιθανή υιοθέτησή του, ως ενέργεια απειλητική για το σερβικό λαό, κυρίως λόγω της επαναλαμβανόμενης χρήσης του όρου γενοκτονία³⁴¹. Τα μέλη του ΣΑ/ΗΕ έλαβαν επιστολές από τον πρωθυπουργό και τον υπουργό εξωτερικών της Σερβίας, I. Dacic, το μέλος της τριμερούς προεδρίας της Βοσνίας, από την πλευρά των Σερβοβοσνίων M. Ivanic και τον Πρόεδρο της Republika Srpska M. Dodik, με τις οποίες καλούνταν να μην

³³⁹ UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre, 08.07.2015, UN News Center, διαθέσιμο σε <http://www.un.org/apps/news/story.asp>

³⁴⁰ UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre, 08.07.2015, UN News Center, available at <http://www.un.org/apps/news/story.asp>

³⁴¹ Refik Hodžić, Twenty Years Since Srebrenica: No Reconciliation, We're Still at War, Balkanist, 29.06.2015, σε <http://balkanist.net/twenty-years-since-srebrenica-no-reconciliation-were-still-at-war/>

υιοθετήσουν το σχέδιο της απόφασης, που οι αξιωματούχοι της Σερβίας και της RS θεώρησαν προκατειλημμένη απέναντι στους Σερβοβόσνιους. Η Ρωσία επίσης επέκρινε το σχέδιο, με το σκεπτικό ότι αναδείκνυε ένα μόνο περιστατικό του πολέμου στη Βοσνία. Στη θέση του, πρότεινε την υιοθέτηση ενός εναλλακτικού σχεδίου, με ισορροπημένες αναφορές σε όλα τα εγκλήματα του πολέμου της Βοσνίας και στις συνθήκες του Dayton. Το σχέδιο της Ρωσίας δεν περιελάμβανε καμία ειδική αναφορά στη Σρεμπρένιτσα³⁴².

Σε μια προσπάθεια επίτευξης συναίνεσης, το HB ενσωμάτωσε κάποια από τα στοιχεία του σχεδίου της Ρωσίας στο αρχικό σχέδιο της απόφασης, και ειδικότερα τις αναφορές στην επέτειο της υπογραφής των συνθηκών του Dayton και στα θύματα από όλες τις εμπλεκόμενες στη σύγκρουση πλευρές. Η Ρωσία όμως επέμεινε στην αποφυγή του χαρακτηρισμού των γεγονότων της Σρεμπρένιτσα, ως «γενοκτονίας». Η ψηφοφορία αρχικά αναβλήθηκε και εν τέλει το σχέδιο ψηφίσματος, δεν υιοθετήθηκε³⁴³.

Στις 09.07.2015 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υιοθέτησε δικό του ψήφισμα για τη Σρεμπρένιτσα. Απέρριψε κάθε άρνηση της γενοκτονίας και κάλεσε τις εμπλεκόμενες κοινωνίες, σε συνεργασία για συμφιλίωση. Έκανε ειδική αναφορά στο ότι το ΣΑ/HE, που έχει τη βασική αρμοδιότητα για την διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης, απέτυχε να υιοθετήσει μια απόφαση για τη μνήμη της γενοκτονίας, ιδίως αφού το ΔΔ, το δικαιοδοτικό όργανο των HE, έχει χαρακτηρίσει τα γεγονότα ως γενοκτονία. Επίσης κάλεσε το ΔΠΔΓ να ολοκληρώσει γρήγορα την εκδίκαση των υποθέσεων σχετικά με τη γενοκτονία.

Η αδυναμία υιοθέτησης του ψηφίσματος του ΣΑ για τη Σρεμπρένιτσα, έχει εξέχουσα συμβολική σημασία, καθώς αναδεικνύει τη διαβρωτική ισχύ του όρου «γενοκτονία», παρά τη δικαιοδοτική της κατοχύρωση, στα αφηγήματα της ανταγωνιστικής θυματολογίας που εμποδίζουν τη συμφιλίωση με το παρελθόν στην πρώην Γιουγκοσλαβία³⁴⁴. Πρέπει να επισημανθεί ότι μετά την αποτυχία υιοθέτησης του ψηφίσματος του ΣΑ/HE, ενόψει της ίδιας θλιβερής επετείου των 20 ετών από τα γεγονότα, ο Σέρβος Πρωθυπουργός Vucic,

³⁴² UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre, 08.07.2015, UN News Center, available at <http://www.un.org/apps/news/story.asp>

³⁴³ Με ψήφους 10 υπέρ, 4 αποχές (Αγκόλα, Κίνα, Νιγηρία, Βενεζουέλα) και μια εναντίον (Ρωσία)

³⁴⁴ Milanovic M. (2016), Establishing the Facts about Mass Atrocities: Accounting for the Failure of the ICTY to Persuade Target Audiences, available at <http://ssrn.com/abstract=2757151>

προσερχόμενος στην τιμητική εκδήλωση στη μνήμη των θυμάτων στην πόλη της Σρεμπρένιτσα, δέχθηκε την οργή του παρευρισκόμενου πλήθους των Βοσνίων Μουσουλμάνων, που τον υποδέχθηκε με πέτρες και ύβρεις.

Από τα ως άνω συμβολικής σημασίας περιστατικά, που σημάδευσαν τη θλιβερή επέτειο των 20 ετών από τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, καταδεικνύεται ότι οι μετα-γιουγκοσλαβικές κοινωνίες δεν βρίσκονται σήμερα κοντά σε μια κοινή αλήθεια που θα μπορούσε να τις οδηγήσει στη ουσιαστική συμφιλίωση, με την κάθε πλευρά να αγωνίζεται να προστατεύσει τη δική της εκδοχή για τα γεγονότα. Σε αυτή τη μάχη για την επικράτηση της κάθε μερικής αλήθειας, η διεθνής δικαιοσύνη τείνει να εμφανίζεται, ως ένα όπλο στη διάθεση, κατά περίπτωση, της μιας ή της άλλης πλευράς και όχι ως αμερόληπτος κριτής του οδυνηρού παρελθόντος.

Συμπεράσματα

Η γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα έχει αναμφίβολα σφραγίσει τη συνείδηση της μεταπολεμικής Ευρώπης, αποτελώντας την «πιο μαύρη σελίδα» στην ιστορία της, όπως ανέφερε ο ΓΓ/ΗΕ Kofi Annan, στην έκθεσή του για τα γεγονότα, το 1999³⁴⁵. Από τις αιματηρές ημέρες του Ιουλίου του 1995 μέχρι σήμερα, η διεθνής δικαιοσύνη αδιαλείπτως διερευνά τα γεγονότα που συνθέτουν το πιο βίαιο επεισόδιο του πολέμου στη Βοσνία και αναζητά τους υπευθύνους, προσπαθώντας να συνδράμει τις εμπλεκόμενες κοινωνίες στην υπέρβαση του οδυνηρού παρελθόντος τους. Όμως, παρά το γεγονός ότι τα γεγονότα αναλύονται εξαντλητικά, σε όλες τις πραγματικές και νομικές διαστάσεις τους, καμία καταγραφή τους και καμία μορφή ευθύνης γι' αυτά δεν γίνεται κοινώς αποδεκτή από τις εμπλεκόμενες πλευρές.

Οι υποθέσεις Mladic και Karadzic εκκρεμούν, μετά την άσκηση έφεσης κατά τω πρωτοδίκων αποφάσεων από την πλευρά των κατηγορουμένων, ενώπιον του Προσωρινού Μηχανισμού για τα Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια, που διαδέχθηκε το ΔΠΔΓ, μετά το πέρας της εντολής του και η υπόθεση Βοσνίας κατά Σερβίας ενώπιον του ΔΔ ανακινείται και πάλι. Ο δικαστικός αναβρασμός συνοδεύεται από εκδηλώσεις άρνησης της γενοκτονίας, που σημαδεύουν τη θλιβερή επέτειο των 20 ετών από την τέλεσή της. Η διαρκής αναζωπύρωση του φαύλου κύκλου της έντασης μοιραία γεννά ερωτηματικά σε σχέση με τη συμβολή των διεθνών δικαιοδοτικών μηχανισμών στην επίτευξη των στόχων της μεταβατικής δικαιοσύνης στην περιοχή.

Αναμφίβολα το ΔΠΔΓ έκανε μια titania προσπάθεια διερεύνησης και καταγραφής των γεγονότων, που υιοθετήθηκε σχεδόν αυτούσια από το ΔΔ και το ΕΔΔΑ, το υβριδικό δικαστήριο για τα εγκλήματα πολέμου της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Επίσης υιοθετήθηκε από τις εθνικές επιτροπές έρευνας των γεγονότων, στη Γαλλία και την Ολλανδία. Χωρίς τις επίμονες έρευνες του ΔΠΔΓ, με τα μέσα έρευνας ενός κατασταλτικού μηχανισμού, ίσως και ο αριθμός των θυμάτων της Σρεμπρένιτσα να παρέμενε μέχρι και σήμερα ασαφής.

³⁴⁵ UN/SG Report of the Secretary General pursuant to the General Assembly Resolution 53/35, The Fall of Srebrenica, 15.11.1999, A-54-549, available at http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/54/549

Εξίσου σημαντική, αν και αμφισβητούμενη ως προς την ορθότητά της από μερίδα της θεωρίας του διεθνούς δικαίου, είναι η καινοτόμος οριοθέτηση από το ΔΠΔΓ, της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος της γενοκτονίας. Η κριτική ότι το δικαστήριο στην πραγματικότητα διεύρυνε υπερβολικά τα όρια του εγκλήματος σε σχέση με το ιστορικό παράδειγμα του Ολοκαυτώματος, βρίσκει τα όρια της στην ίδια τη διατύπωση του άρθρου II της Σύμβασης των ΗΕ για την πρόληψη και καταστολή της γενοκτονίας, το πεδίο εφαρμογής του οποίου είναι σαφώς ευρύτερο.

Αν και οι διεθνείς δικαιοδοτικοί μηχανισμοί παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές μια ενιαία και συνεκτική πραγματική και νομική εκδοχή των γεγονότων, δεν έχουν παρόλα αυτά κατορθώσει μέχρι σήμερα να πείσουν τις εμπλεκόμενες κοινωνίες για την ορθότητα και την αλήθεια των συμπερασμάτων τους.

Το ΔΠΔΓ βαρύνεται εκ της ίδρυσής του με το έλλειμμα εμπιστοσύνης, που δημιουργεί στους πολίτες της πρώην Γιουγκοσλαβίας, η επιβολή του σε αυτούς, ως εξαναγκαστικό μέτρο του Κεφαλαίου VII του Χάρτη ΗΕ. Παρά το γεγονός ότι η ποιότητα των αποφάσεών του αντιστοιχεί στην αμεροληψία και την ουδετερότητα ενός διεθνούς δικαστηρίου, επιμέρους αιτιάσεις των κατηγορούμενων για την παραβίαση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων τους έτειναν να τροφοδοτήσουν κατά περίπτωση το σκεπτικισμό των ήδη προκατειλημμένων πρώην εμπολέμων κοινωνιών σχετικά με την αξιοπιστία των ενώπιον του διαδικασιών.

Η υπόθεση ενώπιον του ΔΔ ήταν εξ αρχής περιορισμένη λόγω του αντικειμένου και της ταυτότητας των διαδίκων και το δικαστήριο, εκ της εντολής του, δεν είχε τη δυνατότητα να διεισδύσει στο πεδίο της μάχης, διερευνώντας τις πραγματικότητες του πολέμου μεταξύ των εθνοτήτων του ίδιου κράτους, της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης. Παρά ταύτα, με την απροθυμία του να διερευνήσει αυτοτελώς την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα, ακόμη και εντός των ορίων της αρμοδιότητάς του και τον περιορισμό του εν τέλει στην αφαιρετική επανάληψη των συμπερασμάτων του ΔΠΔΓ για τα γεγονότα, την ερμηνεία τους και τους υπαιτίους, επανέφερε στο προσκήνιο τον προβληματισμό που δημιουργεί η ταυτόχρονη αναζήτηση ατομικών και κρατικών ευθυνών για τα ίδια γεγονότα. Μήπως τελικά, ακόμη και στην περίπτωση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, η τέλεση των οποίων απαιτεί συστηματική οργάνωση σε επίπεδο κρατικής πολιτικής, η κρατική ευθύνη τείνει να κρυφτεί πίσω από την ατομική;

Όλες αυτές οι σκέψεις, προσεγγίζουν μερικώς τη δυσκολία της θεμελίωσης μιας ενιαίας αλήθειας για το παρελθόν στην πρώην Γιουγκοσλαβία και ειδικά για την πιο σκοτεινή στιγμή του, τη γενοκτονία της Σρεμπρένιτσα, αλλά δεν το εξηγούν πλήρως. Η ένταση μεταξύ των εθνοτήτων στην περιοχή είναι ένα αυτόνομο μέγεθος, που η διεθνής δικαιοσύνη δεν έχει καταφέρει μέχρι σήμερα να υπερβεί.

Το έργο της φτάνει διαμεσολαβημένο από τους υπάρχοντες εθνικιστικούς μύθους στις εμπλεκόμενες κοινωνίες και ενσωματώνεται σε αυτούς. Έτσι η κρίση του ΔΔ έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τη Σερβία, γιατί ερμηνεύθηκε ως απαλλακτική για το κράτος, ενώ αμφισβητείται μέχρι σήμερα από την πλευρά των Βοσνίων Μουσουλμάνων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Αντιστοίχως, το ΔΠΔΓ θεωρείται προκατειλημμένο απέναντι στους Σέρβους και τους Σερβοβοσνίους, ενώ είναι ευρέως αποδεκτό στη μουσουλμανική κοινότητα της Βοσνίας. Η ένταση, αντί να αιτιολογείται και βαθμιαία να περιορίζεται, εν τέλει τροφοδοτείται από τις αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων επί της υπόθεσης και κατά συνέπεια, η αποτελεσματικότητα της διεθνούς δικαιοσύνης ως θεσμού της μεταβατικής δικαιοσύνης, τίθεται σε αμφισβήτηση. Δίπλα στη φράση «δικαιοσύνη στη Χάγη, ειρήνη στην πρώην Γιουγκοσλαβία», τίθεται διαρκώς ένα μεγάλο ερωτηματικό.

Μετά τη μελέτη του έργου της διεθνούς δικαιοσύνης όμως, δημιουργείται ένα περαιτέρω ερώτημα. Ποια θα ήταν η κατάσταση στην περιοχή, χωρίς την εικασετή παρέμβαση της διεθνούς δικαιοσύνης; Το ΔΠΔΓ συνέβαλε στην αποκάλυψη της αλήθειας, διερεύνησε σε βάθος τα περιστατικά και ενέπνευσε τα εθνικά δικαστήρια, που προώθησαν περαιτέρω τη σχετική με την υπόθεση της Σρεμπρένιτσα νομολογία. Το έργο των διεθνών δικαστηρίων, με τα ελλείμματα και τις εγγενείς δυσκολίες του, άνοιξε τη δημόσια συζήτηση για τη γενοκτονία, πήγε στο πεδίο της μάχης, αναζήτησε αποδείξεις. Αν έλειπε η παρέμβασή του, η κατάσταση στην περιοχή πιθανόν να ήταν ακόμη πιο ζοφερή. Η μαύρη σελίδα της Σρεμπρένιτσα μπορεί να είχε σβήσει από τη συλλογική μνήμη της διεθνούς κοινότητας και να παρέμενε ζωντανή μόνο ως μέρος ηρωικών ή θυματολογικών εθνικιστικών θεωρήσεων των εμπλεκόμενων πλευρών.

Ο τελευταίος αυτός συλλογισμός, μοιραία οδηγεί στη σκέψη, ότι η διαχείριση της τραγικής υπόθεσης της γενοκτονίας στη Σρεμπρένιτσα από τους διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς και ευρύτερα από τη διεθνή κοινότητα, μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ χρήσιμο

μάθημα διεθνούς δικαίου ειδικά για τη χώρα μας, οδηγώντας στην επαναξιολόγηση της εσωτερικής διαδικασίας διαμόρφωσης της συλλογικής μνήμης.

Λίγες ημέρες μετά την κατάληψη της Σρεμπρένιτσα από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις υπό το στρατηγό Mladic, παρουσιάστηκαν σε ελληνικά ΜΜΕ φωτογραφίες και βιντεοληπτικό υλικό, στα οποία διακρινόταν ομάδα Ελλήνων παραστρατιωτικών, να πανηγυρίζει, υψώνοντας την ελληνική σημαία στο δημαρχείο της πόλης. Η δημοσιογραφική έρευνα κατέληξε στο ότι μέλη της ακροδεξιάς παραστρατιωτικής οργάνωσης με την ονομασία «Ελληνική Εθελοντική Φρουρά (ΕΕΦ)», είχε ενεργό συμμετοχή στα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα³⁴⁶. Το γεγονός της αποδιδόμενης ελληνικής συμμετοχής στην μοναδική γενοκτονία που διαπράχθηκε στο ευρωπαϊκό έδαφος από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ουδόλως απασχόλησε την ελληνική κοινή γνώμη και την πολιτική σκηνή του τόπου, που είχε κατά τον επίδικο χρόνο, σχεδόν σύσσωμη, πολλάκις εκδηλώσει δημόσια την υποστήριξή της, στην καταδικασθείσα σήμερα για το έγκλημα της γενοκτονίας, στρατιωτική και πολιτική ηγεσία της RS, στα πλαίσια της τότε ιδιαίτερα προβληθείσας «ελληνο-σερβικής φιλίας», που στηριζόταν, στο κοινό, ορθόδοξο θρήσκευμα³⁴⁷.

Η πιθανή ελληνική συμμετοχή στη σφαγή της Σρεμπρένιτσα ελάχιστα απασχόλησε και τη δικαιοσύνη. Μετά τη δημοσίευση της σχετικής δημοσιογραφικής έρευνας, διατάχθηκε, το έτος 2004, η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης από την Εισαγγελία Αθηνών, για τη διερεύνηση τυχόν ποινικών ευθυνών Ελλήνων πολιτών από τη συμμετοχή τους στα γεγονότα. Η έρευνα έληξε, με την έκδοση του υπ' αρ. 2233/2011 απαλλακτικού βουλεύματος, από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Αθηνών, για τους υπό εξέταση «εθελοντές» της Σρεμπρένιτσα. Εν τέλει, μόλις το 2015, μετά από νέο δημοσίευμα της εφημερίδας «Το Έθνος» για την ελληνική

³⁴⁶ Τα στοιχεία της δημοσιογραφικής έρευνας, είναι συγκεντρωμένα στο ιστολόγιο XYZ Contagion, με τίτλο «Η ανθρωποσφαγή στη Σρεμπρένιτσα, η Ελληνική Εθελοντική Φρουρά και η εμπλοκή της Χρυσής Αυγής». Περιλαμβάνονται 35-40 ονόματα μελών της Ελληνικής Εθελοντικής Φρουράς (ΕΕΦ) που φέρονται ότι συμμετείχαν στη γενοκτονία. Επίσης περιλαμβάνεται δημοσιευθείσα στην εφημερίδα «Χρυσή Αυγή» φωτογραφία, με λεζάντα «Έλληνες πατριώτες πολεμούν στο μέτωπο της Βοσνίας στο πλευρό των Σέρβων. Ανάμεσά τους και μέλη της Χρυσής Αυγής».

³⁴⁷ Κουναλάκη Ξ., Σρεμπρένιτσα και Ελλάδα, Η Καθημερινή, 23.11.2017

εμπλοκή στη γενοκτονία, η Εισαγγελία Αθηνών ξεκίνησε εκ νέου την έρευνα για την υπόθεση, με το σχηματισμό της υπό στοιχεία ΑΒΜ Ω2015/89, η οποία μέχρι σήμερα εκκρεμεί³⁴⁸.

Ενώ λοιπόν επί 20 χρόνια, η διεθνής κοινότητα, κυρίως μέσω των δικαιοδοτικών μηχανισμών της, ερευνά αδιαλείπτως τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα, αναζητώντας τους υπαιτίους σε πολιτικό και δικαστικό επίπεδο, στην Ελλάδα η υπόθεση και η πιθανή εμπλοκή πολιτών της σε αυτήν, περιβάλλεται με εκκωφαντική σιωπή. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάλυση των συμπερασμάτων της διεθνούς δικαιοσύνης για την «πιο μαύρη σελίδα» στην ιστορία της μεταπολεμικής Ευρώπης, πιθανόν να κινητοποιήσει και τα εσωτερικά αντανάκλαστικά και να οδηγήσει στην επανεξέταση της διαδικασίας διαχείρισης του οδυνηρού, ενίοτε, παρελθόντος.

³⁴⁸ Η σχετική ενημέρωση του Υπουργού Δικαιοσύνης προς της Βουλή των Ελλήνων, με το υπ' αρ. 257/2015 έγγραφό του, είναι διαθέσιμη σε <https://xyzcontagion.wordpress.com/srebrenica/#jp-carousel-7400>

Βιβλιογραφία

- Arendt H. (2009), *Ο Αιχμάν στην Ιερουσαλήμ, Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, εκδ. Νησίδες
- Cassese, A. (2013). *Oxford Companion to International Criminal Justice*. Oxford University Press
- Cassese, A. & Gaeta P. (2013). *International Criminal Law*. Oxford University Press
- Gaeta, P. (2009). *The UN Genocide Convention: A Commentary*. Oxford University Press
- Delpla I., Bougarel X., Fournel J.- L. (2012), *Investigating Srebrenica, Institutions, Facts, Responsibilities*, Berghahn Books
- Κούφα Κ. & Παζαρτζή Φ. (2007) (δ/νση εκδ.) *Η διεθνής ποινική δικαιοσύνη ως μηχανισμός επιβολής του διεθνούς δικαίου, Ένωση Διεθνούς Δικαίου (ILA) – Ινστιτούτο Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων Θεσσαλονίκης*. Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας
- Μαρούδα Μ. – Ντ., *Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο* (2015). Αθήνα: Σιδέρης
- Μαρούδα Μ. – Ντ. (2006). *Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, Η κρατική και η ατομική ευθύνη σε κίνηση*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας
- Μαρούδα Μ. – Ντ., *Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία και η Εξέλιξη του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001
- Peress G., Stover E., Goldstone R. (1998), *Les Tombes : Srebrenica et Vukovar*, Art deschoix
- Περράκης Στ., Μαρούδα Μ.-Ντ., *Διεθνής Δικαιοταξία*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2016
- Περράκης Στ., Μαρούδα Μ. – Ντ., *Διεθνής Δικαιοσύνη*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014

- Quigley J., *The Genocide Convention: An International Law Analysis*, The Ohio State University, USA, 2000
- Schabas W., *Genocide in International Law: The crime of crimes* (2009), Cambridge University Press
- Schabas W., *Unimaginable Atrocities: Justice, Politics, and Rights at the War Crimes Tribunals*, Oxford University Press, 2012, σελ. 130
- Shaw, M., *What Is Genocide?* Polity, Second edition, 2015
- Weitz E., *A Century of Genocides: Utopias of Race and Nation*, Princeton University Press, Princeton, 2015
- UNICRI, *ICTY Manual on Developed Practices*, Τοπίο 2009

Αρθρογραφία

- Akhavan P., *Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal*, Human Rights Quarterly, Vol. 20, No. 4 (1998), pp. 737-816, The Johns Hopkins University Press
- Akhavan P., *Are International Criminal Tribunals a Disincentive to Peace?: Reconciling Judicial Romanticism with Political Realism*, Human Rights Quarterly, Vol. 31, No. 3 (Aug., 2009), pp. 624-654, The Johns Hopkins University Press
- Bilefsky D., Sengupta S. (2015), *Srebrenica Massacre, After 20 Years, Still Casts a Long Shadow in Bosnia*, NY Times, διαθέσιμο σε <https://www.nytimes.com/2015/07/09/world/europe/srebrenica-genocide-massacre.html>
- Djurdjevic M., Kovacevic D., *Bosnia appeal in genocide case against Serbia rejected*, Balkan Transitional Justice, 09.03.2017
- Donia R. (2004), *Encountering the Past: History at the Yugoslav War Crimes Tribunal*, Journal of the International Institute, vol. 11, no 2-3
- Douglas L., (1995), *The Memory of Judgment: The Law, the Holocaust, and Denial*, History and Memory, Vol. 7, No. 2, σελ. 100-120

- Dukalskis Al., Interactions in Transition: How Truth Commissions and Trials Complement or Constrain Each Other, *International Studies Review*, Vol. 13, No. 3 (September 2011), pp. 432-451
- Goldstone R., Hamilton R (2008)., *Bosnia v. Serbia: Lessons from the Encounter of the International Court of Justice with the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, *Leiden Journal of International Law*, 21, σελ. 95–112
- Hoare M.-A., A Case Study in Underachievement: The International Courts and Genocide in Bosnia-Herzegovina in *Genocide Studies and Prevention*, Volume 6, Number 1, Spring 2011, pp. 81-97
- Hodžić R. (2015), *Twenty years of Srebrenica, No Reconciliation, we are still at war*, ICTJ, διαθέσιμο σε <https://www.ictj.org/news/twenty-years-srebrenica-no-reconciliation-we%E2%80%99re-still-war>
- Ivanišević B. (2008), *The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court*, *International Center for Transitional Justice*, διαθέσιμο σε <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Domestic-Court-2008-English.pdf>
- Jakobs D., 6 quick thoughts on the Karadzic judgement, 25.03.2016, in *Spreading the jam*
- Jarvis M., Tieger A., Applying the Genocide Convention at the ICTY, *The Influence of Paradigms Past*, *Journal of International Criminal Justice* 14 (2016), 857 – 877
- Kelly M., Can sovereigns be brought to justice; The crime of genocide's evolution and the meaning of the Milosevic trial, *HeinOnline*, 76 *St John's Journal* 2002, p. 257-378
- Dr Mallinder L., Pr. McEvoy K., *Rethinking Amnesties: Atrocity, Accountability and Impunity in Post-Conflict Societies* (2011) 6(1) *Contemporary Social Science: The Journal of the Academy of Social Science*
- McMahon P., Forsythe D., *The ICTY's Impact on Serbia: Judicial Romanticism Meets Network Politics*, *Human Rights Quarterly*, Vol. 30, No. 2 (May, 2008), pp. 412-435, The Johns Hopkins University Press

- Meernik J., Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia, *Journal of Peace Research*, Vol. 42, No. 3 (May, 2005), pp. 271-289, Sage Publications, Ltd.
- Mennecke M., Tams Chr., The Genocide Case before the International Court of Justice, 2007, available in <http://ssrn.com/abstract=1416756>
- Milanovic M., ICTY convicts Radovan Karadzic, in *EJIL - Talk!* 2.03.2016
- Milanovic M., The Impact of the ICTY on the Former Yugoslavia: An Anticipatory Post-Mortem, 2015, available at: <http://ssrn.com/abstract=2755505>
- Milanovic M., Establishing the Facts about Mass Atrocities: Accounting for the Failure of the ICTY to Persuade Target Audiences, 2016, available at <http://ssrn.com/abstract=2757151>
- Milanovic M. Dimitijevic V., The strange story of the Bosnian Genocide Case, 2007 available at <http://ssrn.com/abstract=1015469>
- Naqvi Y. (2006), *The Right to the Truth in International Law Fact or Fiction?*, ICRC Int Rev, σελ. 267 και 268, διαθέσιμο σε: <http://aldeilis.net/truth/001.pdf>
- Nollkaemper A., Dual attribution: Liability of the Netherlands for conduct of Dutchbat in Srebrenica, Amsterdam Law School Legal Studies Research Paper No. 2011-29, Amsterdam Center for International Law No. 2011-11
- Petrović V., *A Crack in the Wall of Denial: The Scorpions Video in and out of the Courtroom*, in *Narratives of Justice in and out of the Courtroom. Former Yugoslavia and beyond* 89 (Dubravka Zarkov and Marlies Glasius eds., 2014)
- Savelsberg J., Highlights in the Sociology of Law: Globalizing Law and Penalizing Human Rights Violations, in *Contemporary Sociology*, Vol. 42, No. 2 (March 2013), pp. 167-176 published by American Sociological Association
- Spijkers O., Legal Mechanisms to establish accountability for the genocide in Srebrenica, HeinOnline, Human Rights and International Discourse, 2007, p. 231
- Spijkers O., Emerging Voices: Responsibility of the Netherlands for the Genocide in Srebrenica—The Nuhanović and Mothers of Srebrenica Cases Compared, 23.07.2014, available at <http://opiniojuris.org/2014/07/23/emerging-voices-responsibility-netherlands-genocide-srebrenica-nuhanovic-motherssrebrenica-cases-compared>

- Strippoli Al., National Courts and Genocide, The Kravica Case at the Court of Bosnia and Herzegovina, *Journal of International Criminal Justice* 7 (2009), 577 – 595
- Subotic J., Stories States Tell: Identity, Narrative, and Human Rights in the Balkans, *Slavic Review*, Vol. 72, No. 2 (SUMMER 2013), pp. 306-326, Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies
- Teitel R., Transitional Justice Genealogy, *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 16, p. 69
- Vallaeys B., *Maurice Papon devant ses juges. Deux historiens refusent de témoigner*. Maurice Rajsfus et Henry Rousso sont cités par la défense, *Liberation*, 15.10.1997, διαθέσιμο σε http://www.liberation.fr/societe/1997/10/15/maurice-papon-devant-ses-juges-deux-historiens-refusent-de-temoigner-maurice-rajsfus-et-henry-rousso_219577
- Ventura M., Akande D., Mothers of Srebrenica: The Obligation to Prevent Genocide and Jus Cogens – Implications for Humanitarian Intervention, *EJIL-TALK!* 06.0.2013
- Zoglin K., The Future of War Crimes Prosecutions in the Former Yugoslavia: Accountability or Junk Justice?, *Human Rights Quarterly*, Vol. 27, No. 1 (Feb., 2005), pp. 41-77, The Johns Hopkins University Press
- *Russia vetoes Srebrenica genocide resolution at UN*, *The Guardian* (2015), διαθέσιμο σε <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/08/russia-vetoes-srebrenica-genocide-resolution-un>, *UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre*, (2015), διαθέσιμο σε http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=51359#.WjJD3jQQ_Z4

Κείμενα τεκμηρίωσης

- Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας, 09.12.1948, United Nations, Treaty Series, No. 1021, vol. 78, p. 727
- The Dayton Agreement, 1995, available at <http://www.osce.org/bih/126173?download=true>
- UN/SC Res. 819/1993, available at <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/221/90/IMG/N9322190.pdf>

- UN/SC Res. 1004/1995, available at <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/206/75/PDF/N9520675.pdf>
- UN/SG Report of the Secretary General pursuant to the General Assembly Resolution 53/35, The Fall of Srebrenica, 15.11.1999, A-54-549, available at http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/54/549
- UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre, 08.07.2015, UN News Center, available at <http://www.un.org/apps/news/story.asp>
- Assemblée Nationale Française, Rapport d' Information, par la mission d' information commune sur les evenements de Srebrenica, 22.11.2001, διαθέσιμο σε <http://www.assembleenationale.fr/11/rap-info/i3413-01.asp>
- NIOD Report (Institute for War, Holocaust and Genocide Studies, The Netherlands), Srebrenica Reconstruction, background, consequences and analyses of the fall of a 'safe' area, 10.04.2002 available at http://publications.niod.knaw.nl/publications/srebrenicareportniod_en.pdf
- Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska, republika Srpska Government, The commission for investigation of the events in and around Srebrenica between 10th and 19th July 1995, Banja Luka, June 2004, available at <http://abunodisceomnes.wellcomecollection.org/wp-content/uploads/2014/09/Report-from-The-Commission-For-Investigation-of-the-Events-In-and-Around-Srebrenica-Between-10-and-19-July-1995-Vlada-Republika-Srpska-2004.pdf>
- Post-war justice and durable peace in the former Yugoslavia, Issue Paper by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2012, available in <https://rm.coe.int/16806d249e>
- USA Holocaust Memorial Museum – The Hague Institute for Global Justice, International Decision-Making in the Age of Genocide: Srebrenica 1993-1995, Conference in The Hague, June 29–July 1, 2015, Report available at <https://www.ushmm.org/m/pdfs/20151119-Srebrenica-rapporteur-report.pdf>